

**Læsø
Museum
2018**

**Museumsforeningen
for Læsø**

Udgivelse, redaktion og tilrettelæggelse:

Museumsforeningen for Læsø

og Læsø Museum

© 2019

Grafisk tilrettelæggelse: Indtryk

ISBN 978-87-88683-56-1

ISSN 1903-8372

Forside: Kong Kasper med følge.

Kalkmaleri, Vesterø kirke

Foto: Roberto Fortuna, Nationalmuseet

Bagside: Åbningstider 2019

Indhold

Læsø Museum 2018	4
<i>Simon Kyhn-Madsen</i>	
Museumsforeningen for Læsø 2018	8
<i>Jette Munk</i>	
Glimt fra min barndom i Byrum præstegård	12
<i>Ina Ravnkilde Pedersen</i>	
Bitter strid i Mejeribyen	21
<i>Niels Lysdal Nielsen</i>	
Kalkmalerierne i Vesterø kirke	29
Bodil Kessler	
Mordet på soldaten 1688	36
<i>Karl-Erik Frandsen</i>	
Thorvald Hansen og hans tårn i Byrum	49
Jess Jessen-Klixbüll	
Vesterø teglværk	59
<i>Arnt Jerup Wiis</i>	
Museumsforeningen for Læsø 2018	75
Læsø Museum 2019	76

Læsø Museum

2018

Indsamling, registrering, bevaring og forskning

Da museets personale i foråret 2017 var i færd med at lave nye udstillinger på Byrum Hovedgade 68, blev museet kontaktet af Læsø døgnplejes personale, der gerne ville udlåne 2 malerier af Marinus Nielsen til særudstillingen af samme. Til vores store glæde besluttede døgnplejen i efteråret 2017 at forære museet malerierne, og de blev efterfølgende i starten af 2018 indlemmet i museets samling og kan fortsat ses i udstillingen.

I foråret 2018 besluttede A.P. Møller Fonden at fortsætte det gode samarbejde om at få restaureret Læsøs tilbageværende tanghuse. Arbejdet med taget på Museumsgården fortsatte, hvor det slap i 2015, og fik i det forgangne år nu også nyt tag over stuehuset. Den sidste del af projektet med museumsgårdens tag forventes afsluttet, inden gården åbner den 17. april 2019.

Samarbejdet med Bevaringscenter Nordjylland fortsatte i 2018 med få ændringer. Arbejdet med at sortere og placere samlingen på museets magasin fortsætter med hjælp fra personalet fra Bevaringscenter Nord.

Formidling

I 2018 var det også muligt at besøge Museumshuset i Byrum om vinteren. Frem til åbningen af Museumsgården den 27. marts var det muligt at besøge museet både onsdag, torsdag og fredag. Det samme gjorde sig gældende efter den 20. oktober, hvor museets gæster fortsat havde mulighed for at besøge udstillingerne i Byrum onsdag, torsdag og fredag. Med de udvidede åbningstider valgte 5530 personer at besøge Museumshuset i Byrum i 2018.

Museumsgården slog dørene op for en ny sæson den 27. marts og lukkede igen i skolernes efterårsferie den 20. oktober. Det resulterede i et besøgstal på Museumsgården på 8111 gæster, lidt færre end i 2017. Fra den 29. juli 2017, hvor det nye museumshus åbnede, og frem til årsskiftet besøgte 3128 det nye museum. Samlet set bliver besøgstallet på Læsø Museum i 2018 på 13.641 gæster, et tal, som museet håber at kunne øge yderligere i 2019. Ud over almindelige åbningstider arrangerede museet 3 store åbent hus-arrangementer i 2018: Forårgudstjenesten den 26. maj med ca. 200 besøgende, Sines 150 års fødselsdag 13. juli med 36 besøgende til foredrag.

*Marinus Nielsen:
Interiør fra
Museums-
gårdens
køkken
med bis-
mervægt.*

*Marinus Nielsen:
Portræt
af ukendt
kvinde i
Læsødragt.*

Høstgudstjenesten, der i 2018 var planlagt til at foregå uden for ved Hedvigs Hus, måtte desværre aflyses på grund af dårligt vejr. Også i 2018 gæstede kniple-damerne Museumsgården til stor glæde for museets gæster.

I 2018 forsøgte museet sig med et andet rundvisningsformat med flere, men kortere rundvisninger, hvilket resulterede i 68 offentlige rundvisninger fordelt mellem Museumsgården og Museumshuset. Derudover lavede museets ansatte 7 private rundvisninger og 16 for skoleklasser i 2018.

Tanghusenes Dag, der i 2017 var et nyt arrangement, blev i 2018 gentaget med stor succes den 14. oktober, men denne gang foregik arrangementet ved Museumsgården. Et særligt indslag på dagen var den danske designer Nikolaj Thrane Carlsen, der senere

Nikolaj Thrane Carlsen, Arkitekt MAA: Arkitektur og bæredygtig produktudvikling, Tangmøbel.

blev kåret som vinder af den nordiske designkonkurrence The Coastal Furniture for sin unikke stol, der er fremstillet af 100 procent biologisk nedbrydeligt kompositmateriale fremstillet af ålegræs.

Museets facebookside fra 2017 havde ved årsskiftet 782 følgere.

Forskning

I starten af maj måned var Læsø Museum vært ved et forskningsseminar, hvor 7 forskere gav deres bud på, hvilke områder af Læsøs historie som fortjener at blive undersøgt nærmere. Det drejede sig om

- Jan Hammer Larsen, Marinarkæolog fra Kystmuseet, der fortalte om *"Kattegats Blæsprutte – strandinger ved Læsø"*.
- Birgit Eggert, Center for Navneforskning, Københavns Universitet, fortalte om *"Byrum, Ved Kirken og Engelskmanden. Læsøs kulturhistorie set gennem stednavne"*.
- Morten Larsen, Afdeling for Arkæologi, Vendsyssel Historiske Museum, fortalte om *"Læsøs kulturtopografi i middelalder og renaissance"*.

- Jens Vellev, Afdeling for Arkæologi, Aarhus Universitet, fortalte om *"Saltet på Læsø set i dansk og europæisk perspektiv samt de 18 arkæologiske undersøgelser af sydehytterne 1990-2008"*.
- Jens Morten Hansen, statsgeolog, fhv. direktør for Forskningsstyrelsen, berettede om *"Hvordan opstod og voksede Læsø, og hvordan har vegetations- og faunaudviklingen spillet sammen med bosættelse, jordbrug og saltindustri?"*
- Peter Moe Astrup, Antikvarisk Afdeling, Moesgaard Museum, fortalte om *"Nordjyllands oversvømmede stenalderlandskaber"*.
- Morten Larsen, Afdeling for Arkæologi, Vendsyssel Historiske Museum, andet oplæg omhandlede *"Læsø i jernalderen. Status og fremtidsperspektiver"*.
- Karl-Erik Frandsen, SAXO-instituttet, Københavns Universitet, rundede seminaret af med en fortælling om *"Vold og mord på Læsø i 1688"*.

Der arbejdes fortsat på at få udgivet en artikelsamling med emnerne fra seminaret.

Lokalhistorisk arkiv

I 2018 kom der igen fuld gang i arkivet, som ud over de 219, der besøgte arkivet torsdage mellem kl. 10.00 og 14.00, også besvarede 81 henvendelser skriftligt eller over telefonen. Tusind tak til de dygtige frivillige på arkivet.

Hestevognskørsel foran Museumsgården til "Tangbusenes Dag" den 14. oktober.

Publikationer

Læsø Museumsforening og Læsø Museums Årsskrift for 2017 blev indledt af Arnt Jerup Wiis, der fortalte om hans bedstemor, en "Hyrdepige i Holtemmen". Derefter fulgte en artikel om Bogøgårdskatten af undertegnede. Ann Elisabeth Lose bidrog med en beretning om Niels Peter C. Jacobsen, der i 1927 blev dekoreret med Dannebrogssordenens Hæderstegn efter 40 års tjeneste som bådmand ved Vesterø Redningsstation. Niels Lysdal Nielsen fortalte derefter om "Mejerier og mælkeproduktion på Læsø omkring 1930". Kathrine Tobiasen fortalte om, hvorledes en skilsmisse på Læsø anno 1798 tog sig ud. Anette Agerboe da Rosa fortalte om forbindelsen mellem huset Lorensberg og Læsøbageren L.C. Klitteng. Herefter fulgte en kort beretning om Museumshuset på Byrum Hovedgades tilblivelse fra købet af ejendommen og til indvielsen af huset den 29. juli 2017. Til sidst gav Jon Eirik Lundberg os et overblik over "Kunstnerne på Læsø" i nyere tid.

FN 162 Ellen

I 2018 sejlede Ellen igen for fuld damp til blandt andet Havets Dag og Jomfruhummerfestivalen. Det blev til i alt 152 gæster i 2018. Mod slutningen af sæsonen stod det klart efter Søfartsstyrelsens evaluering den 8. oktober, at det ikke fortsat er muligt at efterleve de strenge krav, som følger med en erhvervsregistrering, og de første skridt blev herefter taget for at undersøge mulighederne for at få omregistreret Ellen, således at hun fra den nye sæson i 2019 vil være registreret som et fritidsfartøj.

En efterårsdag ved Hedvigs Hus set fra urtehaven.

Hedvigs Hus

I 2018 blev fortælleaftenerne besøgt af 98 mennesker fordelt på 7 aftener. Åbent hus-arrangementer blev besøgt af mindst 2218 personer, og Valborg aften blev aflyst grundet styrtregn. Høstgudstjenesten, som i 2018 var udlagt til Hedvigs Hus, måtte desværre aflyses på grund af dårligt vejr. Den 8. august 1994 købte museet Hedvigs Hus, og vi glæder os alle til at fejre de første 25 år med Hedvigs Hus i 2019.

Tak til alle museets medarbejdere, bestyrelsen og de mange frivillige, der var med til at gøre 2018 til et helt fantastisk museumsår.

Museumsforeningen for Læsø

2018

Årsberetning 2018

2018 har været endnu et begivenhedsrigt år i Museumsforeningen for Læsø. I januar udkom Bjarne Stoklunds to bind, "Læsøland", begge fantastiske bøger, som var længe ventet. Den dejlige sommer trak mange gæster til øen, og den 22. juni kunne Museumsforeningen og Læsø Museum fejre 80 års jubilæum på Museumsgården.

Foreningen har på nuværende tidspunkt 662 betalende medlemmer. Der har været tilgang af medlemmer, og vi er taknemmelige for den store opbakning. Der har været afholdt 5 bestyrelsesmøder i årets løb.

Generalforsamling

Mandag den 26. marts blev der afholdt generalforsamling i Forsamlingshuset i Byrum. 54 medlemmer var mødt op, og det nye årsskrift for 2017 samt medlemskort blev uddelt ved indgangen tillige med en stemmeseddel.

Louis Drewes blev valgt til dirigent og Simon Kyhn-Madsen til referent. Louis Drewes førte os endnu engang igennem generalforsamlingen på sin humoristiske og professionelle måde. Preben Mikelsen var behjælpelig med det digitale.

På valg til bestyrelsen var Birgit Stoklund, John Andreasen og Irmelin Stoklund. Alle var villige til genvalg. Ud over de tre genopstillede blev Anita Vesterdorf og Birte Strøm foreslået til bestyrelsen. Valgt blev Birgit Stoklund, John Andreasen og Irmelin Stoklund. Valgt som suppleanter blev Lone Dolmer og Birte Strøm.

Bestyrelsen havde som punkt på dagsordenen kontingentforhøjelse fra 70 til 100 kr med virkning fra 2019, hvilket blev vedtaget. Et medlemskab af foreningen giver desuden fortsat fri adgang til Læsø Museums udstillinger året rundt.

Under kaffen blev der vist en gammel film "Med Rugbrød til Læsø", samt en film om Vodfiskeri med Ellen. Tak til Louis Drewes og Erik Møller Sørensen.

Konstituering

På et senere bestyrelsesmøde konstituerede bestyrelsen sig med undertegnede som formand, Karin Jønsson næstformand, Birgit Stoklund kasserer og Irmelin Stoklund som sekretær. Menige bestyrelsesmedlemmer blev Erik Møller Sørensen, Jens Ydegård og John Andreasen. En stor tak til Erik Møller Sørensen for mange års skrivearbejde som sekretær.

Jette Munk, Erik Møller Sørensen og Birgit Stoklund er repræsenteret i Museets Bestyrelse.

Jubilæum

En dejlig sommerdag den 22. juni kunne Læsø Museum og Museumsforeningen for Læsø fejre 80 års jubilæum. Rigtig mange gæster havde fundet vej til den smukke gamle Museumsgård på denne festdag.

Tale

Velkommen "På Lynget, Lynggården, Krogbæk, Hjemstavnsgården, Museumsgården", kært barn har haft mange navne.

Velkommen til Museumsforeningen for Læsø og Læsø Museums 80 års jubilæumsdag.

At stå her i dag på en helt speciel jubilæumsdag i sin fineste dragt, den dragt, som kvinderne på Læsø iklædte sig ved festlige lejligheder, er en hel speciel følelse.

Jeg er en meget stolt formand for Museumsforeningen, men jeg er ikke mindre stolt over, at der var gæve og initiativrige læsoboere, der den 22. juni 1938 stiftede den daværende Museumsforening, som havde til formål at erhverve en gammel tanggård. Dem har vi meget at takke for.

Gårdene på Læsø var i forfald, dragterne skulle bevares, meget var solgt og sendt bort fra øen. Det var der heldigvis nogen, der kunne se. At "På Lynget" ikke endte på Frilandsmuseet er nok Sine Krogbæks fortjeneste. Sine gik rundt her på gården, iklædt sine daglige klæder, tørklæde på hovedet og træsko på fødderne, tynd og krumbojet, med hænder, der fortalte om mange års arbejde og slid, hele hendes liv lå her.

Mon Sine havde en festdragt med sølv og tørklæde med kniplinger? Hvis ja, så lå den nok i dragkisten.

Denne gård med det tykke tangtag og blomster på taget var næsten uforandret igennem årtier, et sandt Museum, og sådan blev det: Hjemstavnsgården, nu Museumsgården. Sine fulgte med som kystode i eget hjem og lukkede sine øjne i den alkove, hvori hun blev født. Læsø fik sit Museum, og meget er sket i årene efter:

*Statsanerkendelse, en ny museumsforening, en sejlen-
de Ellen, et levende Hedvigs Hus, og sidste år et nyt
Museumshus.*

Vi har meget at være stolte over, og det fejrer vi dag.

Tidligere formand for Museumsforeningen, Kay Johannsen, gav et meget fyldestgørende indblik i hele Museumsforeningen og Museets historie, selv Sine viste sig ved sin tilstedeværelse, da natpotten skulle smides ud.

Jens Morten Hansen udgav samme dag sin nye bog ”Læsø – øen med vokseværk”. Jens Morten Hansen præsenterede bogen i sin tale, og der var mulighed for at købe en signeret bog.

Dagen blev markeret med musik og sang. Den smukke sang ” De gamle Stier”, skrevet af Julius Fauerholt og med musik af Herman D. Koppel, blev sunget af Preben Mikkelsen og Jens Christian Olesen. Museumsforeningen var vært ved et mindre traktement.

Markedsdage

Bestyrelsen var trukket i nye trøjer med foreningens logo og var til stede på 10 markedsdage. Det er dage, hvor der skabes kontakt med turister og læsøboere, der fortælles historier og sælges bøger, og der tegnes nye medlemskaber, dage, der har stor betydning for foreningen.

Sine

Den 13. juli fejredes Sine fødselsdag med kagemand og saftvand. To fra Museumsforeningen tog del i festen, og Lili Jepsen fortalte om Sine og hendes liv på gården, en spændende historie, som havde mange tilhørere.

Tanghusenes Dag

Søndag den 14. oktober blev der afholdt Tanghusenes Dag, som i år havde udgangspunkt fra Museumsgården. Der var guidede ture rundt til de smukke tanggårde, der blev vist, hvordan tængningen foregik, der var aktiviteter for børn, samt mulighed for at købe mad og drikke. Leif Ladefoged fortalte om restaureringsprojektet, der var salg af bøger, og den smukke læsødragt blev vist frem.

Fortælleaften

Den 16. oktober var der inviteret til fortælleaften i Østerby Servicecenter. ”En kærlighedshistorie fra 2. Verdenskrig”, fortalt af Inge Pedersen. En beretning fra det virkelige liv om en ung pige, der forelskede sig i en tysk soldat. Der var 45 mødt op til denne aften, en aften, der gav stof til eftertanke.

Publikationsfonden

Med 10.000 kr. har fonden ydet støtte til et bogprojekt, en *Coffee table book*, om museumsvæsenet og de frivillige på Læsø. Bogen vil synliggøre det store lokale frivillige arbejde og ansvar, som øens beboere har og har haft overfor Læsøs kulturhistorie.

Arkivgruppen

Hver torsdag fra januar til november er arkivet åbent fra 10.00-14.00. Solveig Hansen, Karin Jønsson, Ann-Elisabeth Lose, Orla Steffensen og Jytte Andersen står til rådighed med hjælp til dem, der ønsker at dykke ned i slægtens historie. Jeg kan kun opfordre til at besøge arkivet.

Hjemmeside

På Museumsforeningens hjemmeside kan der findes oplysninger om foreningen. Hver måned lægges der en historie ud, og man er meget velkommen til at kontakte Lars Jespersen for en god historie. På hjemmesiden kan der ligeledes findes billeder med relation til Læsø.

Læsødragten

Jeg har både som formand og privat person haft den store glæde at vise og fortælle om Læsødragten ved flere lejligheder, specielt på Museumsgården. Dragten bliver levendegjort og beundret, og der vises stor interesse for den.

Afslutning

Et nyt årsskrift er udkommet, et skrift med spændende og formidlende artikler. Vi siger velkommen til et nyt år med store og spændende kulturoplevelser

*Der sjippes i ålegræs på Tanghusenes Dag.
Nederst Læsøs tængemænd.*

på Læsø, vi hilser hver en gæst velkommen. Jeg vil gerne takke Læsø Museum for godt samarbejde, tak til min bestyrelse og tak til alle, der støtter op omkring Museumsforeningen for Læsø. Vi skal stå sammen om at værne om Læsø Museum og vores kultur.

Tusind tak til alle.

Glimt fra min barndom i Byrum præstegård

Maj 1945 blev jeg hentet til Læsø fra et børnehjem i Fredensborg. Jeg kom i pleje hos præsteparret Jens og Inga Ravnkilde Møller. Jeg ved ikke, hvorfor de tog mig. Måske for at gøre en god gerning for os, som blev født under krigen og med faren ukendt.

En kollega til min far var mellemmand. Han var præst i Vor Frelzers Sogn i København og blev værge for min biologiske mor, som fik fjernet de tre børn, hun fik under og lige efter krigen.

Min adoptivmor, Inga, udvandrede i 20'erne til New Denmark i Canada med sin forlovede og deres familie. De blev gift og fik Ruth, som var 20 år ældre end mig. Min adoptivfar udvandrede også i 20'erne til USA. Han var tømrer, arbejdede om sommeren som sådan og læste til præst på Dana college i USA. Han begravede min adoptivmors mand og giftede sig med hende efter passende tid, ca. 6 måneder. Sammen fik de Halfdan, som var 12 år ældre end mig.

Jeg blev adopteret efter et par år. De skulle lige sikre sig, at jeg var normal. Jeg græd nemlig aldrig. Det gør børn sjældent, når de har ligget et halvt år på et børnehjem, hvor alt kører efter skemaer. Præste-

gården i Byrum blev mit hjem, til jeg rejste fra øen i 1961.

Hverdage og helligdage i præstegården

Det var specielt at vokse op i en præstegård. Der var åbne døre døgnet rundt. Man meldte dødsfald og fødsler på alle tidspunkter. Præstens mandagsfridag var ikke opfundet den gang. Man skulle derfor altid være pænt påklædt, hvis der kom nogen.

Der blev afholdt møder af alle slags et par gange om ugen. Møblerne blev skubbet sammen, vi hentede porcelæn i en zinkbalje i missionshuset på Pilealle lidt udenfor Byrum, og der blev vasket op i bryggerset. Fru Rafn, postens kone, kom tit og hjalp til. Kaffekanden var en ombygget mælkejunge.

Vi havde "ung pige" i halvdagsplads, fra klokken 7 til 14. Det er vist det, man i dag kalder fuld tid. Jeg plagede livet af dem, de turde ikke brokke sig over mig. Jeg husker især Gladys Ellegård og Eva, datter af Poul Læsø. Jeg var med dem hjemme og fik udvidet min horisont rent madmæssigt. Hos Eva fik jeg smagt kroppinger med hvidkålssuppe til. Det kan godt spises!

Præstegården. Fotoet er taget i 50'erne. Nedkørslen gik ned lige overfor posthuset. Foruden stuehuset var der en lade, hvor uldspinderiet i den ene ende havde sine uldballer i magasin. Dem måtte vi ikke hoppe i, det gjorde vi så. I den anden ende af lade var der en grise-sti, hønsehus og garage. Begge bygninger er der i dag og anvendes af kommunen.

Foto: privat eje

Op til helligdage og søndage var der travlt i præstegården. Om lørdagen blev prædikenen finpudset; så skulle der være fuldstændig ro. Søndag morgen var der altid panik. Min far kunne aldrig finde den knap, der skulle samle flippen, for ikke at snakke om hårnålen, der lukkede pibekraven. Jeg blev vækket, hele huset skulle deltage i eftersøgningen.

Om morgenen var de gule rullegardiner fra krigens tid rullet ned til 10 minutter før min far kørte. Lige så snart der blev rullet op, bankede naboen Kristian Duf på, han ville gerne køre med. Der var ikke den begivenhed på Læsø, han ikke deltog i. Han mødte glad og uinviteret op til bryllupper, barnedåb, begravelser og samtlige møder, også ungdomsmø-

derne, og kunne det lade sig gøre, kørte han med min far.

Kristian Duf og Ferdinand boede på alderdomshjemmet, hvor det nuværende kommunekontor ligger. Ferdinand kunne vi drille, så han gik helt op i sømmene og råbte efter os. Tænk, at vi nænnede det. Der boede også en frøken. Det viste sig at være min kommende svigermors moster, men det vidste jeg ikke dengang. Jeg genkendte hende senere på et billede, hvor hun sad i Læsødragt. Moster Marie, som hun hed, havde en dragkiste, og når jeg var på en af mine daglige "damerunder", fik hun også besøg. Hun løftede den broderede dug op, så den øverste

Billedet er taget i 1946. Fra venstre min far, døde i embede i 1964, Halfdan (halvdansk), deres fællesbarn, født i 1932 i Canada, han var arkivar på Historisk museum i Aalborg, blev gift og har to sønner, han døde i 1988. Min mor boede i Aalborg til sin død i 1988. Og så mig mellem mor og Ruth, født i Canada i 1926, gift med pastor C.A.von Schædtler, hvis far var postmester i Skagen, moren var ud af Læsøfamilie, hun kom på Jekels hotel, hvor så mange piger fra Læsø kom over at tjene. Ruth døde i 2001, hun fik fire børn, hvoraf kun 2 lever i dag. Foto: privat eje

Inga Karoline født i Aalborg i 1899, og Jens Ravnkilde Møller, født i Haverslev i Himmerland også i 1899. De blev gift i Canada i 1931. Foto: privat eje

Kristian var arbejdsmand, altid glad, ukompliceret og flittigt brugt, til meget små priser, han savede brænde for folk. Han kunne hverken læse eller skrive, men kunne sit fadervor med mere. Havde sin barnetro i behold og sin tro på, at man ville ham det godt, deltog i alt på øen. Jeg kan kun huske, han boede på alderdomshjemmet. Fik sit tilnavn Duf på grund af en talefejl. Foto: Museumsforeningen for Læsø

skuffe kunne trækkes ud, og der var en knald til mig. Jeg var jævnaldrende med bestyrerens datter Bodil, og hun havde de flotteste brødre. Det trak lidt. Jeg spiste tit med og blev vildt imponeret, når Bodils far kaldet "Flytte-Karl" blandede maden sammen... Sødsuppen blev hældt over den stegte fisk. I dag spiser jeg tit tyttebærsyltetøj til fisk. Det smager pragtfuldt.

Kristian Duf var årsag til, at jeg igen-igen fik en endefuld. Til et bedemøde i vores stuer blev det for meget for Kristian Duf. Vi havde "stille bøn", alle sad med lukkede øjne og foldede hænder og bad. Kristian Duf sad og nikkede søvnigt med sangbogen i skødet, han gabte og så.. tabte han gebisset ned på salmebogen. Refleksmæssigt smækkede han bogen sammen, og tænderne fløj op i luften. Så brød jeg sammen og fik et grineflip, kunne ikke stoppe. Jamen, min far blev så vred.

Gæster i provstens værelse

Vi havde tit overnattende gæster. Der gik ikke altid en sen færges, de kunne komme med, og min far var meget økonomisk anlagt, også på andres vegne, så mange har taget mod tilbuddet om at overnatte i husets gæsteværelse, Provstens Værelse.

Jeg har aldrig fået opklaret, hvorfor vi kaldte det Provstens Værelse. Det lå i den ende af præstegården, som vendte op mod vejen. Der var et blændet vindue i gavlen, to vinduer mod haven og en dør, der vendte ind til min fars studerekammer.

Døren var blokeret af en seng med udskårne gavle, der foruden var der et stort klædeskab i samme stil, mellem vinduerne et toiletbord med små skabe i begge sider og et stort spejl i midten. Der var en

lænestol og et lille bord med en pindestol ved. Husets gæsteværelse. Man skulle gennem to stuer for at komme derind.

Jeg forestillede mig, at der må have boet en meget betydningsfuld provst.

Gæster var en kærkommen afveksling i min tilværelse som efternøler/enebarn. Min erfaring med verden udenfor præstegården og Læsø var lille og begrænset til omgang med dem, som mine forældre mente var passende, og de var ikke altid særlig spændende. Så jeg sugede til mig, når vi havde gæster. Jeg kunne sidde musestille i dagligstuen og høre på de teologiske diskussioner, som tit varede til langt ud på natten. Jeg forstod i sagens natur ikke altid emnerne, men noget fik jeg ud af det, tror jeg nok! Min mor havde det med at glemme mig, så jeg kunne vågne ud på natten alene og kold i en lænestol, for så at trisse stille i seng.

Jeg var med i byen alle steder, så sparede de barnepigen. Jeg fandt et stille sted, når jeg blev træt. Jeg har fået at vide, at de to gange var kørt hjem uden at huske at tage mig med. Hvad gør det ikke ved ens selvtillid!

Nå, tilbage til gæsterne. Jeg husker især Pastor Phillips fra Gram, som blev kendt over hele landet, da Mozart Hansen, en kendt vaneforbryder, kidnappede ham i 30'erne. Det er en længere historie, som ikke hører hjemme her. Prøv at google ham.

Pastoren var meget utraditionel. Min mor var en dag sengeliggende, så han tog forklæde på, skrællede kartofler og lavede plukfisk, mens han sang salmer til. Jeg husker ikke hvilke, men det var altså

Arkitekt Christen Lønstrup Justesen, Skagen. Født 1892. Nationalmuseet havde overgivet ham tilsynet med restaureringen af kirken, også den i Østerby. Sønnen driver i dag familiefirmaet videre. Foto: privat eje

mærkeligt. Under et møde i missionshuset, hvor en vis træthed hos tilhørerne meldte sig, svang han pludselig benene op over kanten på prædikestolen og fortsatte sin prædiken med benene dinglende udover. Så vågnede de, menigheden. Jamen, han var et friskt pust. Han talte til mig, som om jeg forstod alting. Mens han var der, brændte uldspinderiet, det var i marts 1958. "Det må vi se", sagde han og lånte fars cykel, og med mig på stangen cyklede vi til ildebrand. De sorte mure og uldtrådene, der glødede i maskinerne, var et betagende syn.

Unge lærervikarer boede også i perioder i Provstens Værelse. Så kunne jeg banke på og spørge om et regnestykke, pegede med min nylakerede lillefinger (turde ikke lægge neglelak på resten af fingrene), og regnede så med, vikaren blev så betaget af min finger, at han fik øje på resten af mig. Det skete aldrig. Det eneste minus med overnattende gæster var rationeringen af kød.

- Nu tager du kun et stykke, sagde mor, der skal være to til de andre. En gang imellem snød jeg, og så sad mors øjne som spyd i nakken, hun turde ikke sige

noget før bagefter. Jo, jeg levede livet farligt.

En af de mange "gæster", vi havde boende, var arkitekt Justesen fra Nationalmuseet.

Det må også have været i 1958, for jeg blev konfirmeret det år og fik en tretårnet papirkniv af ham. Den ligger stadig på mit skrivebord, nu på deltid, der er ikke mange breve at sprætte op mere.

Jeg glider stille og ubemærket ind på stolen ved middagsbordet i den pæne stue, som i dagens anledning er med dug på.

- Kommer Justesen ikke? Mor løfter øjenbrynene, ser spørgende på far.

- Jo, lige om lidt, vi skulle bare begynde... de er midt i noget meget spændende.

- Jamen, måltiderne, mor bider læberne sammen og får røde plamager på halsen, maden bliver kold ...

Far stopper servietten ned ved knækflippen og folder sine hænder.

- I Jesu navn går vi til bord, at spise drikke på dit ord. Dig Gud til ære, os til gavn, så får vi mad i Jesu navn. Amen

- Amen, mumler mor.

- Jeg tror ikke, Justesen er vant til at bede bordbøn, siger jeg. Han folder aldrig hænderne eller siger Amen.

- Sludder, min far har lige fyldt munden med kartofler, han er måske en af de stilfærdige kristne.

- Nogen hvadformogen?

Jeg skubber kartoflerne til den ene side, så sovsen ikke sviner dem til.

Far kæmper med kartoflerne, de hænger nemt fast i gebisset og han spytter lidt i servietten.

- Dem, der ikke taler om det så meget, men han

er arkitekt med speciale i kirker, mon ikke det har smittet af, og for resten: Husk at kalde ham arkitekten. Det er en stor uddannelse, og han arbejder for Nationalmuseet, det må respekteres.

Døren går op, og en høj, mager mand i kittel træder ind.

- Undskyld, fru pastor, jeg håber ikke De har ventet, men...

- Jeg varmer lige sovsen, og inden Justesen får sagt mere, rejser hun sig, tager sovekanden og forsvinder ud i køkkenet.

Justesen lægger kitlen og sætter sig.

- Nå, lille ven, hvordan er det gået i skolen i dag?

Jeg ser ned på min tallerken, hvor sovsen allerede har ødelagt kartoflerne, selv frikadellen er blevet svi-
net til. Justesen tager kartofler og to frikadeller. Jeg
kigger langt efter nummer to.

- Det er såmænd gået godt nok, vi har haft histo-
rie, det er kedeligt.

- Kedeligt! Justesen hæver stemmen, det er det
mest spændende i verden, men selvfølgelig ikke, hvis
man kun lærer om det i bøger.

Mor kommer ind med sovsen og kigger misbilligende på min rodede tallerken

- Hvad er der i vejen med maden, spis nu. Mor
skramler med sit bestik.

Far og Justesen begynder at tale om udgravningerne inde i kirken. Der skal lægges varme ned i gulvet og nyt gulv ovenpå. De har foreløbig gravet et spadestik ned, fundet mønter. Jeg har set, far har et par liggende på skrivebordet.

- I dag, siger Justesen og tager den tredje frika-
delle. Mor og jeg sender hinanden et fortørnet blik.

- I dag er vi kommet ned til små kasser, jeg tror,

det er kister, der er mange, og det er børnekister, tror
jeg. Måske kan vi følges ad efter middagen og se på
dem, inden folkene kommer i morgen. Vil du med?
Det er historie sådan i virkeligheden.

Far tænder lyset, og Justesen finder sin lommelygte frem.

- Forsigtig, gå kun på de planker, der er lagt ud.

Justesen tager mig i hånden. Jorden, som har ligget under gulvet, er brun og sort, der står en em af muggen jord omkring dem.

- Her! Kan du se den lille kiste? Justesen stiller sig
forsigtigt ned ved siden af den, han børster låget rent
med hånden. 1746 står der. Skal vi prøve at tage låget
af?

Jeg nikker, og far står foroverbøjet på en af gangplankerne og kigger med.

Justesen fisker et lille stemmejern op af lommen og lister forsigtigt rundt med det i alle hjørnerne. Med en lille knirken løsnes låget. Justesen tager det forsigtigt af, rækker det op til far.

Op der ligger et lille barn, dækket af et mørkebrunt klæde, som har svøbt sig om den lille krop, så man kan se omridset af hovedet, næsen, hænderne, der er foldede, og knæene, som er let bøje- de og holder klædet fra benene.

- Er det ikke fantastisk, siger Justesen, for over
200 år siden døde det lille menneske, blev lagt i en ki-
ste og sat ned under kirkegulvet. Tænk på forældrene,
der har stået her og tænkt på og været tæt på deres
barn.

Jeg stirrer og stirrer.

- Hvorfor er det begravet her og ikke udenfor på
kirkegården?

- Ja, det kan vi ikke vide, måske nåede de ikke at få det døbt, eller...

Og mens vi står og ser på den lille skikkelse, su-ser det og alt falder sammen og bliver til brunt støv.

- Er det, hvad der bliver af os, far, når vi dør, støv!

Under altertavlen fandt man resterne af, hvad der sandsynligvis havde været et ægtepar, og konens hår var gråt og fyldigt. De blev genbegravet udenfor. Min far tog en lok af hendes hår og gemte det i sit skrivebord. Lidt uhyggeligt, men enormt spændende.

Lommepege, og hvordan man får dem

Da jeg var barn i 1950'erne, var der ikke noget, der hed lommepege. Faktisk tror jeg ikke, ret mange af mine jævnaldrende fik nogen. Manglede jeg kon-tanter, skulle jeg tjene dem - eller måske tigge dem. Min opfindsomhed var stor. Jeg satte en bod op nede ved havelågen mod vejen og solgte de smykker, min søster havde efterladt, for en slik. Nogen af købernes mødre henvendte sig til min mor. De syntes, der var et misforhold mellem kvalitet og pris. Smykkerne blev så købt tilbage, og jeg sad meget forsigtigt på stolen de næste dage.

Jeg gik hver dag en runde for at samle tomme flasker op, som var smidt ind i haven over diget. Det gav flest, hvis der havde været bal. Var der blomster i haven, plukkede jeg tit en buket, som jeg solgte til fru Bredgård. Hun boede hos sin bror, købmand Verner Christensen. Hun var enke med tre små børn. Hendes far og mand blev minesprængt under en red-ningsaktion lige før befrielsen i 1945. Jeg plukkede pinseliljer og vintergækker og blå anemoner, dem var der hundredevis af. Man kunne ikke se, der mang-lede nogen. Det forblev en hemmelighed mellem fru Bredgård og mig. Jeg solgte også et par af min brors Tarzanbøger. Det blev heller ikke opdaget. Jeg klip-pede lidt af den side, hans navn stod på. Det er lidt pinligt, nu jeg tænker på det.

En af mine pligter var at arbejde i haven; hu-set stod min mor for sammen med de unge piger, vi

Billedet er taget i 1958, ikke den dag jeg fortæller om. Det er min far der står og kigger på, jeg ved ikke, hvem den anden person er. Foto: privat eje

havde på skift. Havearbejde gav ikke lommepenge, med mindre det var et større job. 2 kr. for at skuffe og rive en hel lørdag under frugttræerne, så kunne jeg gå der og se familierne køre forbi til Nordstranden for at bade.

Forpagterens køer skulle der også flyttes rundt med, de klippede vores græsplæner. Min mor var bange for køer, så når far ikke var hjemme, "solgte" hun koflytningerne for 50 øre pr. ko.

Mor var fra byen, var ikke glad for løsgående dyr i den størrelse, og haven var fars domæne. Han var vokset op på en gård. Da køerne forsvandt, måtte jeg lære at slå med høle, min far troede, jeg kunne lære alt muligt. Jeg imponerede senere min svigerfar med det, så det var ikke helt forgæves.

Kan man få fnat af at luge løg?

Jeg ville så gerne plukke jordbær og gå i løgene som mine klassekammerater, men det syntes mor ikke var noget. Når jeg fik ikke så gode karakterer - jeg var lidt doven, må jeg indrømme - sagde mor altid, at hvis jeg ikke tog mig sammen, kunne jeg komme ud og tjene bønder. Min fars trussel gik på at komme ud og vaske trapper...

En gang lykkedes det mig at få lov. Mor var i Aalborg og besøge familie, så jeg overtalte far til, at jeg kunne "gå i løgene" ved Østergård lige uden for Byrum. Vi cyklede derud og blev kørt i Nordmarken med hestevogn og hentet til aften, så det må have været i ferietiden. Min far havde lavet koldskål og pakket flaskerne i vådt avispapir. En nydelse, når jeg havde pause. Det var et problem, når jeg skulle tisse, tit gik jeg langt væk og hoppede ned i en af de dybe afvandingsgrøfter. Jeg var meget genert i den

Fotoet er fra 1958. En tilrejsende fotograf tog rundt en uges tid efter konfirmationen og fotograferede konfirmanderne. Så trak man i stadsen og blev linet op. Jeg havde et par dage for forsøgt at klippe pandehår til stor irritation for min mor, som satte megen ære i, at alt skulle være så korrekt. Jeg har undret mig over, hvorfor den lokale fotograf Berndt Christensen ikke tog det billede. Foto: privat eje

anledning. Det hændte, jeg måtte råbe om hjælp for at komme op igen.

Vi kravlede på knæ mellem løgrækkerne, og det eneste, der kunne gro foruden løg, var tidsler. Og handsker havde vi ikke. Jeg nød, når vi kravlede og lugede og snakkede, og jeg følte, jeg var helt almindelig og ikke, som sædvanen var, blev holdt udenfor flokken.

Det var dejligt at komme træt hjem, få et karbad, sådan et havde vi, og jeg blev meget beskidt af at kravle rundt i sand.

En aften fandt jeg en skovflåt, der havde bidt sig fast i taljen. Jeg blev noget hysterisk, og min far tog en knibtang og fik fat om bæstet plus lidt skind og kød, så var vi sikre på det hele var væk. Det fortalte vi ikke mor.

Mor kom hjem og opdagede, at jeg havde kløende, betændt udslet mellem fingrene. Op til dr. Pedersen, hvor mor bekymret spurgte, om det var fnat. Jeg ved virkelig ikke, hvad hun havde forestillet sig! Det var det ikke, men en form for allergi, salve og handsker på om natten, og så var det slut med at luge løg.

En dag på kontoret

Jeg gik så over til mere kontoragtige sysler. Af og til fik min far brev fra slægtsforskere, hvis tante måske var barnefødt på Læsø og med meget få andre oplysninger. Så fik jeg nøglen til brandskabet med alle kirkebøgerne og en femmer, hvis jeg fandt noget. Jeg kunne læse gotisk skrift, takket være lærer Lyder Svendsen, og det var spændende at gå på opdagelse. Det morsomste var at læse præstens notater i marginen, tit meget farverige, bl.a. om dødsårsager. Et sted stod, husker jeg: ” faldt af hestevognen i beruset tilstand, brækkede nakken og efterlod sig hustru og fem børn i den dybeste armod”. Jeg troede, armod var en slags sorg.

Når min far ikke var hjemme, kom der af og til

folk, der skulle have attester. Dem skrev jeg. Far, som var meget praktisk, havde et udvalg liggende med sin underskrift og stempel på. Kontortid var ikke opfundet den gang, døren var åben døgnet rundt. Det gav 2 kr. pr. attest, som jeg så måtte beholde. Jeg var normalt meget omhyggelig, kun en enkelt gang glippede det. Der skulle vaccineres for kopper og i den anledning skrives mange dåbsattester. Så ringede dr. Pedersen og spurgte, om det var mig, der havde skrevet dem. Jo, det var det da. Nå, men du har glemt datoen på dem alle sammen ... pinligt.

Nu tager man ikke skade af at arbejde for lommepenge, men det hændte, jeg tog en omvej og plagede mejeristens Grethe om en is. En sodavandsis kostede 15 øre, og det dyreste var en isbåd til 65 øre.

Så over til Ellegård i ishytten, som lå i forlængelse af ”Centrum” på torvet i Byrum. Grethe fik nemlig lommepenge, mange - syntes jeg, og hun var gavmild. Tak, Grethe.

Det har været en stor fornøjelse at genopleve situationer og personer fra min barndom. Når jeg bliver spurgt om, hvor jeg kommer fra, siger jeg automatisk: Fra Læsø, selv om det er 57 år siden, jeg rejste fra øen. Naturen og mennesker der har præget mig for livet.

Ina Ravnkilde Pedersen er pensioneret socialrådgiver. Bor i dag i Hvalpsund. I 2009 udgav hun *Søndag er en god dag*, en livshistorie om de første 30 år af sit liv.

I 2011 udgav hun *Stenvenderne*, en roman som forgår på Læsø. Har digte med i tidsskriftet ”Udkant” fra 2017 og i antologien fra ”Ordkraft” samme år. Arbejder p.t. på en digtsamling.

Bitter strid i Mejeribyen

3. november 1952 afholder leverandørerne i Vesterø Andelsmejeri den årlige generalforsamling, og man er traditionen tro denne aften forsamlet i Husflidskolens lokaler i Vesterø. På generalforsamlingen bliver mejeriets regnskab i henhold til andelsselskabets vedtægter præsenteret, og det er også ved denne lejlighed, at man skal tage stilling til blandt andet størrelsen af overskudsbetaling til leverandørerne. Det er endvidere et fast punkt på dagsordenen, at formanden for mejeriets bestyrelse aflægger beretning til de ca. 46 fremmødte stemmeberettigede deltagere.

Men denne gang har bestyrelsen også et forslag med i tasken. Forslaget falder ikke umiddelbart i god jord hos mange af de fremmødte. Forslaget handler om at lukke mejeriet, og det skal senere ramme forsiden af Læseposten med overskriften ”Bitter strid”.

Set med nutidige briller fremstår processen omkring lukningen af Vesterø Andelsmejeri både som et uskønt og tumultarisk forløb. Ikke bare skal der fire generalforsamlinger til for at gennemføre beslutningen, men også nærmest slagudveksling mellem leverandørerne i form af retssager ved forskellige

domstole garneret med medicomtale i flere aviser, førend den sidste indvejning af mælk fandt sted på Vesterø Andelsmejeri godt 7 måneder senere i maj 1953.

Vi vil i det følgende prøve at finde ud af, hvad der egentlig skete. Men først lidt rammesætning:

Mejeriets betydning

Det lille undselige mejeri er i 1908 under medvirken af lokale håndværkere blevet opført klods op af øens hovedfærdselsåre uden for Vesterø og småfrækt placeret med kort afstand til såvel leverandørerne som det noget større mejeri i Byrum. En produktionsmæssig status fra omkring 1930 indikerer, at mejeriet har livskraft, idet der årligt er blevet modtaget op mod 0,8 mio. kg. mælk fra de ca. 100 leverandører¹ Der bliver lavet smør til eksport samt et ikke uvæsentligt salg af mælk, smør og fløde til læsøboerne² Det er værd at fremhæve, at mejeriet danner grundlag for fremkomsten af en lille, driftig landsby – Mejeribyen – med flere understøttende erhverv, blandt andet smed (”Per’sen”), karetmager, snedker, køb-

mand (Ejnar Larsen) og dermed bosætning og liv. Det starter som privatmejeri, men i 1930 sælger mejeriejer Alfred Peter Christensen mejeriet for en sum på 30.000 kr. til leverandørerne, og nu går mejeriet ind i en ny epoke³.

Forstemejerist på Byrum Andelsmejeri, Erland Hansen, ansættes som mejeribestyrer 1. juni 1935, og han forbliver på posten, indtil mejeriet indstiller driften 18 år senere. Det er den 31-årige mejeribestyrer, der sammen med 1 medarbejder – som blot er en lærling (mejerielev) – står for hele den daglige drift 24/7 med indvejning af mælk, smørfremstilling, detailsalget til læsøboerne samt ikke mindst virksomhedens økonomistyring ("regnskabsføring")⁴.

Den famøse generalforsamling

Lad os vende tilbage til den famøse generalforsamling 3. november 1952. For andelsmejeriers vedkommende i almindelighed var formanden en magtfuld person. Det må i særdeleshed siges også at gøre sig gældende på Læsø, idet den 61-årige gårdejer Robert Wiis spiller en central rolle gennem hele forløbet i egenskab som formand for mejeriets bestyrelse. Vi antager, at det formentlig er Wiis, som leder generalforsamlingen, og derfor er det også Wiis, som efterfølgende bliver gjort til skydeskive fra vrede andelshavere.

Om behandlingen af bestyrelsens forslag om nedlæggelse af mejeriet ved vi, at der først er en afstemning om punktet. 30 andelshavere stemmer ja, og 16 stemmer nej, i alt 46 afgivne stemmer. Dermed er der ganske vist flertal, men ikke et tilstrækkeligt flertal til at gennemføre beslutningen om lukning. Det skyldes, at der ifølge mejeriets vedtægter skal

Forårsbilledet viser, at mejeriet er et samlingssted, hvor folk sætter hinanden stævne med henblik på – måske – en søndagscykeltur i det grønne. Træerne er knap sprunget ud, og den elegante dames påklædning synes at være en helgardering i forhold til det omskiftelige vejrlig. Foto: privat eje

Mejeribestyreren, Erland Hansen (1904-1986) født i Vesterø, hvor faderen Cristian Hansen en tid er fyrassistent på Nordre Rønner. Familien kommer til Langeland omkring 1907. Kommer senere i lære som mejerist på henholdsvis Humble Mejeri og V. Hæsingmejeri for at lære noget om såvel smør som ostefremstilling. Gift med Clara 1929 (1910-1990). Parret kommer til Læsø 1930. Bliver ansat som førstemejerist på Byrum Andelsmejeri. Efter afskeden med Vesterø Andelsmejeri bosætter familien sig på Langeland. Foto: privat eje

Clara Hansen er den medhjælpende hustru og skulle varetage alle de "reproduktive funktioner": Daglig bespisning af 8 personer, passe de 5 børn, sy og vaske tøj og måske få tid til at gå i haven. Hertil opgaven med at få "enderne til nå sammen", da mejeribestyrerens gage ifølge mejeriets regnskab for 1938 var på 1.320 kr. eller ca. 50.000 nutidskroner. Foto: privat eje

Formanden, Robert Wiis (1891-1976) fik en middagslur hver dag, men lå ellers ikke på den lade side og bliver kendt som en energisk og handlingsorienteret mand. Gift med Ottilia. De får 3 børn. Ejer Havnegården i Vesterø med 30 tdr. land fra 1916 til 1958. Besætningen er 8-10 køer og to jyske arbejdsheste. Foretager selv en omfattende modernisering af ejendommen. Udover at være formand for Vesterø Andelsmejeri i 12 år engagerer han sig i foreningsarbejde og varetager gennem årene mange tillidshverv. Sælger ejendommen i 1958, anskaffer knallert og kører – i en alder af 67 år – rundt på Læsø som bygningshåndværker. Foto: privat eje

Medlem af bestyrelsen, Ejner Hansen (1915-1990) ejer af Holmbækgaard med en besætning på 10 røde køer, dertil svin og 2 arbejdsheste. Er i en årrække sognefoged i Vesterø. gift med Sonja Boyesen (1929-1996) og de får 5 børn. Foto: privat eje

være et flertal svarende til 2/3 af de fremmødte på 2 af hinanden efterfølgende generalforsamlinger. Bestyrelsens forslag er dermed faldet!

Hvad der så sker denne novembraften på Husfidskolen står hen i det uvisse, og vi må derfor støtte os til Læsøpostens senere skrivelser⁵:

”Men da der derefter fremkom en Del nye Oplysninger om Byrum Mejeri på samme Generalforsamling”...

... bliver der stemt om samme forslag på ny! Denne gang er udfaldet 32 ja og 12 nej, i alt 44 afgivne stemmer og denne gang med tilstrækkeligt flertal til at beslutte lukning af Vesterø Andelsmejeri.

Efter generalforsamlingen nedsættes et (proforma?) udvalg og naturligvis med Wiis som deltager. Dette udvalg skal forhandle vilkår for skifte til Byrum Andelsmejeri. Så skulle man tro, den ged var barberet, men det var den ikke!

Mindretallets reaktion

Efter generalforsamlingen ved vi, at Wiis efterfølgende bliver kontaktet af nogle andelshavere, som gør gældende, at afstemning nr. 2 på generalforsamlingen den 3. november 1952 er ugyldig!⁶

Udfaldet af afstemningen på generalforsamlingen medfører en fraktionering i andelshaverkredsen, som meget nøgternt bliver betegnet som henholdsvis *mindretallet* og *flertallet*. *Flertallet* tegnes af bestyrelsen, som udover Wiis består af følgende andelshavere:

- gårdejer K.M.Jensen,
- gårdejer Frithjof Christensen,
- gårdejer E. Hansen,
- gårdejer Hartvig Strøm Petersen samt
- husmand Arthur Nielsen

Vi er ikke sikre på i denne fase af forløbet, hvilke andelshavere der er talerør for *mindretallets synspunkter*, men formentlig følgende:

- husmand Hans Chr. Hansen
- fisker Lars Peter Petersen
- gårdejer Carl Albert Larsen
- husmand Jens Jensen samt
- gårdejer Jens Anton Nielsen

Striden om mejeriets fortsatte drift skabte også uro på Vesterø-egnen, og den dengang 9-årige Solveig Hansen, hvis far var leverandør, husker, at der afholdtes møder i hendes hjem: ”Når disse møder fandt sted, blev jeg sendt i seng, det var bare svært at sove, for bølgerne gik meget højt på den anden side af væggen!”⁷

2., 3., og 4. generalforsamling

Der afholdes ekstraordinær generalforsamling 10. december 1952, som udover henvendelsen fra *mindretallet* nok er affødt af, at Wiis har søgt juridisk bistand hos en sagfører.

Denne gang er der klart flertal for nedlæggelse af mejeriet.

Der er dog en ting, som angiveligt må nage Wiis, og det er, at den pågældende sagfører har vurderet, at afstemning nr. 2 var at sidestille med en *ekstraordinær* generalforsamling, der var afholdt umiddelbart efter en ordinær generalforsamling. Denne ”krølle” mener sagføreren er ulovlig.

Med dette in mente forlanger bestyrelsen en ny generalforsamling, som afholdes 20. december 1952, blot med det udfald, at det er *flertallet*, som taber til *mindretallet*, og Vesterø Andelsmejeri lever!

Flertallets reaktion er at anmode om en ny

Luftfoto 1940. Mejeribestyrer Erland Hansen står ved hjørnet og længere fremme hans kone. Den pæne have er Claras værk. Den firlængede gård i baggrunden ejes af Carl Albert Larsen, som tilhører "mindretallet". Foto: privat eje

Billedet viser fremkomsten af liberale erhverv i mejeribyen. På den anden side af landevejen overfor mejeriet har købmanden nedsat sig. Ifølge Bernth Christensens bog "Læsø – billeder fra dengang" var det oprindeligt en gårdbutik hos gårdejer L.P. Melchiorson, "Hvendt", Vesterø, som flyttede butikken op til mejeriet. Foto: Læsø museum

Mælkevognen lægger an til indvejning på mejeriets perron, som ikke fremstår pompøs. Det er først i slutningen af fyrrerne, at ekvipagen kommer på gummi-hjul. Senere bliver hestene erstattet af traktor og senere igen tankbil, men da er Vesterø Andelsmejeri long gone. Foto: privat eje

generalforsamling. Vi er nu ude i 4. generalforsamling, som afholdes 19. januar 1953, og yderligere smider *flertallet* et nyt kort; en del andelshavere ønsker at forlade mejeriet og få deres andel udbetalt, hvilket alt andet lige er at opfatte som en pind til Vesterø andelsmejeris ligkiste.

Mindretallet får dog - i første omgang - afværget truslen fra de illoyale andelshavere. I stedet enes de stridende parter om at søge juridisk bistand på ny og denne gang hos Mejerikontoret (interesseorganisation for alle mejerier i Danmark), som svarer, at såvel fremgangsmåde som beslutning på generalforsamlingen den 3. november er retsgyldig!

Mejeriets sidste tid

Herefter går det stærkt. Mejeriets indtægtsgrundlag smuldrer, da *flertallet* slår til og forlanger deres andel af andelsselskabet udbetalt. Formand Wiis må efter forgæves mæglingssmøde 22. april proklamere, at Vesterø Andelsmejeri træder i likvidation med virkning pr. 1. maj 1953.

I Byrum Andelsmejeri afholder man senere på måneden ekstraordinær generalforsamling, hvor der nikkes ja til udvidelse af leverandørkredsen, hvorefter der er et mejeri tilbage på Læsø.

Flertallets sejr på den korte bane

Nu kan *flertallet* efter 7 måneders strid læne sig tilbage og leverandørerne måske se frem til at indhøste gevinsten i form større indtjening ved at levere mælk til Byrum. Formand Wiis forklarer overfor Læsøposten – og sikkert henvendt til læserne på Vesterøegnen – hvorfor det var en god ide at nedlægge Vesterø Andelsmejeri. De udslagsgivende faktorer

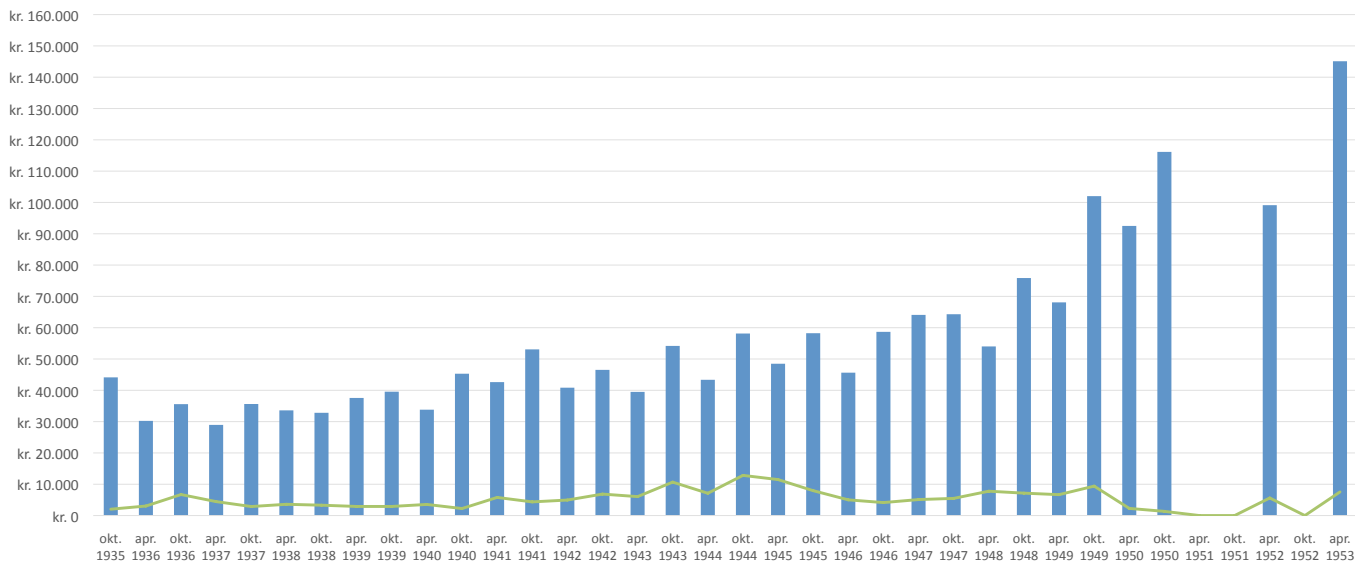
var: Færre køer, stigende udgifter, samt utilstrækkelig forsyning af skummetmælk til foderbrug.⁸

Vi har haft lejlighed til at trykprøve disse bevæggrunde ved gennemgang af samtlige tilgængelige regnskaber i andelsmejeriets levetid. Summen af det unikke kildemateriale tegner følgende billede:

I diagrammet⁹ på næste side viser søjlerne mejeriets indtægter for de pågældende år (x-aksen). Man skal være opmærksom på, at det er de faktiske tal og i årets priser på Y-aksen. Gennem sin levetid oplever mejeriet kun positive driftsresultater. Det fremgår, at omsætningen stiger år for år, og når søjlerne ”hopper”, skyldes det, at der aflægges halvårsregnskaber i henhold til vedtægterne. Der er volumen til overskudsbetaling, som går tilbage til leverandørerne. Kurven, som kravler rundt i bunden af diagrammet, viser overskuddet, og det er faktisk ganske pænt.

Det er derfor formentlig ikke korrekt, at der har været ”færre køer” og stigende udgifter. Tilbage er spørgsmålet, om der var ”for lidt skummetmælk”. Det kan der være en pointe i, da mejeriet gennem sin levetid baserede en del af indtægten på salg af mælk til læsøboerne, hvorfor restproduktet, den såkaldte returmælk, ikke kunne dække efterspørgslen. Omvendt var de differentierede indtægtskilder, hvori detailsalget indgik, en stor styrke for mejeriet i besættelsestiden, hvor man var udelukket fra eksport af smør i samme omfang som tidligere.

Regnskaberne bærer præg af robust – måske lidt konservativ – økonomistyring. Der var tilstrækkelig kassebeholdning, der var plads til henlæggelser (reservefond), der blev afholdt udgifter til vedligehold, og ved mejeriets ophør var gælden halveret fra

Indtægter og udgifter for Vesterø Andelsmejeri 1935-1953 (årets priser)

30.000 kr. til 14.450 kr. Sidst, men ikke mindst, var lønudgiften til aflønning af mejeribestyreren konstant!

Tilbage står, at den reelle begrundelse for at lukke mejeriet næppe kan tilskrives driftsmæssige vanskeligheder; snarere at (de større) leverandører er blevet stillet en højere afregning i udsigt ved at flytte til Byrum. Det nævner formand Wiis dog ikke.

Mindretallet giver ikke op

Mindretallet giver dog ikke op og fastholder, at nedlæggelse af mejeriet var ulovlig. Man hyrer landsretssagfører Aage Møller, som bringer sagen for retten, hvor indledende retsmøde med vidneforklaringer og afhøringer finder sted på Tinghuset i Byrum 3. juli

1953. *Flertallet* får hjælp fra landsretssagfører Lund. Sagen kører gennem hele 1954¹⁰, store dele af 1955 og muligvis også senere. *Mindretallet* antyder urent trav med ingredienser af stemmefusk, idet antal deltagere og antal blanke stemmer ikke fremgår af forhandlingsprotokollen for den afholdte generalforsamling, hævdes det.

Der falder dom i marts 1955.¹¹ Dommen fra landsretten er klar. Bestyrelsens beslutning om lukning har ikke hjemmel i en gyldig generalforsamlingsbeslutning.

Bestyrelsen kommer til at betale sagens omkostninger, som andrager 700 kr.

Dommen er en oprejsning for *mindretallet*, som forsøger at udnytte momentum og forlanger, at der

skal holdes generalforsamling for det nu lukkede mejeri, hvilket dog ikke sker. Der raser desuden en ”tal-krig” i Læsøposten¹². Wiis udtaler, at leverandørerne har opnået en merfortjeneste; *mindretallet* siger, at der ikke har været nogen fordel ved at levere til Byrum Andelsmejeri.....

Et sidste benspænd: 5. generalforsamling

To år senere afholdes 24. september 1955 yderligere en ekstraordinær generalforsamling, som denne gang handler om mejeriets afhændelse. Optakten er ikke uden trakasserier, da *mindretallets* sagfører protesterer over *flertallets* valg af sagfører, hvilket formentlig fremtvinger generalforsamlingen. Der stemmes om valg af to modtagne købstilbud, og der er flertal for at sælge mejeriet for en pris på 13.000 kr. til Friis Pedersen, Vesterø.

Afslutning

Mejeribestyrer Erland Hansen forlader Læsø i 1954, og familien vender kun en sjælden gang tilbage. Me-

jeribyen mister pusten, og købmanden lukker og slukker som sidste bastion i 1984.

Hvilken betydning den bitre strid efterfølgende fik for debatklima og samarbejde på øen vides ikke.

Noter:

- 1 Dansk Mejeristat, 1932
- 2 Ifølge regnskaber for mejeriets første år fandt detailsalget sted fra ”havnesalget” i Vesterø, i senere regnskaber optræder udgifter til en mælkekmand. ”Havnesalget” henfører formentlig til en lokalitet.
- 3 Læsøposten 19/1-1935
- 4 Læsøposten 1/6-1935
- 5 Læsøposten 8/5-1953
- 6 Læsøposten 8/5-1953
- 7 Opslag fra Solveig Hansen på ”Læsørødder”, Facebook
- 9 Læsø Museum arkivalier: Det bemærkes, at der mangler regnskaber for 1951 og 1952 (delvis).
- 10 Læsøposten 12/2-1954
- 11 Læsøposten 30/9-1954
- 12 Læsøposten 30/9-1954

Niels Lysdal Nielsen er cand. scient. adm., og arbejder som økonomisk konsulent i Hjørring Kommune. Han er opvokset på Lørslev Mejeri i Vendsyssel, hvor far, farfar og farbrødre var mejerister. Niels har sommerhus på Læsø.

Kalkmalerierne i Vesterø kirke

Vesterø kirkes 500 år gamle kalkmalerier har været genstand for en omfattende og nødvendig restaurering i 2018. Grunden til denne genrestaurering (sidste restaurering var i 1983, hvor Knud Simonsen fra Nationalmuseet istandsatte malerierne) skal søges i de meget alvorlige saltskader, der truede med nedbrydning af kalkmalerierne især i fligene, og problemet med stærk tilsmudsning samt en naturlig forgipsning af den lyse baggrund oppe i kapperne. Der var derfor lagt hovedvægt på at udbedre saltskaderne i flige og på buer, samt en rensning og æstetisk behandling af maleriet med særlig henblik på den hvide baggrund.

Vesterø kirke blev bygget af cisterciensermunke fra Vitskøl Kloster og stod færdig omkring år 1250. Den er ligesom Byrum kirke (fra omkring år 1200) bygget i munkesten og rødkalket – rødkalkede kirker findes der ikke ret mange af i Danmark – og Læsø's to rødkalkede kirker tæller også med blandt nogle af Danmarks ældste. Kun i Vesterø kirke er der synlige kalkmalerier. Byrum kirke rummer også kalkmalerier; de er overkalkede, men vi ved, hvor de er placeret, og der findes gamle fotodokumentationer af dem.

Vores land er rigt på kalkmalerier, og vi skal være glade for og stolte over den enestående kulturarv,

der forsøges bevaret. ”Kalkmalerierne er Danmarks største billedskat”, et ordret udsagn fra Nationalmuseets konservatorer. De middelalderlige kalkmalerier findes næsten udelukkende bevaret i kirker, idet de verdslige bygninger fra perioden enten er helt væk eller forvandlet.

Udsmykningen i Vesterø kirke

Kalkmaleriudsmykningen finder vi i kirkens korhælv. Malerierne viser De hellige tre Konger på rejse, samt deres tilbedelse af Jesusbarnet. Kongerne er placeret i nord-, øst- og sydkapperne, alle til hest, ridende i samme retning mod vestkappen, hvor motivet ”Kongernes tilbedelse” er placeret. Kongerne har følge af bannerførere, hornblæsere samt lanse- og armbrøstbærende ryttere. Hver enkelt konge er identificeret ved en standartbærer, på hvis flagdug kongens navn står skrevet. Vestkappens motiv viser kongernes tilbedelse. Den forreste og ældste konge knæler foran Maria med barnet på skødet og rækker gaven frem (bæger med guld), mens en lille tjener holder hans krone. Bag ved står de to yngre konger, den forreste peger på Maria og barnet. Yderst i nordkappen bag Maria sidder Josef, og oven over dem ses

Betlehemsstjernen. Foruden dette bibelske motiv af De hellige tre Kongers færd ses et væld af enkeltmotiver. Der er jagtscener: en mand med armbrøst og en springende hjort – i nordvesthjørnet er der malet to galger: én, hvori der hænger en klokke, og én, hvori der hænger en ræv. Der ses vrængemasker, en gris med armbrøst og snabelsko, en fantasifugl med en ring om halsen, et fabelvæsens (tranehals) med menneskehoved og hat på, en kolbeblomst og flere andre detaljer. Ribberne er bemalet med sparrer, skiftevis i sorte, grønne og røde nuancer. Buerne er udsmykket med ornamenter og stiliserede blomster. Som baggrund for malerierne ses i alle kapper røde strøornamenter.

Kongernes tilbedelse med placering i koret er et almindeligt motiv i perioden 1425-75, men det er

Kapper er de trekantede, buede dele af hvælvingen, formet som en kappe, man kan iføre sig.

Flige er de fire tilspidsede hjørner, som kappen går over i. Kan sammenlignes med et blad, der smalner til mod stilken. Bemalingen her i kirken begynder 80 cm over gulvet.'

Ribber er skillelinjerne mellem kapperne. De springer frem som spanterne på et skib.

Skjoldbuen er den fremspringende, buede overgang mellem det lodrette murværk og kappen.

Sparre betegner her en malet figur på ribbe. Sparren minder om vinklen dannet af to sammenføjede spær. Farven er rød, grøn eller grå.

Standart er en fane, et rigsbanner eller en rytterifane.

det ikke i årene 1475-1525. Det er heller ikke overraskende at finde fremstillinger af De hellige tre Konger på rejse, eller De tre vise Mænd fra Østerland, som det hedder i Bibelen, men mere ualmindeligt er det at se en fremstilling af en sådan udstrækning og med en detailskildring som den i Vesterø kirke. Men endnu mere usædvanlig er placeringen, den fornemste i kirken overhovedet! At De hellige tre Konger indtager en så dominerende plads i kirken bevirker, at udsmykningen fremstår som noget særligt. Måske er årsagen hertil, at kirken har været indviet til Hellig tre Konger, men det kan ikke bekræftes. Ganske vist var Læsø ikke uden betydning i senmiddelalderen, og Viborg Domkapitel havde sat sig på øen vel nok på grund af saltet, men udsmykningen i kirken kan være bestilt arbejde fra Domkapitlets side. De hellige tre Konger var også skytshelgener for rejsende, det kunne også være grund nok til at lade dem figurere i kirken, sejlturen til og fra øen taget i betragtning. Sluttelig er de tre konger også et billede på Treenigheden, og den fysiske udstrækning og placering kunne tale for, at det er denne betydning, der ligger gemt i motivet.

Sæbyværkstedet

Som nævnt er kalkmalerierne i Vesterø kirke 500 år gamle, de er dateret til 1510-1525 og tilskrives Sæbyværkstedet. Der er tale om sengotiske malerier, malet kort før reformationens indførelse i Danmark i de typiske farver for perioden, hvilke er rød, grøn, grå og sort. Udsmykningerne i Sæby kirke, der fremstår som værkstedets kerneudsmykning, har navngivet værkstedet. Sæbyværkstedet har foruden i Sæby og Vesterø udsmykket kirkerne i Dronninglund, Vrå,

Kong Balthasar i nordkappen

Kong Melchior i østkappen, over altertavlen

Kong Kasper i sydkappen
Fotos: Roberto Fortuna, fotograf, Nationalmuseet

*I vestkappen Kongernes tilbedelse af det nyfødte Jesusbarn
samt Maria og Josef. Over scenen ses fødselsstjernen.*

Sydøstfligen th for altertavlen viser th en grå gris, der går oprejst og klar til at skyde med armbrøst. Han har snabelsko på fødderne, patener, en slags galocher, der skal beskytte mod mudder og søle. Han er et symbol på hovmodet, en af dødssynderne. I midten ses den fremspringende ribbe med sparreudsmykning, og tv for den ses en springende hjort.

Aalborg Budolfi, Nibe og Rolfstorp i Skåne. Sæbyværkstedets mester, eller rettere Christoffer Maler, har været en dreven håndværker med kunstnerisk sans. Arbejdsgangen for værkstedets malere foregik på følgende måde: Oven på et lag endnu fugtigt hvidtekalk blev konturerne ridset op med trækul, derefter blev de tomme felter fyldt ud, og til sidst blev de vigtige konturer malet. Om Christoffer Maler ved vi, at han i 1510 blev optaget i et købmandsgilde i Aalborg kaldet "Gudz Ligoms Lagh" – det hellige Guds legeme til Lov, Ære og Værdighed. Dette lav eller gilde var Aalborg Handelsstandsforenings forløber og oprettet i 1431.

Forundersøgelse og dennes resultater

Menighedsrådet har ansvar for at vedligeholde kirkens bygninger, inventar og altså også kalkmalerier. Da jeg i 2005 blev medlem af Læsø menighedsråd, lå der allerede skrivelser fra Nationalmuseet, som anbefalede en restaurering af Vesterø kirkes kalkmalerier. Der kom til at gå mange år, før projektet kunne sættes i værk.

Motiver fra sydvestfligen. På begge sider af ribben ses tv en kolbeblomst, th en tranehals, et fabelvæsen, hvis krop og lemmer har dyrisk udseende. På den lange snoede hals er der malet et menneskehoved med en slags bowlerhat på. Dette yderst mærkværdige fabelvæsen findes der kun fem fremstillinger af i danske kalkmalerier fra sengotisk tid. Under tranehalsen ses et fint eksempel på en af vrængemaskerne, der er malet i fligene, hvor ventilationshulene indgår som ansigternes åbne mund.

Med økonomisk støtte fra Augustinus Fonden leverede Nationalmuseet i 2008 en rapport efter gennemførelsen af projekt ”Bevaringsplan for kalkmalerier i danske kirker”. På databasen kalkmaleriinfo.natmus.dk kan man få oplysning om alle registrerede, danske kalkmaleriers bevaringstilstand, deres kultur- og kunsthistoriske værdi samt en prioritering af bevaringsindsatsen.

På Læsø menighedsråds foranledning foretog Nationalmuseet i 2011 en forundersøgelse af kalkmalerierne i Vesterø kirke. Denne forundersøgelse kostede Læsø kirkekasse ca. 120.000 kr.

Vurderingen af vore kalkmaleriers tilstand beskrives i rapporten (leveret i 2012) som *behandlingskrævende*. Det betyder, at kalkmalerierne er truet, dvs. at der er skader, og at der kan være nedbrydning under udvikling. Malerierne har et konserverings- og restaureringsbehov.

Den kulturhistoriske vurdering angiver kalkmalerierne som *særdeles bevaringsværdige*. Det betyder, at kalkmalerierne er af international betydning. Malerierne er typisk velbevarede billedserier eller enkeltscener, der ikke findes andre steder eller kun få steder. Sædvanligvis er der mange ikonografiske, kulturhistoriske og historiske detaljer. Der kan tillige være tale om udsmykninger, der besidder en særdeles høj kunstnerisk kvalitet og fremstår med særdeles velbevarede maletekniske detaljer.

Behovet for bevaringsindsatsen ligger på *højeste prioritet*. Det betyder, at der skal iværksættes en bevaringsindsats inden for en meget kort tidshorison, såfremt der ikke skal ske tab af malerier med betydelig kulturhistorisk værdi. Der er partielt allerede sket uoprettelige tab.

Læsø menighedsråd indså, at handling var nødvendig, hvis kalkmalerierne skulle bevares for eftertiden. Samtidig trængte renovering af Byrum kirke sig også på og gennemførtes, før det blev kalkmaleriernes tur.

Genrestaureringens finansiering

Menighedsrådet fik et overslag fra Nationalmuseet på genrestaureringsprojektet lydende på knap 3 mio. kr. Med den budgetramme, som Læsø menighedsråd forvalter, kunne projektet umuligt realiseres, så beslutningen blev at søge fondsmidler til istandsættelsesarbejdet. Som sagt, så gjort. Kirkeministeriets istandsættelsesordning bevilligede en sum på 817.236,00 kr. Det svarer til ca. 30-35 % af prisen for hele projektet. Derefter søgte menighedsrådet Augustinus Fonden om det resterende beløb på 2,1 mio. kr. og fik heldigvis hurtigt tilsagn om den finansielle støtte. Nu manglede vi bare at få hele projektet godkendt i provstiudvalg og i Stiftsøvrigheden. Den endelige godkendelse fra Aalborg Stift kom d. 25. november 2016. Selve restaureringsarbejdet gik først i gang d. 1. januar 2018 og var afsluttet med udgangen af august 2018. At der skulle gå så lang tid mellem godkendelse og påbegyndelse af projektet, skyldtes Nationalmuseets fulde kalender samt museets mangel på konserveringsteknikere.

Konserveringsteknikkernes arbejde

Det er Nationalmuseets afdeling for Bevaring og Naturvidenskab, der har stået for restaureringen. Teamet, der arbejdede i kirken, var konserveringsteknikerne Lena Östlund, Frida Hultén og Lina Gallo, alle tre unge, svenske kvinder ansat ved Nationalmuseet.

De arbejdede som regel 2 og delvis 3 dage på stiladset ad gangen.

Den store udfordring lå i, at malerierne i hvælkapperne var meget tilsmudsede og snavsede. I de nedre dele af fligene kunne der konstateres en voldsom afskalning af farve og pudslag. Så den første fase i arbejdet bestod i en tørrefrensning af overfladen. Dette foregik med en blød pensel og Akapad, som er en rensesvamp, der fungerer som et blødt viskelæder, samt med gomma pane. Det er en rensedej, som konservatorerne selv bager, bestående af mel, vand og kobbersulfat, hvilket medvirker til at skabe et fjendtligt miljø for evt. mikroorganismer. Således renses maleriernes farvelag forsigtigt ved, at gomma pane rulles eller duppes på overfladen. Efter tørrefrensningen blev den lyse baggrund også rengjort med lunt vand og svamp.

Pudsudskiftning og reparationer

Næste skridt var at fjerne den saltbelastede og smuldrende puds og erstatte den med ny puds. Før den dårlige puds blev hugget ned, var motiverne blevet afkalkeret og fotodokumenteret, så de efterfølgende kunne rekonstrueres. De fleste gamle reparationer blev udskiftet eller bearbejdet, fordi de havde en overfladekarakter, der ikke passede sammen med den omkringliggende originale bund.

Generelt var korhvælvningernes puds intakt og stabilt, altså der hvor de bibelske motiver befinder sig. Men i fligene var der voldsomme afskalninger af puds-, kalk- og farvelag, og pudsen var meget saltbelastet. Fligenes motiver er heller ikke originale, men rekonstruktioner. Det fremgår af gamle fotodokumentationer fra 1908, 1912 og 1914, hvor det ses, at

de nedre dele af fligene samt borten på skjoldbuens forside i østkappen er overkalket. Det er uvist, hvornår denne overkalkning har fundet sted, men det er ret sandsynligt, at de i 1948 er blevet afdækket eller måske rekonstrueret. Af indberetninger til Nationalmuseet fremgår det, at Harald Borre istandsatte malerierne i 1953.

Æstetisk behandling

Efter afrensning og reparation af puds og udbedring af revner m.m. var den hvide baggrund, malebunden, stadig meget mørk på grund af den naturlige forgipsning, som sker i løbet af maleriets levetid. Konservatorerne valgte at retouchere store dele af den hvide baggrund med en lys tonekalk (kalk tilsat knust kalksten samt tørpigmenter) påført i tynde, let krydsende streger. Denne retouchering har været en væsentlig del af arbejdet. På de nyreparerede steder blev der først hvidkalket tre gange og efterfølgende påført tonekalk. For derefter at kunne rekonstruere motiverne var disse forinden tegnet af og fotograferet. Ved at overføre tegningerne på den nye puds og samtidig kigge på fotografierne rekonstruerede konservatorerne motiverne. Disse opmalinger, retoucheringer, er udført i akvarel i en stregteknik med tynde, let krydsende streger. På afstand smelter retoucherne sammen med motiverne, men går man tæt på, kan de små krydsende penselstrøg tydeligt ses.

Undersøgelse af huggespor

Vi har en stærk formodning om, at malerierne aldrig har været overkalkede, men at de har "stået fremme" siden de blev malet. Denne formodning er begrundet i to ting, dels, at der ikke findes nogen

dokumentation om en afdækning, og dels, at der ikke er blevet iagttaget nogen huggespor i maleriets overflade under forundersøgelsen. Når kalkmalerier afdækkes i en kirkes hvælvinger, sker dette ved hjælp af en afdækningshammer, der er flad og skarpt slebet for enden. I kirker, hvor malerierne har været tildækkede og senere blevet afdækket, vil man altid kunne se nogle skader fra en sådan hammer, da den nogle steder er gået gennem overkalkningslaget og har beskadiget den originale malebund.

I forbindelse med afrensningen blev hele malebundens overflade derfor undersøgt for eventuelle huggespor. Der blev ikke fundet et eneste, hvilket stærkt bekræfter den tidligere formodning om, at malerierne i Vesterø kirke aldrig har været overkalkede. I 1802 nævner og beskriver birkedommer Lars Hess Bing kalkmalerierne i Vesterø kirke i sin beskrivelse af Læsø – og dette ville han ikke kunne gøre, hvis kalkmalerierne på det tidspunkt var overkalkede.

Når kalkmalerier drysser ned fra væggen eller malingen på altertavlen skaller af, er årsagen næsten altid et ugunstigt indeklima i kirken. De fleste danske kirker har salte i murværket. Når kirkerne opvarmes, trækkes saltene frem fra murværket og krystalliserer på overfladen, og resultatet bliver, at forhåndenværende kalkmalerier skaller af og drysser ned på gulvet. Det er især variationen i den relative

luftfugtighed, der er ansvarlig for nedbrydning af kalkmalerier og inventar. Kirkeministeriets opvarmningscirkulære foreskriver en temperatur på maksimalt 18° under kirkens brug og 8° når den ikke er i brug, samt at den relative luftfugtighed holdes nogenlunde konstant på 70%. Det vil også minimere fremtidige skader på kalkmalerierne, at opvarmningen i forbindelse med kirkelige handlinger er så kortvarig som muligt.

Vi må ikke glemme fortiden, vores historie. I tusinde år har den danske jord trofast gemt de gamles våben og redskaber. Vores forfædre har med kærlighed og ærbødighed set op til de gamle kæmpehøje, der pryder åse og højdedrag. Kirkerne har i de gamle kalkmalerier bevaret minder om den ånd, den virken og det følelsesliv, der rørte sig her i middelalderen. Så kalkmalerierne er en enestående kulturarv og bestemt ikke glemt, tværtimod gøres der en ihærdig indsats og gives der rigelige midler til deres bevarelse og udbedring i disse år. Genrestaureringen af kalkmalerierne i Vesterø kirke er færdig og kirken taget i brug igen efter lukningen på næsten 1½ år. Alle, såvel læsøboerne som øens mange besøgende, kan nu nyde synet og glæde sig over det meget smukke resultat, som genrestaureringen har betydet, og som forhåbentlig holder langt ud i fremtiden.

Bodil Kessler er født 1951 på Holmbækgaard i Vesterø, som ældste datter af Sonja og Ejner Hansen. Efter uddannelse og mange års ophold i Tyskland vendt tilbage til fødehjemmet. Siden 2005 medlem af Læsø menighedsråd og valgt til formand de seneste 2 år.

Mordet på soldaten 1688

Læsø var normalt en lille fredelig ø. I slutningen af 1600-tallet var den præget af, at den lukrative saltsydning havde krævet meget brænde og trækul, og fældningen af skoven havde givet sandflugt især i den nordlige del af øen. Dette er udførligt beskrevet af Bjarne Stoklund: *Læsø Land. Økologi og kultur i et øsamfund 1500-1900*. Bind 1-2. Museum Tusculanums Forlag 2018.

En af konsekvenserne var, at landbruget på den magre jord ikke kunne forsørge en familie, så mange mænd måtte søge hyre på skibe, der i denne periode især fragtede norsk tømmer til Vesteuropa. Derfor måtte en stor del af de små gårde på Læsø drives af de tilbageblevne kvinder, som selvfølgelig ydermere skulle tage sig af børn og gamle.

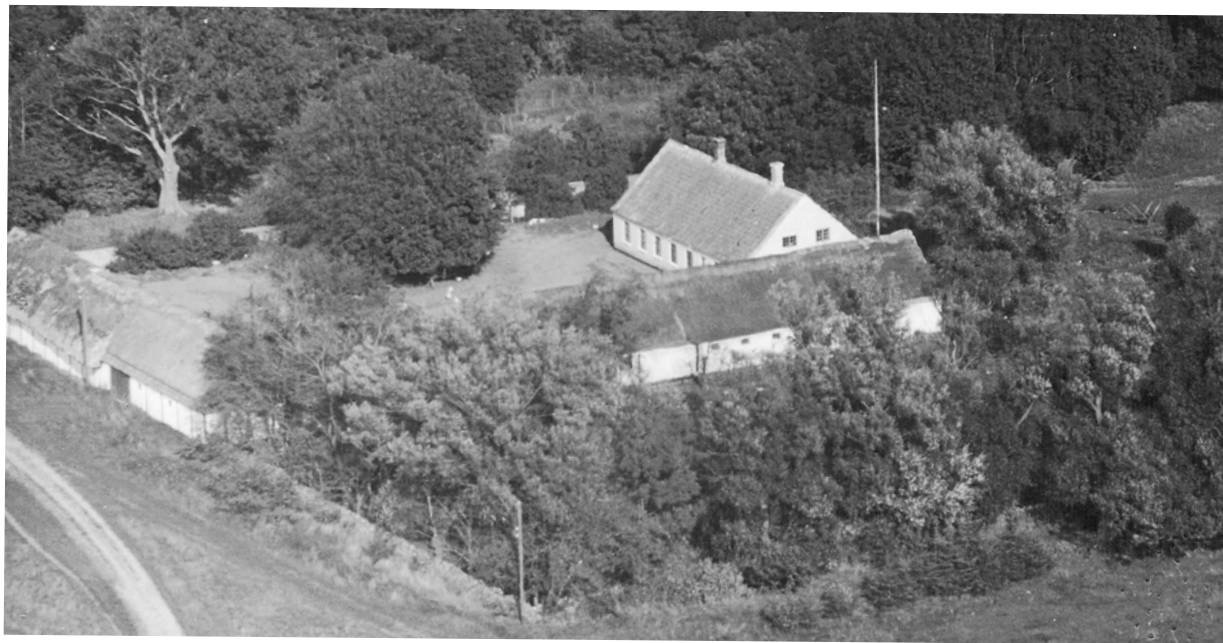
Læsø var en selvstændig retskreds styret af den kongeligt udnævnte birkedommer, der ofte tillige var birkeskriver. Han hed i 1688 **Mads Hansen Brun**. Birketinget blev afholdt på Klitgård lige nord for Byrum og bestod af 8 stokkemænd, som var respekterede mænd fra øen, og som vekslede jævnlige. Hvordan de blev udpeget, står mig ikke klart. Fra birketinget var der appel til landstinget i Viborg og derfra til Højesteret.

Kongens repræsentant på Læsø var ”velædle og velbyrdige hr. Ober Strand Inspektør over de jyske Forstrande og Forvalter af Læsø” **Adam Andreas Voss** med hjælp af hans fuldmægtig **Jacob Arentsen**. Han blev dog normalt kaldt landfoged. Hans overordnede var stiftamtmanden i Ålborg.

Landfogeden var den offentlige anklager på birketinget. Dette skal forstås således, at han var ikke politimyndighed, som selv undersøgte forbrydelser, men han modtog klager fra forulempede personer og bragte dem op på tinget, som blev holdt hver fredag. I den forbindelse skulle han sørge for, at der blev indkaldt vidner, og han skulle udpege to kaldsmænd, som indstævnedes de anklagede. På tinget var det også landfogeden, som afhørte den sigtede og vidnerne, lige som det var ham, der udførte den dom, som birkedommeren og de 8 mænd afsagde.

Landfogeden boede på Klitgård, lige nord for Byrum, hvor også birketinget blev afholdt, normalt under åben himmel, og dette kunne alle voksne, fastboende personer overvære. Birkedommeren havde derimod ingen tjenestebolig, men delte i dette tilfælde en lille gård med en anden.

Da ejendommene på Læsø formelt set hørte under

Domkapitlet i Viborg (en institution af høje gejstlige gående tilbage til middelalderen), tilkom dette den faste afgift af jorden ("landgilden"), mens skatterne af jorden skulle gå til kongen via stiftamtmanden. Og det skulle Voss sørge for. Desuden skulle "sagefald", dvs. indtægten af bøder, pådømt på birketinget, deles mellem kronen og birkedommeren, og regnskaberne blev årligt indsendt til revision i Rentekammeret i København.

Mads Brun og Jacob Arentsen var svogre, hvilket er vigtigt for forståelsen af det følgende.

Blandt samfundets spidser må også nævnes **Frants Andersen Voigt**. Han blev i 1687 omtalt som ritmester, commissarie og strandforpagter. Han blev

Luftfoto over Klitgaard i 1948. Fogedgaarden Klitgaard var i 1686 tækket med tang og udgjorde et ret stort gårdkompleks med bl.a. bolighus, pakhus, fæhus, bødkerhus, ladehus, staldhus, vognhus og fangehus. Klitgaard var tjenestebolig til landfogeden, og her blev Birketinget afholdt. Domkapitlet havde også sit kapitelshus hvor kapitularerne fra Viborg plejede at inlogere sig, når de kom på besøg hver sommer. Gården var ikke indhegnet. Men der var en have med nogle gamle planter omkring. Klitgaarden er gennem årene nedbrændt og genopbygget flere gange. Klitgård har i dag adresse Doktorvejen 16, Byrum. Foto: Aalborg Luftfoto © Det Kongelige Bibliotek

samme år nævnt som fuldmægtig for landfoged Voss, men blev i september anklaget og dømt for at have opkrævet for meget i skat. Han blev formentlig i den anledning afskediget og afløst af Jacob Arentsen. Hans funktion i 1688 er meget uklar.

Endelig skal nævnes **Niels Henriksen**, selv om hans rolle i sagen er påfaldende passiv. Han nævnes i justitsprotokollen 1685 som ”erlig og velfornemme mand Niels Henriksen, Kongelig Majestæts tolder og landfoged”. Han aflagde imidlertid i 1686 toldregnskab for årene 1683-1685 ”efter at Foged- og Tolderbestillingen er givet til en anden”. Han boede i 1688 på gården Ebben (nu: Evbakken) i Hals sogn længst mod sydøst på Læsø og tæt ved stranden.

Hovedkilden til denne artikel er ubetinget Birkedommerens justitsprotokol (på Arkivalier-Online). Den er skrevet af tingskriver Peder Jacobsen med en skrift der er svær at læse, lige som nogle af siderne er beskadigede.

Mishandling af pigerne

Sagen startede i justitsprotokollen (opslag 196) fredag den 18. maj 1688, hvor birketinget mødte for at behandle en højst usædvanlig voldssag begået mandag den 14. maj i Vesterø sogn.

Efter sagsbeskrivelsen har Frants Voigt anmodet major Auerswald i Fladstrand om at sende to soldater til Læsø for at foretage execution (udlæg) i ejendomme, hvis ejere ikke har betalt den skyldige skat.

Johan Auerswald var i årene 1679-1693 kommandant for Hals Skanse og Fladstrand Fort, og de to soldater tilhørte et ”frikompagni”, der ikke hørte under noget regiment, men var direkte underlagt fæstningskommandanten.

Når det netop var Frants Voigt, der tog dette initiativ, var det formentlig i hans egenskab af (forhenværende) ritmester, eller også var det, mens han endnu var fuldmægtig for landfogeden. Til øen kom soldaterne Laurits Paulsen og Christian Christensen Harre, og de gik tilsyneladende til opgaven med stor energi.

Det gik hårdt ud over søstre Barbara og Margrethe Michelsdatter, som klagede til landfoged Adam Andreas Voss over den mishandling, som de i denne sammenhæng havde været ude for. Soldaterne blev af to kaldsmænd indstævnet til at møde for birketingsretten for at afgive forklaring. Endvidere var indkaldt to vidner: Laurs Pedersen Høy og Jens Andersen, som havde besøgt de stakkels pigers kroppe. Desuden var indkaldt Maren Jensdatter, der havde overværet episoden. De to søstre var også stævnet for at vedstå deres klagemål.

Synsmændene erklærede under ed, at de mandag den 14. maj havde konstateret, at Barbaras venstre arm var slået fra skulderen og ud til fingerspidserne, så at blodet var løbet imellem huden og kødet og hendes negle på fingrene var blå. Hun kunne ikke røre sin venstre arm. Hun var også slået på hovedet på den højre side og hendes højre øje var helt blåt. Endvidere klagede hun over at være blevet slået på andre dele af sin krop, som hun ikke kunne vise frem.

Margrethe var ligeledes blevet slået på armene og alle vegne på kroppen. Dette havde de to soldater gjort med deres kårder.

Maren Jensdatter forklarede for retten, at hun havde set begge soldater ved Michel Pedersens gård, og hvordan den ene soldat, iført en grå kjole, forfulgte Barbara med sin dragne kårde med hug og slag. Derpå skyndte Maren sig ind i sit eget hus.

For retten var mødt soldaten Christen Christensen Harre. Han mente, at hans kammerat var hos Frants Voigt på Ebben eller på fiskeri.

Landfogeden spurgte Christen, på hvis ordre de sådan "dumdristig gierning og gewalt" havde gjort ikke alene hos disse fattige piger, men også på andre steder, som flere andre klager viste.

Hertil svarede Christen, at han sammen med sin kammerat har "haft Restans" af Frants Voigt, som har befalet dem, at hvor de ikke ville oplukke dørene, så de kunne komme ind, skulle de selv oplukke, og derfor bar de kongens "Gewer".

Angående salig Michel Pedersen, så havde de været to gange på stedet, men kunne ikke komme ind. Men i mandags kom de ind, da pigerne gik og arbejdede på deres agre, hvor de imidlertid fandtes "Mutwillige" og forårsagede selv de hug og slag, som Christen og hans kammerat havde givet dem. Siden tog de et blåt skørt for deres "Executions Penge". Landfogeden spurgte, hvor meget dette skørt svarede til i penge? Det vidste Christen ikke, men det fandtes i deres logement i Byrum sogn på gården Ved Bakken.

Pigerne fastholdt, at det var helt urimeligt, at de var blevet overfaldet, mens de rev til kornsæd på deres agre, og at de ikke skyldte noget til familie-skatten ("Kopskat": en skat på hver af de voksne medlemmer af familien).

Sagsbehandlingen på birketinget sluttede med, at den anden soldat, Laurids Poulsen, blev fremkaldt, men hverken han eller nogen på hans vegne fremkom. Og dermed sluttede sagen helt umotiveret, og uden nogensinde at blive genoptaget. Ingen af soldaterne blev arresterede, og det havde ellers været godt for Christen.

Det næste møde på birketinget skete først den 25. maj.

De meget langvarige forhandlinger drejede sig om vurderingen af nogle varer, især vin, utvivlsomt fra en stranding, som Niels Henriksen havde konfiskeret den 27. april, sikkert i sin egenskab af tolder. Nogle havde boret flere huller i en eller flere tønder og derefter vurderet vinens kvalitet til at være meget dårlig, mens Niels Henriksen blandt andet med hjælp fra hustruen Maren Sørensdatter hævdede, at det var en fortræffelig fransk rødvin.

Det er uklart, hvad sagen endte med, og et nyt møde på birketinget den 1. juni bragte ikke noget nyt.

Mordet

Men så begyndte det alvorlige på mødet den 7. juni. Helt usædvanligt var det ikke birkedommeren Mads Brun, der ledede mødet, men derimod Niels Laursen I Skoven som forordnet dommer. Mads Brun var unægtelig også inhabil, men der står ikke, hvem der forordnede sættdommeren.

Som sædvanlig bestod tinget af 8 stokkemænd, men landfoged Voss foregav, at såsom et drab er begangt øster på landet på et sted kaldet Ebben, og tvistighed falder om drabsmanden, begærede han, at der skulle udnævnes "sandemænd". Ifølge Danske Lov 1-16-1 skulle det være 8 lovfaste og bosatte Dannemænd, som af fogeden på tinget udnævnes ".. i tvivlsomme Drabs sager". Det uddybes i Danske Lov 1-16-9: Når der er sket et drab, og der tvivles om manddræberen, da skal sandemænd opkræves på første ting, efter at gerningen er sket.

Så Voss handlede lige efter loven, da der på birketinget den 8. juni blev udpeget sådanne 8 sandemænd

fordelt over hele Læsø. Så vidt jeg kan se, hører vi slet ikke mere til sandemændene.

Det mærkelige er, at der ikke skete mere denne dag, og det gjorde der heller ikke på næste ting, der blev holdt fredagen efter, den 15. juni. Da var der en ny sættdommer, nemlig Albert Jensen, men de samme 8 stokkemænd som tidligere. Det samme var tilfældet den 22. juni.

Men endelig den **29. juni**, 27 dage efter mordet, begyndte birketinget at fungere.

Det fremgår af protokollen, at viceamtmanden over Ålborg Amt havde beordret Niels Christensen fra Sæby til at være sættdommer, eftersom birkedommeren Mads Brun tillige med Jacob Arentsen havde begået et mord.

For retten fremkom på major Auerswalds vegne auditør Hartmand, samt Casper Hansen fra Fladstrand. Den sidstnævnte fungerede som landfoged, idet han forhørte vidnerne og Mads Brun. Desuden var indstævnet en lang række vidner, som ikke alene skulle berette, hvad der var sket, men som også skulle stå til rette ifølge loven, fordi de ikke havde tilbageholdt drabsmanden (-mændene), da disse dog 2 timers tid efter drabet var forblevet i Niels Henriksens gård. Og det var en alvorlig sag. Det fremgår senere af akterne, at formelt set var det en proces mellem på den ene side major Auerswald som kommandant i Fladstrand og på den anden side Mads Brun og Jacob Arentsen.

Stævnet blev "à Parte" Niels Henriksens hustru Maren Sørensdatte og Frants Voigt for at påhøre de

andre vidners udsagn. En særlig gruppe vidner var også de, der pinseaften efter drabet var forsamlede i Jørgen Wendemands hus, fordi dertil kom Mads Brun og Jacob Arentsen og sagde en masse "uskikkelige ord". De skal også stå til rette for, at de har ladet Jacob Arentsen bortrømme fra Læsø.

Selveste landfogeden, velbyrdige Adam Andreas Voss, stævnes også, fordi han ikke har sørget for at forsegle birkedommer Mads Bruns bo, og fordi han ikke har registreret og beslaglagt Jacob Arentsens papirer, før han slap væk fra Læsø.

Så det er helt klart, at myndighederne havde undersøgt sagen grundigt, før proceduren på birketinget gik i gang. Afhøringerne af vidnerne fylder mange sider i Justitsprotokollen, så jeg må her indskrænke mig til et koncentrat af, hvad jeg opfatter som begivenhederne pinseaften den 2. juni 1688 på Ebben, således som de fremtræder i vidnerne forklaringer. De er temmelig enslydende, men metodisk set er det jo mig, som 350 år senere fortolker dem og videregiver dem som "sandheden", hvilket må tages med et gran salt ("Læsø-Sydesalt"!).

Retssagen begyndte med, at fire synsmænd fortalte, at de efter ordre fra landfogeden den 3. juni havde besøgt liget af Christen Harre i Niels Henriksens gård. De fandt et stort sår i hans venstre side noget over hoften, samt sår forårsaget af 9 stød med en kårde i hans nakke og 2 hug i hans højre arm.

Den afdødes klæder blev også fremvist i retten, og hullerne deri svarede til synsmændenes beskrivelse af liget.

Mads Brun erklærede, at han var helt uskyldig, mens Jacob Arentsen netop havde en 3-sidet kårde, som kunne lave sådanne sår og huller i tøjet. Der fand-

En dansk kårde fra ca. 1680. Museumsnummer C 383.1 Foto: Jens A. Lauridsen, Tøjhusmuseet

tes både tokantede og trekantede klinger på datidens kårder. Fire vidner erklærede, at man ikke kunne se forskel på huller lavet med de to typer af kårder.

En af sagens hovedpersoner, gårdens ejer, tolder Niels Henriksen, fortalte, hvordan han sammen med Frants Voigt (der var rejsefærdig) sad og spiste den 2. juni om eftermiddagen. Til dem kom Jacob Arentsen og Mads Hansen Brun, og de fik også mad ved langbordet.

Om formiddagen havde Niels Henriksen og landfogeden hjulpet af de to soldater med flere lastet en galliot, der var ankret op ud for Ebben, med en hel masse vintønder, sikkert fra et strandet skib. Tønderne havde været oplagret i Niels Henriksens gård. Mens gårdens folk sad og spiste, blev der fra skibet skudt to bøsseskud, tilsyneladende for sjov.

Straks derefter gik Niels Henriksen hen og lagde sig på sin seng, som var i den samme stue, hvor de spiste. "Og alle var i god Enighed og Fredelighed sammen, da han med venlig afsked fra dennem lagde sig til at sofve". Han faldt i dyb søvn og hørte ikke, hvad der derefter foregik. Han har nok smagt omhyggeligt på vinen.

Niels Henriksens hustru, Maren Sørensdatter, berettede, at efter at husbonden havde lagt sig til at sove, talte Mads Brun, Jacob Arentsen og Frants Voigt med hinanden. Men så begyndte Jacob at løfte Mads op til loftet, "som syntes paa skiemt". Imidlertid gik hun og hendes datter ud i gården.

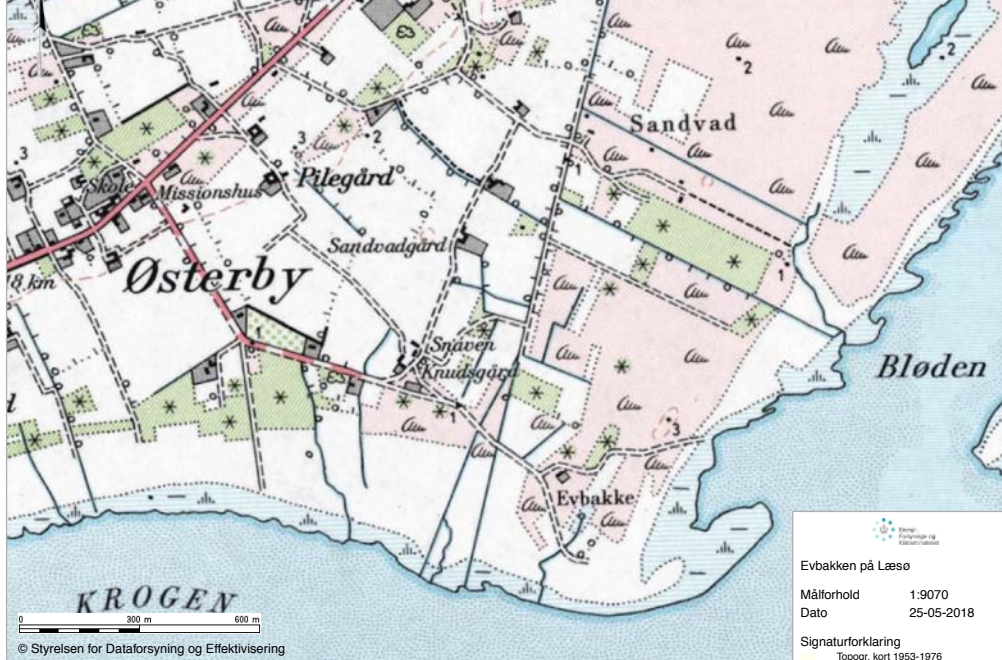
Så kom Frants ud til dem og sagde: "Dj gjør Gewalt, og de vil skyde geværet af, som hænger i stuen". Maren gik ind til dem og prøvede at berolige dem. Men så tog Mads fat på Frants, lige som Jacob før havde gjort ved Mads.

Maren gik ud i pakhuset og igennem køkkenet ud i gården. Så kom Jacob Arentsen ud af forstue-døren med en kårde i hånden, som dog ikke var draget (var i skeden). Frants spurgte Jacob: "Hvor vil du hen med den kårde?" Og han tog fat i kården med sine to bare hænder, men skeden gik af, og Frants skar sine hænder på kården. De to kamphaner faldt omkuld over noget tømmer, som lå på gårdspladsen, fordi der foregik et større reparationsarbejde på gården.

Maren gik ind ad forstuedøren og videre til brygersdøren. Derfra så hun, at først Laurits Poulsen soldat var hos dem, og derefter kom Christen Harre soldat ind ad porten. Han gik hen til dem med bare hænder og, som hun kunne fornemme, ville "stille til fred og forhindre Clammerie".

Christen gik hen til Mads og tog ham i armene. I det samme trak Mads sin egen kårde og stak Christen i hans venstre side, og Jacob slog ham omkring hovedet med en kårde, og Christen sagde: "Hvorfor gør I dette mod mig?". Laurids kom ud fra køkkenet og råbte til sin kammerat, men han svarede ikke. Så stak Jacob Christen for brystet med en kårde og råbte: "Du skalt see jeg er en braf Karl".

Maren gik ind i køkkenet og vidste ikke mere, før Mads og Jacob kom ind ad pakhusdøren og spurgte efter Frants. Jacob havde i sin hånd en blodig, dragen kårde. Da Maren gik ud i gården, så hun Christen Harre ligge meget blodig på tømmeret, mens blodet løb ud af hans mund. Han var ikke død, men rørte sit hoved og gav suk af sig. Jacob gik hen til det døde menneske og sagde: "Wilt du forlade mig det ieg hafwer giort", men fik intet svar. Så råbte Jacob: "Wilt du icke det, og ieg skal dø for den Skielm, da skalt du hafwe det" og stødte og slog ham igen.

Mads Brun bad Maren om et krus øl, hvilket han også straks fik. Jacob Arentsen tog den blodige kårde og brækkede den i to stykker. Så gik han ud til Christen og talte til ham, slog ham så nogle slag i hovedet med stumperne af kården. Så bad Mads Maren om noget eddike, som han fik. Det slog han på soldaten, men da var han død. Straks derefter forlod Mads og Jacob gården. Maren vidste ikke, hvorhen de gik.

Husets unge datter bekræftede moderens beretning, men tilføjede, at kort tid efter så hun, at Frants Voigt og Melchior Laursen stod ved liget. I køkkenet bad de Laurids Poulsen soldat om straks at gå til Klitgård og indberette sagen, og Melchior Laursen tilbød at gå med.

Frants Voigt bekræftede for retten, at alt hvad Maren og datteren havde sagt, var sandt. Han tilføjede dog nogle detaljer om tumulterne mellem de tre herrer

i Niels Henriksens stue, mens Niels sov, og Maren sad på bænken: Mads Brun skød geværet af.

Soldaten Laurids Poulsen berettede, at da han kom ud i gården og så, at Mads og Jacob havde stukket Christen, som var faldet omkuld i tømmeret, råbte Jacob til Laurids: "Kom nu hid din Hundsvøet (hundens kønsorgan: det værste skældsord i datidens sprog), saa skalt du faa lige saa meget som hand". Laurids skyndte sig ind i køkkenet og blev der, indtil de begge havde forladt gården, hvilket skete en halv time efter misgerningen.

Morten Andersen, som lige som Søren Christensen var tømmeresvend fra Understed sogn i Vendsyssel og midlertidig i tjeneste hos Niels Henriksen, berettede, at han kom gående ind ad porten, efter at slagsmålet var begyndt, og bekræftede de andres vidnesmål. Efter at det hele var sket, blev han af Maren bedt

om at gå op til byen (Byrum eller Østerby) og få fat i Melchior Laursen eller to mænd, som kunne være hos dem om natten, da hun ikke turde være alene.

Frants Voigt gav Laurits ordre til at leje en vogn og en hest, hvilket Frants ville betale, og det gjorde han, og Melchior Laursen fulgte med ham. De fik ydermere fat i 6 mænd for at kunne arrestere Mads Brun og Jacob Arentsen. De kom til Klitgård og bad landfogeden om, at han ville sætte de to kumpaner i arresten. Han forseglede straks Jacob Arentsens kammerdør og en kuffert i kammeret. Men landfoged Voss sagde også, at han ikke havde ”kongens jern”, så han kunne ikke arrestere de to uden en anklage.

I datidens retssystem herskede nemlig på Læsø ”den akkusatoriske procesform”, hvilket vil sige, at der skulle foreligge en formel anklage mod en eller flere personer fra den forurettede, før processen kunne gå i gang, og det gjorde der jo ikke på dette tidspunkt.

Mads Bruns vidnesbyrd

Birkedommer Mads Brun havde gentagne gange forsøgt at få ordet, men det havde sættedommeren nægtet ham. Da han endelig fik lov, protesterede han mod proceduren, idet tinget først havde hørt alle vidnerne, inden han selv blev eksamineret og kunne kommentere vidnernes udsagn. Dernæst fremhævede han, at Frants Voigt bestemt ikke var uvildig, eftersom han ved birketinget den 23. september 1687 var blevet dømt for at have opkrævet højere skatter end den takst, der stod i Den kgl. Forordning, og siden havde han været Mads Brun fjendtlig stemt og årsag til klammeriet i gården.

Han gentog beretningen om, at der den 2. juni og nogle dage forinden var udskibet en hel masse vin på

tønder fra Niels Henriksens gård og ned til stranden, hvor de under ledelse af Frants og med hjælp bl.a. fra de to soldater blev lossede på en galiot (lille fragtskib) og sejlet til Ålborg. ”Og der blev intet sparet”, så det er ikke så mærkeligt, at de var venligt stemt over for Frants.

Mads Brun sluttede med at fortælle, at Christen soldat havde væltet ham omkuld i gården og trådt på ham, så han var nødt til at trække sin kårde, men Mads havde ikke forvoldt ham nogen skade, og det var han villig til at aflægge ed på.

Casper Hansen spurgte vidnerne, om det var sandt, hvad Mads Brun sagde, og at de havde været drukne den dag, hvortil de alle svarede ”nej”.

Derpå blev fremlagt et skriftligt vidnesbyrd fra Jørgen Weidemand, hans søster Anne Weidemands, karlen Niels Clausen Krag samt tjenestepigen Anne Christensdatter. De sad og spiste aftensmad pinseafteften, da Mads Brun og Jacob Arentsen kom ind i huset. Mads sagde: ”Jeg vilde hafue gifwet et half Hundrede Rigsdaler for at hand ikke den dag var kommet på Ebben”, hvilket hans svoger, Jacob Arentsen medgav, hvorpå Anne Weidemands spurgte ”Hvorfor?” ”Fordi der er sket en skrækkelig ulykke, hvor en af soldaterne er blevet stukken ihjel”. Anne spurgte: ”Af hvem?” hvortil Mads svarede: ”Jacob og jeg”.

Det virker, som om Anne direkte forhører Mads og Anders. Mads forsikrede, at soldaten virkelig var død, hvilket Jacob benægtede. Mads slog i bordet og sagde: ”Han er lige så død som dette bord”. Så skubbede han Anne væk og sagde: ”Hvis du var min kone, ville jeg træde på dig”.

Mads sluttede med at sige, at nu må landets lov og ret have sin gænge, ”vi skulle ickun holde alting hos

os self.” Derpå forlod Mads Brun huset.

Derpå gav Anne Weidemands en lang skriftlig redegørelse (hun lå hjemme og var syg) for, hvad der foregik pinsedags formiddag i deres hus. Jacob Arentsen gik i kirke (formentlig Hals kirke), men han nåede ikke længere end til våbenhuset, før han blev indhentet af pigen Anne Christensdatter med bud fra Mads Brun, at han straks skulle komme tilbage i et vigtigt anliggende.

De to talte sammen i den lille stue, og Anne hørte, at Mads sagde til Jacob, at det var bedst, at han hurtigt kom af vejen, men det ville Jacob ikke, for han havde ikke gjort noget forkert. Senere kom også Niels Poulsen soldat til huset, og han og Mads havde et voldsomt skænderi. Ude i gården hørte hun Mads sige til Jacob, at de skulle sige, at den døde soldat havde forløftet sig på de tønder vin, som de lastede ombord på galioten.

Nogen tid efter lå Mads Nielsen, strandrider, Mads Brun, Jacob Arentsen, Anne og hendes bror på marken og nød pinsesolen. Så kom Frants Voigt ridende ud til dem og sagde til Jacob: ”Est du her endnu, hvi est du ikke din vej for længe siden?” Jacob svarede: ”Hvor skulle jeg ellers være? Jeg vil ingensteds gaa”.

Anne kørte til Ebben, og da hun kom tilbage, fik hun at vide, at Jacob var forsvundet, og at landfogeden og hans folk var ude for at tage ham.

Derefter fulgte en længere redegørelse for Jacob Arentsens formueforhold. Han var jo landfogedens fuldmægtig og disponerede derfor over en del offentlige midler, ligesom han havde udlånt penge til forskellige mod obligationer. Nogle af hans sager var i hans kammer på Klitgård, og andre var i Jørgen Weidemans hus. Helt umotiveret nævnes det for første gang

i justitsprotokollen, at Anne var Jacobs ”fæstemø” (forlovede). Nu forstår man jo bedre, at alle vidnerne i Weidemans hus var på Jacobs side.

Sættedommeren erklærede, at Anne Weidemands skriftlige redegørelse bør i retten efter loven ”*Apsepteres*” (accepteres), og Jørgen Weideman, Niels Krog og pigen Anne Christensdatter gentog mundtligt samstemmende skrivelsens indhold vedr. begivenhederne pinseaften i huset. Skrivelsen blev indført i justitsprotokollen, mens originalen ikke længere eksisterer.

Der er en lang historie om, hvordan Jacob kunne slippe væk fra Weidemands hus og Læsø. Vi ved, at Jørgen gav ham 6 rigsdaler, hvilket sikkert var nok til at bestikke en fisker. Landfogeden havde ellers beskikket 8 mand til fra pinsemorgen at passe på ham i huset. Men de 6 blev kommanderet til Ebben for at syne liget, og de blev der hele dagen (der var nok mere vin tilbage). Problemet var, at det var meget varmt vejr, og liget kunne ikke ligge for længe i varmen. Tilbage blev to gamle, skrøbelige mænd, hvoraf den ene tilmed var tunghør. Og pludselig var Jacob Arentsen væk, og ingen så ham sidenhen (i hvert fald iflg. mine kilder).

Jacob skulle selvfølgelig have været lagt i ”Kongens Jern”, som landfogeden disponerede over. Han forklarede, at der jo er meget langt at transportere de tunge jern fra Byrum til Hals sogn, hvor Weidemands hus lå, og så vidt jeg kan læse teksten, så var de allerede i brug hos nogle uregerlige folk.

Landfogeden forsvarer sig også med, at han jo ikke kunne arrestere nogen, så længe der ikke forelå nogen anklage, og ingen havde bragt de anklagede til Klitgård. Han undskylder sig på tinget endvidere med, at han jo ikke vidste, hvem af de to der var skyldige i mordet, især da de jo begge erklærede sig

uskyldige og han kunne simpelthen ikke forestille sig at Birkedommeren og hans egen fuldmægtig i fællesskab havde dræbt soldat Christen Harre.

Der er indført (opslag 233) et mærkeligt brev fra Frants Voigt til landfoged Voss, dateret den 4. juni (altså 2. pinsedag), at efter synet på liget bør Voss fængsle Mads Brun og Jacob Arentsen forsvarligt. Det hænger nok sammen med, at sættematter Casper Hansen netop har bebrejdet Frants, at han ikke tilbageholdt de to på Ebben straks efter mordet. Højest besynderligt er det jo også, at Frants dagen før (i vidners nærvær) opfordrede Jacob, som soled sig uden for Weidemand's hus, til at stikke af.

Det fremgår også af justitsprotokollen, at Voss derefter fængslede Mads Brun og selv holdt vagt over ham to dage og to nætter, indtil der kom soldater over fra Fladstrand. Voss erklærer sikkert med høj stemme, at han overfor højere instanser og endelig over for Hans kongelige Majestæt vil forsvare sin handlemåde med hensyn til Jacob Arentsen og forsikre, at den var i fuld overensstemmelse med loven. Det kom han også til.

Inden tinget blev afsluttet og sagen optaget til dom, forklarede Mads Brun, at han er en stakkels fattig mand, og at hans kone er meget syg og har været sengeliggende i to år, og at hun ikke har sat sine fødder på jorden det sidste halve år. Det var han givetvis. I matriklen 1688 er det angivet, at han deler et bol (en lille gård) i Byrum sogn med Niels Villadsen, og det kunne to familier bestemt ikke leve af. Indtægterne som birkedommer var også meget beskedne. Mads Brun og hustruen Gertrud Hansdatter fik døbt tre børn i Vesterø Kirke 1678, 1679 og 1683.

Landfogeden havde det noget bedre, for der var relativt meget jord til Klitgård, som blev drevet som

en lille hovedgård ved hoveri fra øens beboere.

Jacob Arentsen blev påkaldt 3 gange, men han fremkom ikke.

Dommen

Derefter blev sagen opsat til doms 8 dage senere, nemlig fredag den 6. juli. Der skete dog ikke noget, men det gjorde der unægtelig **fredag den 13. juli**, hvor birketinget blev sat med Niels Christensen af Sæby i dommers sted, og på major Auerswalds vegne auditor Antoni Hartmand og ved Casper Hansen, Fladstrand, der som nævnt tidligere fungerede i landfogedens rolle som offentlig anklager.

På tinget blev fremlagt et "tingsvidne", der var et officielt referat af indlæggene på samme ting den 29. juni. Jeg må sige, at det er et meget sobert og korrekt koncentrat af vidnesbyrderne fra de to grupper af vidner: Fra gården på Ebben og i Jørgen Weidemand's hus. I referatet bebrejder man Frants Voigt, at han ikke som øvrighedsperson forsøgte at berolige gemyttede, men i stedet hidsede dem op.

Konklusionen bliver, at Mads Brun og Jacob Arentsen er skyldige i drabet på Christen Harre. Spørgsmålet er bare, om de skal dømmes efter Danske Lov 6-6-1: "Hvo som dræber anden...bøde Liv for Liv og hans Hovedlod være forbrut" eller 6-9-1: "Hvis nogen begår drab i anden mands gård ...hans gæst, da bør hand at miste sin Hals, og hans Hovet at settis paa en Stage".

Men de øvrige på Ebben bør straffes efter 6-6-13: "Hvor Tvist og Ueenighed iblant Folk sig begiver, skal een hver, som tilstæde er, forpligtet være Ulykke og Manddrab at hindre og forekomme; Men skeer Manddrab, da Manddraberen at hindre, at hand ej bortkom-

mer.” Straffen er bøder eller at ”lide paa Kroppen med Fængsel eller Arbejd”. Så det var en alvorlig sag.

Tingsvidnet udtaler også, at også landfoged Voss bør straffes efter 6-6-13, fordi han ikke har forhindret, at Jacob Arentsen rømmede landet, enten ved at sætte ham i jern eller ved at fængsle ham i arresten på Klitgård i fangehuset.

Lidt umotiveret får Mads Brun lov til at udtale: ”Vidnerne i Jørgen Weidemanns hus er blevet enige om et skrift, som Jacob Pauch for dennem hafve opsat, og dj ord skulle være passeret. Men det er et hus, hvor holdes kro, øl og brændevin, etc.”. Derfor ville han protestere mod dette vidneudsagn, men ”da hans hustru i dag ved døden er afgået, har han ikke kræfter dertil, også fordi hans umyndige børn er geråden i elendighed”. Hans hustru, Gertrud Hansdatter, blev begravet fra Vesterø kirke den 8. august.

Niels Henriksen protesterede mod Casper Hansens anklage mod hans husstand, at de skulle have tilbageholdt drabsmændene. Kvinder og børn kunne ikke gøre det, og de to tømrersvende havde ingen våben. Men der var jo også soldaten Laurids Poulsen og Frants Voigt, men de blev ikke nævnt.

Dernæst meddelte Casper Hansen, at tjenestefolkene på Klitgård havde fortalt, at Voss havde været i Ålborg til pinsemarked for der at forsyne sig og sine med ”*viturallier*” for ”*Menage*” skyld at købe til husets fornødenhed. Landfogeden var måske slet ikke på Læsø pinsedag den 3. juni, men var sikkert sejlet med vin-galieten den 2. juni, og det var måske ham, der skød bøsseskud af, da de passerede Ebben? Der er også noget om, at Jacob Arentsen og en ansat ved navn Krog fik kostpenge i stedet for mad på Klitgård. Det antydes, at Voss ikke kunne skaffe maden på Læsø,

men at den skulle købes i Ålborg. Det var nok derfor, at de to boede hos Jørgen Weidemand, men samtidig havde værelser på Klitgård.

Det er meget mærkeligt, at landfoged Voss ikke selv nævner dette eller benægter det.

Til sidst meddelte Casper Hansen, at birketinget endnu en gang havde gennemgået de aflagte vidneudsagn og sammenholdt dem med Mads Bruns ”*protestationer*”, hvilke ikke kan komme ham til befrielse.

Tværtimod gentages det, at Mads som birkedommer havde en ubetinget pligt til at sørge for ro og orden og forhindre vold og klammeri. Han havde tværtimod gjort det modsatte ved at starte tumulterne inde i stuen ved at overfalde Frants Voigt og selv først lagt hånd på Christen soldat. Retten konstaterer også, at det havde været Mads Bruns forsæt at dræbe soldaten. Så han skal dømmes efter Danske Lov 6-6-1 (se ovenfor).

Jacob Arentsen idømmes også dødsstraf efter lovens 6-6-2. Beboerne på Ebben skal straffes efter 6-19-5 og 1-2-4, fordi de ikke overmandede de to drabsmænd.

Landfoged Voss indstævnes til et senere ting, fordi han ikke havde forhindret Jacob Arentsen i at rømme fra Læsø, og fordi han ikke straks forseglede birkedommer Mads Bruns bo, hvorfra der kan være forsvundet vigtige akter.

Casper Hansen spurgte Mads Brun, om han ville ”*Apelere*” udj sagen. Hvortil han svarede ja: ”Jeg vil *Apelere* til Viborg Landsting”.

Hermed blev sagsbehandlingen på Birketinget afsluttet på opslag 248 i justitsprotokollen.

Adam Andreas Voss fortsatte tilsyneladende sine funktioner som landfoged. I hvert fald er der i

Kammerkollegiets samling af toldregnskaber bevaret et brev fra ham, hvori han beklager, at han desværre ikke kan aflægge noget regnskab for 1688, for Jacob Arentsen stak af med alle hans bøger. Så han beder om, at de høje herrer må have ”compatience” med ham, hvilket understøttes af en kongelig resolution, som han har indleveret til kollegiet.

Viborg Landsting

Som nævnt, så appellerede Mads Brun dommen til Landstinget. I dettes protokol for 22. oktober 1688 var det dog formelt set major Auerswald, der stævnedes sættemdommeren Niels Christensen fra Sæby for dommen af 13. juli på Læsø Birketing mellem majoren på den ene side og Mads Brun og Jacob Arentsen på den anden side for mordet på Christen Harre.

Den 14. november kom sagen så endelig op på landstinget. Som vidne var bl.a. indkaldt Laurids Poulsen soldat. Han blev spurgt, om han havde set Mads Brun støde sin kårde i Christens krop? Nej! Havde han set Jacob gøre det? Ja. Har han set Jacob trække kården ud igen? Ja.

Mads Brun blev spurgt, om han havde forvoldt nogle af de sår, som fandtes på den døde soldats legeme? ”Det hand i højeste Maader benægtet, og derpaa gjorde sin højeste Helgens Eed, og derhos fragik de ord, som Anne Weidemanns og hendes medfølger hannem ofver hans Mund hafver paawunden”.

Dommen blev: **Mads Brun blev frifundet for drabet, idet han selv ved ed har svoret sig fri.**

Altså var Jacob Arentsen Christen Harres bane-
mand.

De vidner, som havde set noget andet: Niels Henriksens hustru og datter var indstævnedes til Landstin-

get, men de mødte ikke op og fik hver en bøde på 5 rigsdaler.

Landforvalter Voss skulle betale 30 rigsdaler for pligtforsømmelse, og det var vel strengt taget ikke for meget.

Højesteret

Jeg ved ikke, hvem der appellerede denne dom, men i hvert fald blev sagen behandlet i Højesteret den 8. oktober 1689. Her var det formelt set Niels Henriksen og Frants Voigt, som stævnedes Mads Brun og Jacob Arentsen.

Alle medlemmer af Højesteret var enige om flg.: Landsdommerens dom over Mads Brun med frifindelse bør være magtesløs. Derfor bør Mads Brun miste sin fred og rømme Hans Majestæts lande og riger inden 24 timer. Vi ved desværre ikke, om Mads Brun faktisk blev udvist af landet.

Vidnerne skal være fri for bøder, men landfoged Voss skal være undergivet Generalfiskalens (den offentlige anklagers) tiltale. Dog var der flere af Højesteretsdommerne, som mente, at Voss også skulle miste sit embede.

Vel hjemme igen var der endnu dønninger om dramaet i justitsprotokollen for 1690. Niels Henriksen (som jo ellers sov under dramaet) var rejst til København for at deltage i Højesterets behandling af sagen. Frants Andersen Voigt havde lovet at betale halvdelen af udgifterne til rejsen. Men det gjorde han ikke, og så blev han stævnet af Niels Henriksen. Udfaldet er ukendt.

Sagen giver læserne (og forfatteren) et godt indtryk af de sociale forhold på Læsø i slutningen af 1600-tallet. Det er tydeligt, at man pinseaften, den

2. juni 1688, hyggede sig vældigt med god mad og en hel masse at drikke på de to berørte gårde på det østlige Læsø: Ebben, som tilhørte Niels Henriksen, og Jørgen Weidemanns hus. Idyllen ændrede sig hurtigt til et drama, hvor soldaten Christen Harre blev dræbt af sikkert både birkedommer Mads Brun og landfogedens fuldmægtig Jacob Arentsen. Det er også tydeligt, at kvinderne på de to gårde spillede en betydelig rolle ved aflæggelsen af vidnesbyrd på Birketinget.

Jeg skal heldigvis ikke dømme nogen i sagen, - det må læserne selv gøre. Det skal dog bare bemærkes, at der er nu ikke noget, der tyder på, at drabet på Christen Harre er planlagt, f.eks. som hævn for hans mishandling af pigerne. For mig virker det, som om det er sket helt tilfældigt i drukkenskab af både Mads og Jacob. Det kom noget bag på mig, at næsten alle mændene her på det østlige Læsø pinseaften 1688 bar kårder og åbenbart hurtigt kunne trække dem.

Der er desværre usikkerhed i kronologien. Der er ingen tvivl om, at drabet skete pinseaften den 2. juni, og at de to drabsmænd kom til Weidemanns hus samme aften. Jacob Arentsen gik derfra til Hals Kirke pinsesøndag den 3. juni og blev hentet tilbage til Weidemanns hus samme formiddag af Mads Brun. Men det er usikkert, om landfoged Voss fik organiseret vagten og ligsynet samme dag eller først næste dag, 2. pinsedag den 4. juni, ligesom det er uvist, om han overhovedet var på Læsø.

Det er tydeligt, at Voss ikke fik nævneværdig støtte fra beboerne til at fastholde Arentsen. Beboerne i Niels Henriksens gård (og ham selv) anklages for ikke at have arresteret de to drabsmænd, men en tilsvarende bebrejdelse rejses slet ikke mod beboerne i Jørgen Weidemanns hus, hvilket ellers havde været nærliggende. Mon det kan hænge sammen med, at Anne Weidemanns og Jacob Arentsen var forlovede? Det nævnes en enkelt gang, men bruges slet ikke i diskussionerne.

Desværre er kilderne således indrettede, at vi ikke får at vide, om Mads Brun faktisk blev udvist af Kongens riger og Lande, og hvad mon der blev af Jacob Arentsen?

Kilder

Hovedkilden er Justitsprotokol for Læsø Birkedommer 1685 ff., der er let tilgængelig men bestemt ikke nem at læse på www.sa.arkivalier-online under gruppen "Retsvæsen".

På samme link kan ses Dombogen for Landsretten i Viborg 14. november 1688 (opslag 116) og Dombog for Højesteret den 8. oktober 1689. Det er desværre ikke dombøger i bogstavelig forstand, men derimod justitsprotokoller med referater af de forskellige indlæg.

Også kirkebogen: (Enesteministerialbog 1646-1813) for Vesterø sogn findes på nettet, mens den tilsvarende for Byrum-Hals sogn først begynder 1750.

Karl-Erik Frandsen (f. 1940) er lektor emeritus i historie ved Saxo-Instituttet ved Københavns Universitet. Han har i mange år været en flittig bruger af universitetets Feriefonds dejlige sommerhus i Østerby på Læsø og er derfor blevet inspireret til at dykke ned i øens fortid.

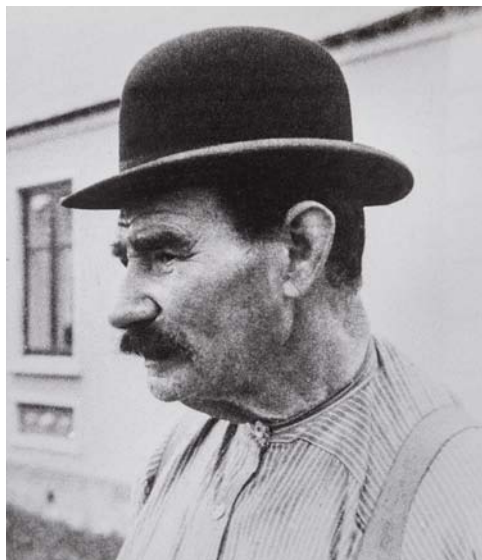
Jess Jessen-Klixbüll

Thorvald Hansen og hans tårn i Byrum

En dag i 1926 ligger Thorvald Hansen på sin høj i Byrum og konstaterer, at man faktisk ikke længere – som da han var barn – kan se hele øen, men kun tagene på husene i Byrum og lidt træer hist og pist. Thorvald får lyst til at få en bedre udsigt ud over Læsø og beslutter, at han vil bygge sig et tårn. Første skridt er en tur til Skagen, hvor de har et fint fyrtårn. Med på turen tager Thorvald en snor og en sten, og vel fremme i Skagen kravler han op i fyrtårnet, sænker sin snor med stenen for enden ud over kanten, og da snoren rammer jorden, slår Thorvald en knude på sin snor. Nu ved han, hvor højt et tårn skal være for at være et rigtigt tårn, og han ved, hvor højt hans eget tårn på Læsø skal være...

”Et unikum, trind og venlig med et glimt i øjet”

Thorvald Hansen var en personlighed i sin samtid. Han levede som voksen fra 1904 til november 1947 i Byrum på Læsø og ernærede sig som træskoskomager, cykelsmed, blikkenslager, tårnbygger og husbygger. Med en fortid som sømand var han tillige en person med både bid og vid, og så var han kendt og elsket for sine egenskaber som danser, selv om fruer-

*Thorvald Hansen med sin bowler hat, karakteristiske sorte overskæg, hår og seler.
Foto: privat eje*

ne måtte finde sig i mærkerne efter hans olie hænder på deres hvide skjorter.

Mest kendt er Thorvald for sin bedrift med at opføre et 17 meter højt tårn i Byrum – Læsøs højeste bygning og et vartegn for byen – men Thorvald var meget mere end en driftig bygherre, viser det sig, når man dykker lidt ned i historien og de mange anekdoter, som knytter sig til ham.

”Træskoskomageren, cykelsmeden og tårnejereren Thorvald Hansen var et unikum, trind og venlig med et lunt glimt i øjet.”

N. Birch Nielsen

Thorvald Hansen blev født i Svendborg...

Thorvald Hansen blev født i Svendborg den 8. august 1868 med det fulde navn Hans Thorvald Albert Johannes Hansen. Hans far var Poul Bjørn Hansen, der var født i Vesterø Sogn på Læsø den 10. juni 1846, og hans mor Camilla Jørgine Lauenborg, der var født den 23. juli 1846 i Svendborg. Hun var datter af skibstømreren Jørgen Lauenborg fra Svendborg.

Thorvalds bedsteforældre Hans Jensen Thorson og Marianne Poulsdatter Bech boede på gården Rimmen i Vesterø. Den ligger stadig ude i Sydvesten. En stor, smuk, firlænget og stråtækt gulmalet gård.

Som 2-årig flytter Thorvald i 1870 sammen med sine forældre og sin storebror Carl Julius Thor Hansen tilbage til Læsø. I de følgende år sejler Thorvalds far Poul Bjørn som fører af den islandske skonnert Ægir. Han er hjemme på Læsø om vinteren. Det fører bl.a. til, at Thorvald i 1870 får søsteren Mariane Catharine Hansen, i 1872 søsteren Juliane Albertine Hansen, i 1874 broderen Hans Jørgen Hansen, i 1875 broderen Edvard Theodor Hansen og 1877 broderen Adolph Emil Christian Hansen.

I 1878 mister Thorvald sin far. Skonnerten Ægir med Thorvalds far Poul Bjørn Hansen og resten af besætningen forsvinder nemlig. Det var ikke et stort skib, kun 35 registertons, bygget i 1859 i Tønsberg i Norge og ejet af den islandske reder S. Gudmundsson. Den har nok kun haft en besætning på 3-4 mand, og fragten har primært været fiskeprodukter fra Island og retur med kolonialvarer til Island. Om

Indvielse af tårnet, da det i 1928-29 blev forhøjet fra 11 meter til 14,5 meter. Foto: privat eje

vinteren var fartøjet oplagt i Danmark, typisk i København.

Den 13. juni 1879 begærer enken Camilla skifte efter sin mand, da man ikke har hørt fra ham eller skibet i over et år. Det må have været en forfærdelig situation for hende, alene med 7 børn under 12 år. Det medfører da også, at børnene sendes forskellige steder hen. Den ældste, Carl, kommer til at bo ved færgemand Lars Møller i Svendborg. Thorvald kommer til at bo hos sin farfar. Mariane kommer i pleje hos dampskibsmaskinmester Rudolf Johansen i Svendborg. Hvor Juliane kommer hen, ved man ikke. Hans kommer i pleje hos skolelærer Niels Christian Remmer i Vesterø. Edvard bliver sammen med Adolph hos moderen, der flytter til Vesterø.

I 1890 bor Thorvald som 22-årig sammen med broderen Hans Jørgen hos Mads Strøm i Byrum. De er begge opført i fraværslisten som sømænd. Mads Strøm arbejder ved Toldvæsenet.

Så følger der 14 år, hvor det endnu ikke har været muligt at finde ud af, hvad Thorvald lavede. Men i 1904 er han som 36-årig kommet tilbage til Læsø, er blevet gift med den kun 18-årige Kirsten Hansen fra Svendborg, og de får hurtigt en datter, som døbes Karen i Byrum Kirke.

Thorvald Hansensvej...

Da Thorvald i 1904 kom tilbage til Læsø som hjemvendt sømand og gift, startede han i Byrum en cykel- og skomagerforretning. Det blev en god og sikker levevej for ham og hans hustru, thi ikke alene havde man i Byrum savnet en sådan forretning, men folk kom også til at syntes om den hjemvendte, stoute sømand.

Dog var det på et tidspunkt ved at blive for meget for Thorvald med de mange gamle cykler, folk kom for at få repareret. En gang gik det ham så meget på nerverne, at han begyndte at knurre over kunderne, men han opdagede snart, at det ikke lønnede sig. Han lod derefter indrykke en annonce i øens lokale avis, og der stod kort og godt: "Cykler repareres uden vrøvl!"

I 1906 bor de på matr. nr. 114c i Byrum, der hvor Læsø Museum nu har parkeringsplads. Der lå et langt gammelt tanghus med flere lejligheder kaldet Bentestræde. Her får de sønnen Hans Parker Hansen i 1908. Her indrettede Thorvald sig med værksted og måske en lille butik.

Træskomagerværkstedet lå tæt ved Mejeripladsen, og enhver kendte hans skridt, når han om formiddagen kom ud fra sin gyde, når mælkevognene kom for at aflevere mælk fra de forskellige gårde til mejeriet. Her kunne han modtage og aflevere træsko til reparation.

Så fik han sig mangen passiar med kuskene, der morede sig over hans lune. Da en af kuskene en dag gjorde ham opmærksom på, at han egentlig også trængte til et par nye træsko, så havde Thorvald da også en mening derom, og han lagde heller ikke skjul på den, for da han så ned og op ad karlens ikke helt rene tøj og træsko, bemærkede han tørt: "Ja hvad, de er såmænd gode nok, dem du har. Det ene skal jo passe til det andet" – og så var de færdige med at tale om træsko denne gang.

I folketællingen i 1911 bor Thorvald Hansen og familie på matrikel 213c; dér hvor bodegaen Pusterummet på Byrum Hovedgade lå, indtil det blev revet ned i februar 2019. Det ser ud til, at Thorvald alene er lejer af huset, der i 1921 er ejet af Lyngse, der drev afholdscafé i nabobygningen (Tatol). Det vides

Thorvald med konen Kirsten, datteren Karen og hund, udenfor sin butik, med kedler, potter og pander i vinduet, i det hus vi kendte som Pusterummet. Foto: privat eje

ikke, hvem der opførte Pusterummet, men det kan have været Peder Bjørn Hansen, der drev café i Tatol før Lyngse.

Allerede i 1915 dør Thorvalds kone, Kirsten, som kun 29-årig. Her er Karen 11 år og sønnen Hans 7 år.

Tårnet bygges med håndlavede sten...

Til manges forundring begyndte Thorvald Hansen i 1926 at gøre forberedelser til tårnets opførelse. Det skulle være godt og vel 10 meter højt. Der ville blive brug for mange vognlæs sand og mange poser ce-

ment, som sikkert skulle have været kørt til pladsen, hvis det havde været en anden, der stod som bygherre. Men hvad Thorvald Hansen gjorde, var et eksempel på, hvad et menneske kan udrette ved hjælp af tålmodighed og udholdenhed. Med en spand i hver hånd gik han op over bakken til den nærmeste grusgrav, der lå 2 – 300 meter borte, fyldte spandene med sand og grus og bar dem hjem.

Ved hjælp af de simple forme, som han selv havde fremstillet, begyndte han at støbe mursten til tårnet samtidig med, at han passede sin forretning. Han havde tre forme og kunne lave tre mursten om morgenen, tre til middag og tre til aften i størrelsen 8 x 12 tommes, svarende til 20,3 x 30,5 cm. Lageret af mursten voksede dag for dag, og da det var stort nok til, at byggeriet kunne påbegyndes, antog han en god bekendt, Kristian "Puh Skie" Østergaard, som skulle være ene om at mure tårnet op. Mureren "Puh Skie" var ikke bange for højder og byggede uden videre tårnet uden nogen form for sikkerhedsudstyr. Mureren begyndte hver eneste sætning med at sige, "Puh Skie", som om det at bygge sådant et bette tårn ikke var noget at snakke om. Og han fik derfor sit øgenavn.

Som et kæmpestort cigarrør skød tårnet hurtigt op fra bakkens top, og en skønne dag stod det færdigt med flaget vajende fra toppen. Da var det 11 meter højt. Men året efter byggede Hansen endnu 3,5 meter på tårnet, svarende til en meter over anden hvide murstensudsmykning. Efterfølgende byggede han yderligere 2,5 meter på fra glamhullernes begyndelse til den nuværende top, til i alt 17 meter.

Thorvald Hansen var glad for sit tårn, hvorfra han dengang kunne se helt ud til havet og drømme

om sin sømandstid. Han ville desuden gerne dele udsigten med andre, og alle havde tilladelse til at stige op i tårnet.

"Det fortælles om Thorvald Hansen, at han en dag blev så træt af fluerne, når han skulle sove til middag, at han gravede en lille kælder ud under sit værksted, hvor han kunne sove i fred og kølighed. Men så skete det, at døren til værkstedet blæste i, så han ikke kunne komme op af sit underjordiske skjul, og så måtte han pænt vente på, at der kom kunder, som kunne slippe ham fri.

Det koster en tier at komme op i tårnet. Det sker ad nogle særdeles stejle trapper, og vel oppe er der to udsigtsplatforme. Dels en platform, hvor man kigger ud gennem runde buer, og dels en platform endnu en etage højere, hvor der er frit udsyn hele vejen rundt i 17 meters højde.

Og her nærmer vi os et af problemerne med tårnet: 17 meter er ikke meget, selv om tårnet står på en af øens sjældne og små bakketoppe. Og det betyder, at man faktisk ikke kan se alverden deroppe. Der er udsigt til Byrum by, og jeg fornærmer næppe ret mange, når jeg skriver, at Byrum tilhører den mindst kedelige halvdel af Læsø byer, hvis vi ser på det sådan rent udsigtsmæssigt. Men jovist kan man da se ned til rønnerne mod syd. Resten er bare landsby og udsigt til marker og skov. Og man kan ikke se ret langt.

Så er udsigten til tårnet meget bedre. Det er nemlig sådan et hyggeligt tårn at se på. Det kunne stå i Karde-momme by, hvis det havde været lidt mere buttet. Det kunne også stå i enhver forlystelsespark. Og skulle der endelig stå et tårn i en lille landsby, så skulle det se sådan ud. Det er et meget landsbyagtigt tårn. Et lille-bitte-by-tårn. Og det gør det i grunden ganske hyggeligt.

Og da Læsø jo kun er begavet med landsbyer, ja så

bliver Thorvald Hansens tårn en stor attraktion.

Man kan også spørge, om man har lyst til at vende tilbage.

Afgjort, vil jeg svare.

Og det er ment som en anbefaling."

En anmeldelse af tårnet i avisen Nordjyske

Thorvald Hansen blev bygherre til mere end bare tårnet i Byrum. For i årene, der fulgte, opførte han ikke mindre end tre beboelseshuse på pladsen foran tårnet. Da han lagde grunden til det tredje og sidste hus, var han 73 år gammel. Her sad han alene og syslede med sine træsko til det sidste. Aldrig følte han sig ensom, for han fulgte med i alt, hvad der foregik omkring ham med en levende interesse for de mange små ting i tilværelsens hverdag.

Når man ser op ad den smalle sidevej med de pyntelige huse og udsigtstårnet, ved man, at det er Thorvald Hansens værk, og at han selv støbte hver sten og bar alle materialer dertil i spande.

Om eneren og originalen Thorvald...

Hvem var han egentlig, denne "mærkelige" mand, der af nogle regnedes for en ener, en særling og original, en "nar", der følte sig bedst til mode i selskab med dem, der var yngre end han selv? Sandheden var måske, at han ejede noget, som andre mangler for at kunne opleve glæden ved livet.

Af skikkelse var Thorvald Hansen nærmest en kæmpe, som var i besiddelse af en enorm fysik, uden hvilken han næppe kunne have præsteret det, han gjorde. Han var samtidig i besiddelse af engels tålmodighed, idet han lod tiden, sammen med økonomien, være afgørende for, hvornår han kunne

påbegynde udførelsen af sit projekt.

Til sit tårn sparede han sammen ved at lægge 10-ører, 25-ører og 1-kroner til side af sin fortjeneste som cykel- og træskomager. Mønterne lagde han hver for sig i små rum på en hylde over værkstedsbordet.

Kom man tæt ind på livet af Hansen - hvilket kunne ske i en fortrolig stund - følte man måske nu og da, at han bar på noget, som han aldrig fik gjort op med. Måske havde han i sit stille sind længe gået med drømmen om at være noget for andre. Hans påfund med at bygge et tårn var måske til syvende og sidst resultatet af et ønske om "at efterlade sig et minde, som kunne være til glæde for efterslægten."

Og det er sandelig lykkedes for ham. Alle de andre er næsten glemt, men Thorvalds Tårn står højt og flot, 91 år gammelt.

I forbindelse med en renovering dér i 1984 fandt tømrerne John og Erik Andreasen mellem gipslag og bjælker og indpakket i avispapir et stykke træ, hvorpå der står nedenstående hilsen fra Thorvald Hansen:

"Forhenværende sømand, Thorvald Hansen, født i Svendborg 1868. Lærte Blikkenslageri, cykelreparatør og træskomand i 1900. Har kæmpet for det daglige brød i al sin tid. Vægt 195 pund. Med hilsen til finderens af disse linier". Thorvald Hansen

I 1930 opfører Thorvald hus på matr. 212 B, Thorvald Hansensvej 2

I 1939 opfører Thorvald hus på matr. 212h, Thorvald Hansensvej 3

I 1940 opfører Thorvald Tårnhuset på matr. 216a, Thorvald Hansensvej 5

Skønheden så han også i naturen, der omgav ham, når han i en ledig stund sad oppe på bakken sønden for husene; her nød han mangen en sommerdag den smukke udsigt over landskabet mod syd og ud til havet.

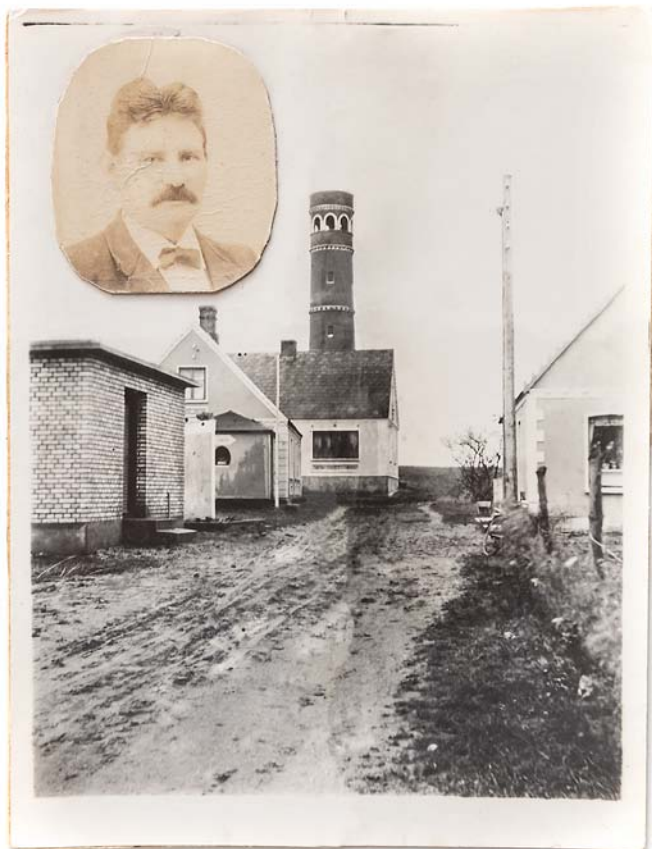
"Thorkild lejede efter høsten en høstak, hvor han holdt af at sove til middag. Han gik jo altid med bowlerhat, og da skyggen i nakken var i vejen, når han lå ned, skar han den af for bedre at kunne hvile. I stedet for bare at tage den af. Det så sjovt ud."

Når en damper gled forbi ude i horisonten, måske på vej til en havn i et fremmed land, gik hans tanker tilbage til hans egen tid som sømand. Måske var det i sådanne stunder, at ideen om at bygge et udsigtstårn lidt efter lidt tog form i hans drømmesind.

Gammel sømand, som han var, fulgte Hansen interesseret med i udviklingen inden for skibsfarten, og han var en stor beundrer af de store, moderne atlanterhavsbåde. Når han havde hørt om et skibs længde målt i alen, ville han helst med egne øjne se længden på skibet og målte det derfor ud på landjorden – efter samme primitive metode som med fyr-tårnet. Nu målte han størrelsen med skridt.

En tidlig sommermorgen, endnu inden alle kuske-ne havde indfundet sig med mælken til mejeriet, kunne man se en enlig mand gå gennem Byrum.

Han gik med faste, afmålte skridt, med blikket

Fotoopstilling med et billede af en yngre Thorvald klistret ovenpå et tårnbillede og hans tre huse i baggrunden. Foto: privat eje

fylde, hvis den lå midt i Byrum by. Derfor denne tidlige morgenvandring. Han havde regnet ud, at skibets længde måtte være hundrede skridt. Dem målte han så op fra sin egen butiksdør til det daværende elektricitetsværk, der hvor nu skolen ligger.

Andre om Thorvald...

"De, der kendte Thorvald Hansen og omgikkes ham til dagligt, ville huske ham som den ejendommelige personlighed, han var, en ener og på visse områder en særling. Han havde sin egen snurrige hverdagsfilosofi, sine egne tanker og pudsige ideer om tingene, og han hørte ikke til dem, der stak noget under stolen. Hans umiddelbare, åbenlyse meningstilkendegivelser bragte ham dog aldrig i konflikt med sine medmennesker, af hvem han var afholdt og respekteret."

Uddrag af artikel i Læsø Posten
den 12. december 1953 af Bernth Christensen

rettet fremad. De, der så ham og lod henkaste et "God morgen", fik måske til svar: "47, 48, 49" o.s.v.

Pudsigt nok tog ingen nogen særlig notits heraf, for alle kendte ham og forbausedes næppe over, hvad han nu havde fundet på eller fået af mærkelige indfald. En af Thorvald Hansens ideer var nemlig, at han ville se, hvor meget Amerika-damperen "Frederik VIII" ville

Man kunne altid se, når Thorvald havde danset med en kvinde. Så var der et stort aftryk på ryggen af hendes hvide bluse. Han var jo cykelsmed og havde ofte olie på hænderne, som var svært at vaske af og det kombineret med, at han nok tørrede sveden af i ansigt og hår, måtte sætte mærker. Men han var en populær danser, når han tog en pige tæt i sin store favn og utrættelig valsede rundt.

Karl Stoklund

”Betydelige mennesker ankom til pladsen. Træskoskø-mageren, cykelsmeden og tårnejereren Thorvald Hansen var et unikum, trind og venlig med et lunt glimt i øjet. Han sendte ofte træsko med en vogn eller to, træsko med sort lak. Lakken kunne bruges til meget. Hans hår og skæg, der var blevet gråt, var farvet sort med lakken, ligesom kridtpiben, han røg på. Undertiden sad den sorte bowlerhat ovenpå al cykellakken. Han havde sejlet på de store verdenshave som ung, og havde derfor stort vid og vidde. Hans klenodier, udsigtstårnet og de tre selvbyggede huse, står stadig i byen som hans vartegn. Han var en stor børneven, som man kunne få en god samtale med, fordi han havde evnen til at lytte og til at finde ud af, hvad børn interesserede sig for. Derfor talte han og jeg altid om duer, kaniner, heste og andet kræ.”

Uddrag af en artikel af N. Birch Nielsen
fra Læsø Museums Årsskrift 2002
”Om mejeripladsen og Byrum by i 1930’erne”

Thorvald Hansen var meget speciel; som barn kunne vi aflevere brugte ispinde til ham og for et vist antal kunne vi få lov til at gå op i tårnet.

Erland Erlandsen

Han kunne tilføje, at de skulle aflevere 10 stk. i en spand ved indgangen til tårnet, inden de gik op. Thorvald brugte dem som optændingspinde. Når de kom ned igen, så de deres snit til at snupe en håndfuld, så de havde nogen til næste gang. Det var han ikke stolt over i dag, men hvis man er blevet over 80 år, så er man nok blevet tilgivet.

Erlands historie genfortalt af Even Thøgersen

Ud over at bygge et fyrtårn, der ikke var noget fyrtårn, kunne Thorvald Hansen så meget andet, således var han en fremragende danser, og det fortælles, at når han kom ind i dansesalen, klappede folk. Som en dygtig og ivrig danser kunne han naturligvis ikke danse i træsko. Dem stillede han henne i et hjørne, og så dansede han på strømpefodder.

Thorvald Hansen var en flot mand – høj, elegant og med et stort sort hår og sort overskæg. Med årene grånedes både hår og skæg, og det brød han sig øjensynligt ikke om, for han svætede begge dele med narvsværte – dét, som man brugte til at sværte træsko med.

Spillemanden Ole Christian Pedersen komponerede en vals, der skulle hedde Læsøvals. Da den gik hen

Thorvald Hansen med to af sine karakteristiske huse på det vi i dag kender som Thorvald Hansensvej og med tårnet i baggrunden. Bemærk at han har påført husets skorsten et minitårn. Thorvald var en filur. Foto: privat eje

og blev Thorvald Hansens yndlingsvals, og den, han allerhelst dansede til, blev den omdøbt og fik navn efter manden, der byggede det røde "fyrtårn" i Byrum.

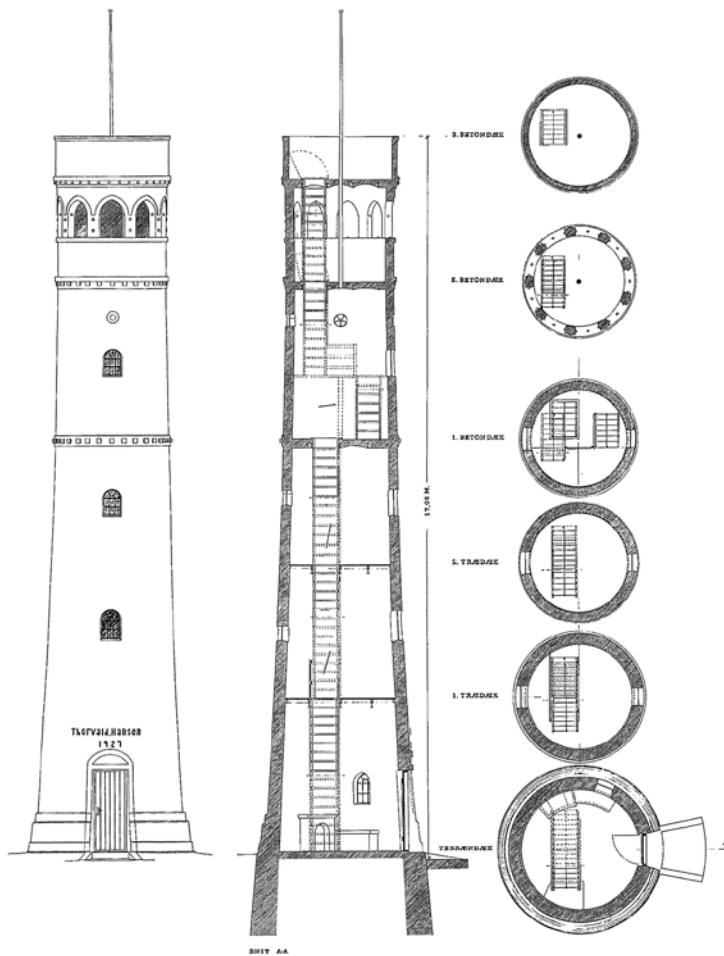
Han blev så glad, når de spillede Thorvald Hansens vals, og så sang han af hjertens lyst: "Ja, så står hun der i den bareste særk og jager hånden over sit tisseværk! " Han var en værre én, denne Thorvald Hansen!

Ukendt

Thomas og Larni Birch Johansen har – uafhængigt af hinanden – fortalt en familiehistorie om deres mor Hilda Johansen (født i 1919). Hun var barn af Birch Nielsen fra købmandsgården ved siden af tårnet, det nuværende museumshus: *Som helt lille pige kravlede Hilda en dag op i tårnet ad de spinkle usikre træstiger, mens det var ved at blive bygget, højt op til Thorvald, hvor han sad og murede. Han blev forskrækket, men ikke mere, end at han sænkede hende ned i den murerbalje, som han hejste sten og mørtel op i. Hun fik skældud og måtte love aldrig at gøre det igen. En familiehistorie, som er blevet genfortalt mange gange.*

"Jeg er født i 1935 og har nok været omkring 6-7 år, da jeg sammen med min far Kingo Rafn besøgte Thorvald Hansen for at få nye bunde i mine små træsko. Thorvald finder et par nye store bunde frem og kikker drillende ned på mig og siger: "Tror du ikke, vi kan få dem til at passe, hvis vi klipper lidt af dem".

Detailtegning af tårnet fra 1985, der viser trapper og reposer, udsmykning og proportioner. Højde 17 meter. Signeret Sv H Jensen.

LÆSØ UDSIGTTÅRN

1985 Sv. H. Jensen

Thorvald var en stor snaksalig mand, som min far som post tit kom forbi. En dag sad han ved køkkenbordet sammen med sin lille sorte hund. Han skar rugbrødstæringer ud og tyggede dem og gav hunden brødklumpen; "Hun har mistet alle sine tænder" sagde han. Hunden døde da også. Et par år efter, hvor Thorvald havde fået en ny lille hund, sagde han til min far: "Nu er det hunden, der skal tygge mit brød, jeg kan snart ikke mere". Han døde kort efter. Efter Thorvalds død og til begravelsen tog hans søn Hans Parker hunden med til København.

Poul Zinks farfar tilbød på et tidspunkt at hente et læs grus til Tårnets bygning. Dette afslog Thorvald dog; "Så er det jo ikke mig, der har bygget det". I stedet hentede han sand og grus i sine to spande.

Min far Kingo kom jo som post med breve under krigen til tyskerne, der boede i barakken bag ved tårnet. Han bankede på døren og gik lige ind, indtil han en dag blev mødt med en pistol af en mand der lå i sin køjeseng. Manden var lige kommet fra fronten, men de andre fik ham beroliget. Efter den dag ventede Kingo, til de råbte "kom ind". Under krigen var det forbudt at komme op i tårnet."

Roger Rafn

"Jeg er født i 1931 og var også en af drengene, der fik lov af Thorvald til at komme op i tårnet for ispinde. Dengang kostede en is 15 øre, og jeg husker, vi skulle aflevere 30 stk. for at komme op. Hvad han skulle bruge dem til ved jeg ikke.

Dengang havde "Den gamle Kro" i Byrum marker lige op til Kroen. Der er i dag villaer, og vejen hedder Kromarksvej. Det var Bjørn Hansen, der ejede den, og sønnen havde en isbar i kroen. Thorkild lejede efter høsten en høstak, hvor han holdt af at sove til middag.

En dag inviterede han mig som stor dreng ned i sin kælder i huset ved tårnet. Han ville vise mig sin sofa dernede. Ganske rigtig havde han muret en seng op i kælderen, hvorpå han havde anbragt hø. I den ene ende af sengen, ud mod ydermuren, havde han muret et afløbsrør ind, der førte ud i det fri. Thorvald fortalte, at så kunne han lade sin lille rødbrune gravhund selv løbe ud og tisse. Han skulle blot have en snor i den, så den ikke løb andre ærinder.

Erik Kristensen

"Sengen" er fortsat i kælderen i Tårnhuset, den vil også blive renoveret.

Jess Jessen-Klixbüll bor på Læsø og er forhenværende direktør (1999-2012) for Færge-selskabet Læsø K/S. Har desuden en fortid som bl.a. ubådsofficer i Søværnet og direktør hos North Atlantic Prawns A/S og driver nu selvstændig konsulentvirksomhed inden for turisme og det maritime erhverv. I 2018 købte han Thorvald Hansens Tårn i Byrum.

VESTERØ TEGLVÆRK

Engang lå der et teglværk på Læsø. Det hed Vesterø Teglværk, men de fleste kaldte det bare teglværket, for der var kun det samme på øen. Nogen lang virksomhed havde det ikke, bare 20-30 år. Bortset fra de mange huse, der nu for over hundrede år siden blev bygget med sten fra Vesterø Teglværk, har det ikke efterladt sig mange spor. Stedet, hvor det lå, har havet nu taget. Tilbage er kun nogle få – nu af vind og vand pænt afrundede – murstensbrokker, som man kan være heldig at finde på stranden. En af artiklerne i teglværkets vareprogram var netop brokker – velegnet som fyld i en vej eller på en gårdsplads, eller som fyld, hvis en sokkel skulle støbes.

Denne lille beretning om ”Vesterø Teglværk” er også blevet til ved hjælp af brokker. Små brokker af information mange steder fra: Aviser, arkivalier, venlige mennesker. Men noget færdigt og funklende bygningsværk kan der i sagens natur ikke blive tale om, dertil mangler der fortsat en hel del sten af den mere kurante slags. Mindre må derfor gøre det:

Begyndelsen - købmand Carl Bjørn Sørensen

Midt i 1880'erne kunne man i de fleste af landets avi-

ser læse små notitser om, at der var fundet porcelænsjord på Læsø. Porcelænsjord er en fin og hvidkornet lerart, der bl.a. bruges til porcelænsfremstilling. Det fremgik, at en af øens næringsdrivende planlagde at anlægge et teglværk for at udnytte forekomsten.

Dette skete. Faktisk blev der etableret et rigtigt teglværk et par hundrede meter nord for den dengang nyanlagte Vesterø havn – oppe på skrænten, ikke langt fra kanten ned til forstranden. Da det var på det højeste, var det et rigtigt teglværk med lergrav, tipvognsspor, lerkuler, arbejdsborde, forme, tørrelader, ovn og hvad der ellers hører sig til. Nogen nem tilværelse fik det nu ikke, og heller ikke nogen lang levetid. Ved første verdenskrigs slutning var det også slut med Vesterø Teglværk, og da havde det allerede ligget stille i lange perioder.

Det er nærliggende at antage, at det var øens stor købmand på Nygård i Byrum, Carl Bjørn Sørensen, der var den næringsdrivende, der i midten af 1880'erne planlagde at etablere et teglværk for at udnytte forekomsten af porcelænsjord. I hver fald købte han om sommeren 1885 en jordlod, kaldet Ræbakken. Sælgeren var to søstre, Ane Margrethe og Ane Kathrine Pedersen. Carl B. Sørensen gav 200 kr. for stykket.

Køberen skulle selv bekoste frastykningen, som blev vurderet til at ville koste 25 kr.

Imidlertid gik tingene ikke helt som planlagt. Carl Bjørn Sørensens forretning var omfattende, og mange skyldte ham penge, og selv skyldte han ligeså meget eller mere væk. I 1886 måtte han gå i betalingsstandsning og vandt tilsyneladende lidt tid ved, at hans kreditorer accepterede en akkord på 30% af deres fordringer. Det var en meget stor sag, og mange - også læsøboere - havde penge i klemme. I kreditorudvalget sad bl.a. en købmand fra Vesterø, Niels Peter Friis, som kom til at spille en stor rolle for teglværket.

I boets mange efterladte papirer findes også en anmeldt fordring fra Aalborg Teglgaardsfabrikker, som havde 151 kr. til gode. Det var restbetalingen for næsten 20000 stk. mursten, der var leveret i løbet af sommeren 1885. Hvis Carl B. Sørensen købte så mange mursten fra Aalborg, kan han dårligt have etableret egen produktion på Læsø på dette tidspunkt. Man kan også tænke sig, at de mange mursten skulle bruges netop til at bygge et teglværk. I indberetningen til skifteretten i august måned 1886 er der på aktivsiden anført *"det påbegyndte teglværk"*. Bogført til 2000 kr., men med en *"antagelig værdi"* på det halve.

Akkorden gav dog kun en stakket frist. I juni 1889 averterede Carl B. Sørensen et påbegyndt teglværk til salg. I annoncen nævntes, at teglværket lå tæt ved øens havn, og at der var rigeligt med ler i god kvalitet dertil, og desuden et stort marked på Læsø, hvor der kunne sælges mindst 200000 sten årligt – endda til høje priser. Med i handelen fulgte en lille ejendom, Nordstjernen, hvor hestene kunne stå.

Som nævnt var der gået en betalingsstandsning og akkord forud, men Carl B. Sørensen havde været

i økonomiske vanskeligheder længe. Det lykkedes hverken at sælge teglværket eller Nordstjernen, og året efter kom begge ejendomme og en hel række andre af købmand Sørensens besiddelser rundt om på Læsø på tvangsauktion. På dette tidspunkt var der opført en bygning på teglværkets grund, og en vis produktion havde muligvis fundet sted om sommeren.

Interessentskabet Vesterø Teglværk

Købmand, redningsstationsbestyrer, forbjærger og meget mere, Niels Peter Friis, købte teglværket på tvangsauktionen efter Carl Bjørn Sørensen i 1890. Han gav 650 kr. for det. Det var en del under *"den antagelige værdi"* i 1886. Om den gode Friis ligefrem har spekuleret i dette er ikke til at vide, men han har haft et godt kendskab til teglværket fra sin gang på havnen og fra sit virke i kreditorudvalget i Carl B. Sørensens konkursbo. Købet omfattede i første omgang ikke Nordstjernen, som dog senere blev købt til, så de to ejendomme igen kom til at høre sammen.

Det ser ud til, at Friis ret hurtigt fik produktionen i gang. Det følgende år, 1891, annonceredes der i Aalborg Amtstidende flere gange efter en *"stryger"*. Lønningen var 1 kr. pr. tusinde sten. Beløbet har nok ikke virket voldsomt attraktivt på mulige ansøgere, eftersom der skulle flere annoncer til. Eller måske har Læsø virket for eksotisk.

At få et teglværk i god gænge er ingen simpel sag. Ud over kendskab til råmaterialer, brænding med videre kræves der også investeringer i maskiner, ovne, bygninger, udstyr og meget andet. Muligvis mere end Friis selv magtede eller ønskede at stå alene med.

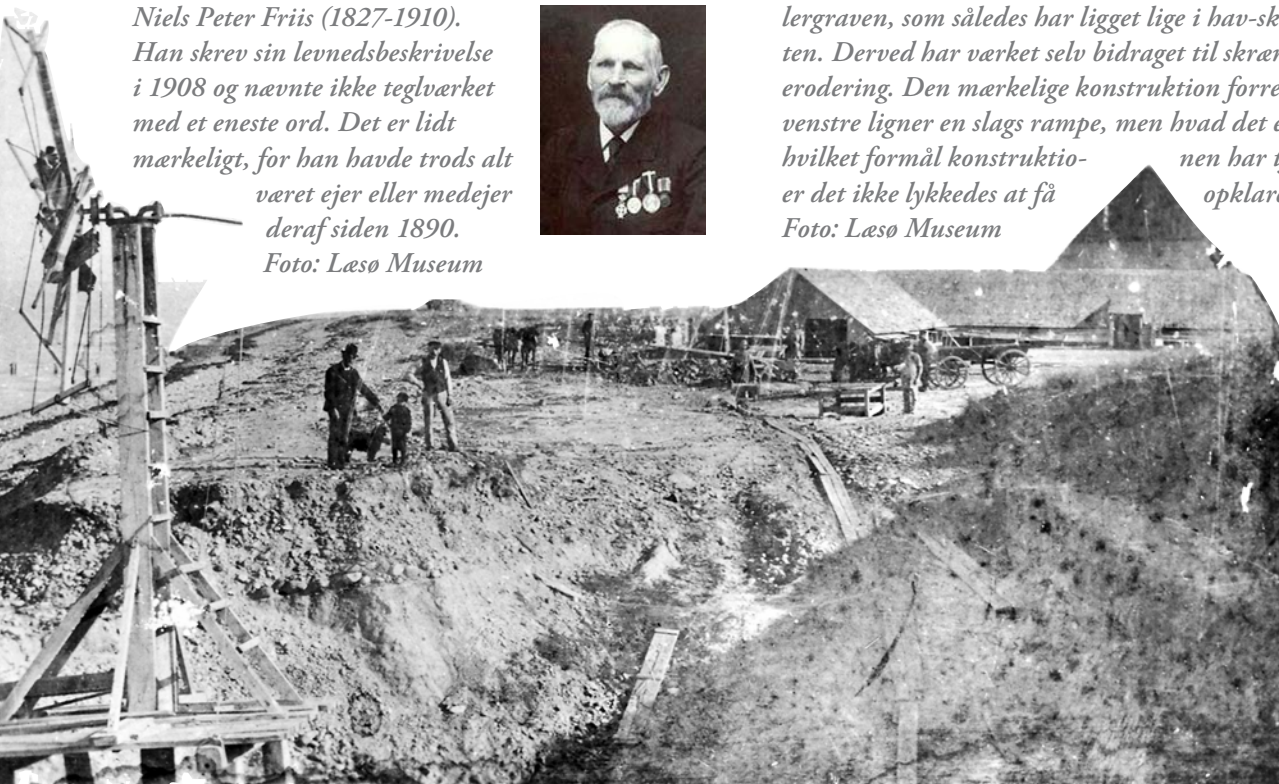
I hvert fald er interessentskabet Vesterø Teglværk en realitet fra begyndelsen af 1892. Det var konsul

Christian Ibsen Fabricius fra Skagen, der var gået ind i foretagendet, således at Friis og Fabricius hver ejede en halvpart. Indskudskapitalen var 5000 kr., og ejendommen Nordstjernen indgik også i interessentskabet. Kapitalforøgelsen gjorde det muligt at sætte teglværket i stand og anskaffe det fornødne inventar. Friis var – næppe overraskende – tilsyns- og regnskabsførende ved foretagendet. Det blev starten på en mere aktiv periode i teglværkets historie. Den allestedsnærværende Niels Peter Friis ejede som nævnt halvparten,

Niels Peter Friis (1827-1910). Han skrev sin levnedsskildring i 1908 og nævnte ikke teglværket med et eneste ord. Det er lidt mærkeligt, for han havde trods alt været ejer eller medejer deraf siden 1890.
Foto: Læsø Museum

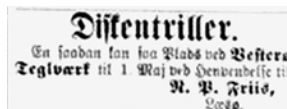
Vesterø Teglværk. Hvornår billedet er taget, og hvem personerne er, vides ikke. Det er det eneste kendte billede fra værkets aktive periode. Af personer kan man se i hvert fald 6 voksne mænd plus en dreng. Desuden er der to spand heste. Alle har sikkert hørt til teglværket. Billedet er taget fra syd-sydvest. Man aner havskrænten til venstre. Den åbne port vender mod sydvest og fører ind i de vinkelbyggede tørrelader. Ovnene, hvor stenene blev brændt, befinder sig under det høje tag. Det er næsten helt sikkert, at trillebørssporet fører ned til lergraven, som således har ligget lige i havskrænten. Derved har værket selv bidraget til skræntens erodering. Den mærkelige konstruktion forrest til venstre ligner en slags rampe, men hvad det er, og hvilket formål konstruktionen har tjent, er det ikke lykkedes at få opklaret.
Foto: Læsø Museum

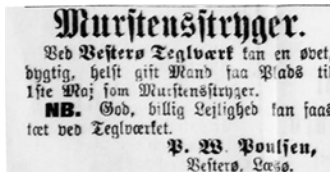

Poul Winther Poulsen (1858-1931). I modsætning til sin svigerfar, N. P. Friis, nævner Poul Winther Poulsen i sin levnedsbeskrivelse fra 1928, at han ”.. i 1893 tog et kursus i murstensfabrikation og drev teglværk her på øen..” Foto: Læsø Museum

*Vendsyssel Tidende,
14. april 1899.*

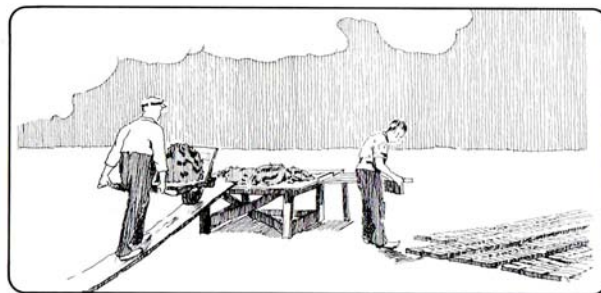

*Vendsyssel Tidende.
3. marts 1900.*

og teglværket ser ud til at være kommet i god gænge frem mod århundredskiftet og i adskillige år derefter.

Når leret var kørt op fra lergraven, skulle det æltes. Hvordan det præcist er sket på Vesterø Teglværk, vides ikke med bestemthed. Normalt havde man på et teglværk af Vesterø type og størrelse tre lerkuler. Den første kule – som måske er det, der på billedet er markeret med brædderækværket, der kan ses, hvor trillebørssporet kommer op fra graven – var i virkeligheden en slags råvarelager, hvor den rå ler fra graven blev placeret. Den næste kule var en egentlig æltekule, hvor æltningen foregik. Kulen var et rundt, ca. en halv meter dybt hul i jorden. Indvendigt, langs fordybningens yderkant, var kanten forstærket med en mur eller med brædder, således at kanten ikke skred sammen, og der

Diskentriller i arbejde. Fra pjese ”Bladstrup Teglværk, 1985” i serien af småpjecer fra Den Fynske Landsby, Odense.

ikke kom jord ind i leret. I midten af fordybningen var der en solid pæl, hvortil der var fastgjort en lang og kraftig stolpe, der nåede så langt ud over kulens kant, at en hest kunne spændes for. Konstruktionen kom på den måde til at virke som en slags hestegang, og hesten kom således ikke til at gå i leret. På den vandrette stolpe, som hesten trak rundt, var der fastgjort et aggregat, der væltede leret rundt, så det efterhånden blev æltet sammen. Når leret var færdigæltet, kom det over i den tredje kule, som indeholdt færdigæltet ler klar til brug. Det kunne være lidt kritisk, for det færdigæltede ler måtte ikke gerne tørre ud, så en overdækning af en eller anden art kunne være nødvendig.

Placeringen yderst mod havet var måske ikke så heldig. Julestormen 1902 kunne give et forvarsel herom. Næsten alle både i havnen blev mere eller mindre beskadiget med store tab for læsøboerne til følge. Det gik også slemt ud over teglværket: ”..store jordmasser er bortskyllet af søen, så at hele pladsen ligger som blottet.” Det kunne man læse i Frederikshavns Avis den 30. december 1902.

Friis's svigersøn, Poul Winther Poulsen, kom ind i foretagendet allerede i 1893. Forinden havde han arbejdet nogle måneder på et teglværk på Hjørring-kanten for at lære håndværket, og han fik ansat et par teglværksarbejdere derfra til at virke på Læsø. Der blev bygget et hus til de to familier, i dag Plantagevej 17.

I 1899 blev der i Vendsyssel Tidende annonceret efter en "diskentriller".

En diskentriller var en teglsværksarbejder, der kørte leret til "disken", eller som det også blev sagt, "kører ler på bræt". Det var et knokkelarbejde. Diskentrilleren var ham, der fyldte sin trillebør med færdigæltet ler, kørte det op på rampen og læssede det af på bordet, så det lå rigtigt for strygeren. Selvom arbejdet med at køre leret op på strygerens bord har været et tungt arbejde, er det underligt, at man ikke har kunnet finde folk dertil på Læsø.

Både diskentrilleren og strygeren arbejdede uden-dørs. Strygeren fik – i 1891 – 1 kr. per tusinde sten. I 1900 blev der på ny søgt en "*murstenstryger*", igen i Vendsyssel Tidende. En "*god billig lejlighed fås tæt ved teglværket*" står der i annoncen. Det må være huset på Plantagevej 17.

I 1904 solgte konsul Fabricius sin halvpert til Poul Winther Poulsen for 8000 kr.¹ Salget blev dog først fuldt effektueret, da Nordstjernen i 1907 blev solgt til Markinus Christensen for 6000 kr. Derved kunne Fabricius få sine penge og komme ud af sagen. De sidste 2000 kr var Fabricius' andel af Teglværkets gæld, som Poulsen overtog. Værket – eller rettere halvperten af det – blev solgt med det opførte teglværk, tørrelader, ovne, samt øvrige bygninger, som var blevet bygget, og "*jernbaneanlæg med tipvogne*". Desuden 200000 stk mursten og 3500 stk teglsten. Mon ikke de

200000 sten har været rå, ubrændte mursten, der har stået i tørreladerne, mens de 3500 var færdig-brændte sten. Rå mursten kunne i øvrigt godt bruges til byggeri, men helst i indervægge i frostfrie dele af et hus.

Da Friis døde i 1910, virkede det, som om teglværket også mistede livsmodet. Det har ikke været muligt at finde oplysninger, der bekræfter det modsatte, selvom en række andre forhold ganske givet har spillet ind. En ting er dog ganske sikker: Nogen guldgrube for de involverede har det ikke været.

Kullene

Skal der brændes sten, skal der bruges brændsel. Det fandtes der ikke meget af på Læsø. Træer var der stort set ingen af. At tænke på at bruge de sølle tørv, man kunne grave i Holtemmen eller på heden ovenfor, gik slet ikke an. Det ville dels involvere et meget stort antal lodsejere og ville i det hele taget næppe kunne svare sig. Dels kunne det risikere at starte en ny sandflugt, hvis tørvegravning i så stor skala skulle sættes i gang. Det var normalt at anlægge et teglværk, hvor der var let adgang både til ler og tørv. At fyre med kul i en teglovn var lidt usædvanligt for tiden, men det var den eneste realistiske mulighed, man havde på Læsø. Kullene måtte skaffes fra fastlandet, dvs. fra Frederikshavn. Frederikshavn var på dette tidspunkt ved at udvikle sig til lidt af en kulcentral. Mange skibe løb ind her for at bunkre kul. Her fandtes et af landets største kulbunkringsanlæg uden for København.

Måske er konsul Fabricius ikke gået ind i projektet for læsøboernes blå øjnes skyld. Da Fabricius imellem sine mange gøremål også handlede med kul, er det rimeligt at antage, at han – i hvert fald i starten – var involveret i leverancerne af kul til værket, mens

Friis var den, der sørgede fra transporten til Læsø. Det skete med Friis's dæksbåd "Ane Kristine". Hartvig Mortensen² fortalte om kullene, at Friis selv hentede dem i Frederikshavn, og at de lå på kajen i Vesterø hele vejen hen til redningshuset.

Købmand Friis gjorde flere ture til Frederikshavn med sin båd lastet med mursten, 5000 styk per gang sædvanligvis, og med kul retur til teglværket og til andre, der kunne have brug for kul. Men der gik meget

Christian Ibsen Fabricius (1853-1919). Svensk konsul i Skagen, formand for Skagen Fiskeriforening, savværksejer, kul- og trælasthandler m.m. Fabricius var en meget energisk og aktiv person, der gjorde en stor indsats for Skagen. Man kan

undre sig over, hvorfor han involverede sig i et teglværk på Læsø. Billede fra Lokalsamlingen Skagen

oftere kul til Læsø, end der gik mursten til fastlandet. Da teglværket i 1912 var blevet solgt, fortsatte Poul Winther Poulsen med kulhandelen i nogle år. Kullene blev fortsat hentet i Frederikshavn med "Ane Kristine".

Vesterø Teglværk blev i 1912 solgt til et nyt interessentskab. Det var hotelejer Peter Christian Carlsen og hans svoger, Jens Henrik Christensen, der ville forsøge at drive det videre. Carlsens regnskabsbog for 1912 og 1913 er fortsat bevaret, og heri er der en post

Teglværkets ovn, som var den del af teglsværksruinen, der stod længst. Ovnene er en såkaldt højovn, som normalt ikke var udstyret med skorsten. Man lod simpelthen bare være med at understryge tagstenene, så røgen kunne sive ud gennem sprækkerne. I modsætning til hovedparten af landets teglværker på den tid blev der på Vesterø Teglværk fyret med kul. Der blev fyret ind i ovnen gennem nogle kanaler nederst. Temperaturen skulle op på 800 – 900 grader for at få gode, brændte mursten ud af det. Det har været umådeligt svært at ramme denne temperatur præcist. En brænding tog en god uges tid, og i den tid skulle ovnen passes dag og nat, og i de mest kritiske dage hver time. Efter brændingen skulle ovnen køle ned, inden man kunne komme til stenene. Nedkølingen tog næsten lige så lang tid. Så det er meget begrænset, hvor mange brændinger man har kunnet nå i løbet af en sæson. Man har måske bare brændt sten 4 -5 gange i løbet af en sommer. Resultatet af brændingen blev uvægerligt sten, der var brændt meget forskelligt. Derfor måtte de sorteres, og resultatet blev flere forskellige kvaliteter eller sorteringer, samt naturligvis mange sten, der måtte kasseres. De kasserede sten og stenstumper kaldtes brokker. Dem var der også god afsætning på, men næppe nogen fortjeneste. Foto: Læsø Museum

for indkøb af kul. Fabricius er ikke nævnt som leverandør; det er derimod købmand Cloos og grosserer Lauritsen i Frederikshavn. Lauritsen var en af de helt store inden for kul på dette tidspunkt. I alt blev der til Vesterø Teglværk købt 435 tønder kul i 1912 – det svarer ca. til 60 tons. Med transport og havnepenge løb hele posten op i 1417,40 kr. Heraf var 11% – eller 156,87 kr. – fragt og havnepenge. I 1913 kom der kul tre gange: I juli, september og november, i alt knap 54 tons til et samlet beløb af 1155,03 kr. Det ser ud, som om kullene var blevet en smule billigere i 1913. Alligevel var kullene helt afgjort den største enkeltpost på udgiftssiden.

Efter Carlsens regnskabsbog blev der i 1912 solgt godt 160000 sten, som alle må være blevet brændt samme år, da der ikke blev overtaget noget færdigvarelager. Med et forbrug på ca. 60 tons kul svarer det til omkring 2700 sten per ton kul. Bladstrup Teglværk på Nordfyn, som var af samme størrelse og type og ligeledes kulfyret, angiver eet ton kul til 3000 færdige sten.

Leret

Det har ikke været muligt at få klarlagt, hvor leret til murstenene helt præcist blev taget. Det må antages, at det har været i nærheden af teglværket. Fordi ler er så tungt, blev et teglværk altid placeret så tæt ved leret som muligt, i nogle tilfælde direkte ovenpå. De fleste forhold taler for, at leret blev taget i eller ved havskrænten, altså umiddelbart vest og sydvest for værket – ind mod havnen. Her er der fortsat en stor forekomst af ler synlig, og forekomsten har ligget bekvemt i forhold til opkørslen til værket. Man kan mene, at det er et skidt sted at tage leret, da man derved har medvirket til at nedbryde den havskrænt, der skulle beskytte værket

Frederikshavns Avis den 28. september, 1901. Et referat eller en rapport fra denne synsforretning vil ganske givet kunne give interessante oplysninger.

Kortudsnit, Målebordsblad, Vesterø Havn, Geodætisk Institut, 1888. Sandsynligheden er med stor sandsynlighed sket inden for den cirkel, der er markeret "sandsynligt lergravningsområde".

Understrevne Synsmænd, i Følge Lov af 23de Januar 1862 om Borttagelse af Sten, Ler, Grus og Sand fra Forstranden, bekendtgøre herved, at efter Medvisning af Hr. Købmand N. P. Friis i Vesterø om Forbud mod at borttage Sten og Ler m. m. fra Forstranden udfor Teglværkets Grund vil der blive afholdt Møde paa Aastedet den 14de Oktober d. A., Form. Kl. 11.
D. N. Sørensen, Chr. Poulsen, Stibsfører, Vesterø. Strandfoged, Østerby.

mod havet. Man kan enten have taget leret direkte inde i skrænten, dvs. nede fra forstranden, eller man har gravet ned til det oppefra.

I september 1901 havde Friis rekvireret syn på forstranden i anledning af et lovbestemt forbud mod at borttage sten og ler derfra. Desværre vides ikke, hvad sagen konkret drejede sig om, eller hvem parterne var. Men at materialerne på forstranden har været et tema, er der ingen tvivl om. Her var der ler og sten.

I Carlsens regnskabsbog er der for foråret 1913 en ret stor post, der hedder "Sandafrømning". Der var fire mand beskæftiget med det. Det var Karl Hansen, Valdemar Nielsen, Anton Nielsen og Karl Nielsen.

Det fremgår ikke direkte, hvad afrømningen gik ud på, hvor den fandt sted eller hvor lang tid det tog.

For opgaven blev der udbetalt arbejds løn på i alt 177 kr. Hvis vi nu anslår ugelønnen til 20 kr. per mand, så må der være blevet udbetalt løn for godt 2 ugers arbejde til de 4 mand.. Altså ikke noget helt lille projekt med denne sandafrømning, selvom den er foregået med skovl og trillebør. Det er nærliggende at tro, at de fire arbejdsfolk har fjernet sandet og gravet frit ned til leret.

Carlsen og Christensen

I 1904 havde Poul Winther Poulsen overtaget konsul Fabricius's halvpart i teglværket. Hans svigerfar, købmand Friis, beholdt den anden halvdel². Friis døde i 1910, og det kan se ud, som om der derefter har været vanskeligheder med den fortsatte drift af værket. Hvorom alting er, mindre end to år efter Friis' død solgte Poul Winter Poulsen og boet efter Friis – repræsenteret ved Edvard Zeuthen – Vesterø Teglværk til husmand Jens Henrik Christensen i Byrum og hotel-ejer Peter Christian Carlsen i Vesterø. Købesummen var 3000 kr. for hele værket - dog uden Nordstjernen. Overtagelsen fandt sted den 1. marts 1912.

Jens Henrik Christensen, der var fra Tolne, var i 1888, da han kom til Læsø, begyndt som tjenestekarl hos teglværkets grundlægger, købmand Carl Bjørn Sørensen i Byrum. Det er tænkeligt, at Jens Henrik Christensen havde haft sin gang på værket, allerede mens Carl. B. Sørensen ejede det. I april 1892 giftede han sig med Peder Christian Carlsens søster, Lucie Marie. Så det var altså to svogre, der overtog og fortsatte interentskabet Vesterø Teglværk. Jens Henrik Christensen boede med sin familie på Eliseshvile i Byrum. Han havde overtaget stedet efter sin svigerfar i 1901.

Værket var i 1904, da Poulsen købte Fabricius' halvdel, blevet værdisat til 16000 kr. Siden var Nord-

Jens Henrik Christensen (1864-1940). Landmand i Byrum, svoger til Peder Christian Carlsen. Foto: privat eje

Peder Christian Carlsen (1861-1945). Ejer af hotellet i Vesterø og svoger til Jens Henrik Christensen. Peder Christian Carlsen var næsten jævnaldrende med Poul Winther Poulsen, som han må have kendt godt, da de begge to i en årrække – og i øvrigt sammen med Niels Peter Friis – var en del af mandskabet på Vesterø Redningsstation. Foto: privat eje

stjernen solgt fra for 6000 kr. Så skulle man jo tro, at værket var 10000 kr. værd uden Nordstjernen.

De to svogre købte imidlertid værket i 1912 for 3000 kr. Prisen forekommer lav, selv om Nordstjernen ikke indgik i handelen. Der er et par forklaringer herpå, som måske også antyder, at værket havde ligget stille temmelig lang tid: For det første var der ikke noget færdigvarelager. Der fulgte ingen færdige mursten med i handelen, *"da disse var blevet solgt"*. For det andet var en hel del reparationer nødvendige, bl.a. på en del af værkets tag.

Men ellers blev Vesterø Teglværk solgt, som det var og forefandtes, med *"tilbehør af maskiner, ovne, jernbaneanlæg og to stk. tipvogne, såvel som alt løst gods..."*. Et andet sted tales der om tre tipvogne.

Carlsen og Christensen lånte 2500 kr i Læsø Spare- og Lånekasse til at købe teglværket for.

Hvad de ville med værket, er ikke helt klart. Må-

ske har de ment, at de kunne drive det videre og skabe en forretning ud af det. Måske var tanken, at Jens Henrik Christensen skulle være en slags daglig leder af det. Det lykkedes faktisk for de nye ejere at få produktionen i gang igen. I hvert fald for årene 1912 og 1913. Men nogen lukrativ investering kan det nu ikke have været. Fire år senere - i juni 1916 – overtog P. C. Carlsen svogerens, Jens H. Christensens, halvpart for 1250 kr., og det var lige akkurat det beløb, som Christensen fortsat skyldte sparekassen på lånet fra 1912.

Carlsens Hovedbog

Der findes en regnskabsbog eller ”Hovedbog” ført af Peder Christian Carlsen fra den tid, han ejede teglværket. Bogen vedrører imidlertid kun årene 1912 og 1913, men disse to års registreringer giver et fint indblik i en hel del af teglværkets virke. Her kan man – for de to år bogen omfatter – se, hvem kunderne var, hvilke produkter der blev solgt og til hvilken pris. Desuden fremgår det, hvem der fik løn, og hvor meget, og hvad der ellers bliver købt ind til værket. Desuden kan man – ved at studere lønudbetalingerne - få et godt indtryk af, hvornår teglværket egentlig var i gang.

Der har været aktivitet på værket hen over sommerhalvåret i begge årene. Aktiviteten har kulmineret i de tre sommermåneder. Det er formentligt i denne periode, brændingerne er sket. Hvor mange brændinger, der er gennemført i løbet af en sådan sæson, og hvor mange sten, der blev brændt per gang, ved vi ikke.

Der blev udbetalt løn en gang om ugen, normalt lørdag. I figuren overfor er den udbetalte løn samlet månedvis. Der arbejdes – ikke overraskende - ikke i vintermånederne. Marts, april og maj ser ud til at blive brugt til klargøring og opstart, og måske har der

været reparationer at foretage. September, oktober og november er måneder, hvor der lukkes ned igen.

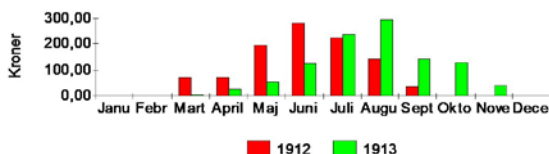
I 1913 er man kommet senere i gang end i 1912, til gengæld bliver man ved længere ud på efteråret. Tager man den sene nedlukning i betragtning samt det forhold, at der i november 1913 blev købt yderligere 12 tons kul, kan det være svært at forestille sig, at værket ikke skulle have været i gang i 1914. Men her mangler der dokumentation. På det højeste var der hvert af årene 5 mand ansat.

Produkterne

Der blev fremstillet og solgt brændte mursten i forskellige sorteringer: Mursten nr. 1, 2, 3 og 4. Skørbrændte sten, brøndsten og brokker.

Nr. 1 må være første sortering og bedste kvalitet, da denne sten er den dyreste.

En skørbrændt sten havde simpelthen fået for meget varme under brændingen. Den høje temperatur havde gjort stenen noget deform og ikke så pænt firkantet, som man kunne ønske sig. Den kunne dog bruges flere steder, hvor kravene ikke var for store, for eksempel som belægningssten. Den kostede det samme som mursten nr. 4.

Oversigt over den månedlige lønudbetaling viser, hvornår og hvor meget der blev arbejdet på Vesterø Teglverk.

Kunderne

Efter Carlsens regnskabsbog at dømme var kunderne udelukkende læsøboerne. I Friis's tid havde han med "Ane Kristine" fra tid til anden bragt en ladning mursten til Frederikshavn og muligvis til andre steder. Den trafik synes at være stoppet med Friis.

Alene de to første sider viser, at der i 1912 er solgt sten til 24 navngivne læsøboer, og i alt er der 28 sider, hvorpå salget er noteret. Det viser, at det på Læsø var almindeligt at bruge sten fra Vesterø Teglværk, og at næsten alle huse, der i værkets periode blev bygget eller sat i stand på Læsø, var med sten fra værket. Folk har købt små eller større partier af sten.

Under Harald Hansens køb ses, at Niels Peter i Tørkeriet har købt "200 st skyrbrændt" sten. De har kostet 1,6 øre per styk, altså samme pris som kvalitet nr. 4. Skørbrændte sten var sten, der havde fået for megen varme og af samme grund kunne være kommet lidt ud af facon.

Peter Guldbrand Eriksen tegnede sig for en stor leverance i foråret 1913.

Medarbejderne

Allerede i 1891 var der blevet ansat en teglmester, Niels Morten Nielsen. I Aalborg Amtstidende var der i slutningen af juli 1891 en annonce, hvori Læsø Teglværk søgte en stryger, der "*kan faa Arbejde til 1 Kr. pr. Tusind. N. M. Nielsen*". Efter sigende skulle Nielsen have forsøgt at oprette en forening med navnet Fremskridtsforeningen. Baggrunden skulle have været, at læsøboerne - efter teglmesterens mening - var for dumme til selv at kunne oprette nogen forening. Tidligt på året 1892 oprettede læsøboerne så Læsø Sømandsforening, som fortsat eksisterer - ganske vist

under et lidt andet navn, - mens Fremskridtsforeningen forsvandt ud af historien efter få måneder³.

Et par år efter begyndte Friis' svigersøn, Poul Winther Poulsen, at arbejde på teglværket. Forinden havde Poulsen dog arbejdet nogle måneder på et teglværk ved Hjørring for at lære håndværket. Herfra fik han et par teglværksarbejdere til at komme til Læsø for at arbejde på Vesterø Teglværk. Der blev bygget et hus til dem - med to små lejligheder, så de kunne have deres familier med. Det er i dag Plantagevej 17. Poul Winther Poulsen deltog i arbejdet på teglværker og - må vi bestemt formode - virkede som daglig leder. Hartvig Mortensen fortalte, at der var 4-5 mand ansat på værket.

Det var - og er - dog ingen simpel sag at ansætte personale, og slet ikke at finde det rigtige. I januar 1895 kunne man i de fleste af landets dagblade læse om, hvordan en teglbrænder fra Vesterø Teglværk havde trakteret to bedagede og fredsommelige stenslagere med en jernstang. De sad i smedjen i Byrum og nød en pibe tobak. Og nej, de ville ikke give ham noget brændevin, hvad der førte til den voldsomme fremfærd. Det var ikke så godt, og teglbrænderen blev arresteret. Om det var lediggang, brændevin - eller manglen på samme - eller blot et hidsigt gemyt, der var årsag til miseren, er ikke klart. Synd for de gamle stenslagere var det, men om ikke andet gav episoden i hvert fald læsøboerne noget at snakke om den vinter.

For årene 1912 og 1913 giver Carlsens regnskabsbog en hel del flere informationer om medarbejderne, hvem de var, og hvad de tjente. Enkelte synes at have haft en fastere tilknytning til værket end andre. Deres løn ser også ud til at være ret forskellig, men det kan hænge sammen med, at de har arbejdet et forskelligt

antal timer i de enkelte uger. Følgende kan med lidt god vilje kaldes faste medarbejdere i 1912:

Jens Edvard Christensen, Karl Hansen, Jon Nielsen, Martin Jensen og Niels Chr. Jensen.

Jens Edvard Christensen var teglbrænder og har vel været en slags nøgleperson. Han var den eneste, der i marts og april 1912 fik udbetalt løn. Han har muligvis gået og forberedt værket til den kommende sæson. Christensen kom fra Sindal og boede i en af de to lejligheder i huset, der hørte til teglværket. Karl Hansen, der var teglværksarbejder og fra Fyn, boede i den anden lejlighed i huset på Plantagevej.

I 1913 var der følgende ”faste” medarbejdere:

Abrahamsen, Karl Hansen, Jon Nielsen, Kingo Sørensen, Johannes Andersen.

Det ses, at Jens Edvard Christensen ikke længere var på lønningslisten, men han boede dog fortsat på Læsø i 1916. Til gengæld var der en Abrahamsen, og mon ikke det var Ole Christian Abrahamsen. Ifølge folketællingen i 1911 var han og hans familie de eneste i Vesterø sogn, der hed Abrahamsen.

Man blev ikke ligefrem forgyldt af at arbejde på Vesterø Teglværk. Daglønnen var i 1912 på 1,25 kr. I højsæsonen har det været muligt at tjene en del mere, helt op til en ugeløn på omkring 20 kr. Der kan være flere forklaringer på dette. Når der blev brændt sten, skulle ovnen passes, og det kunne være så hyppigt som en gang i timen, og det både dag og nat i den tid, brændingen stod på. Det kan have givet lidt ekstra i lønningsposen om sommeren. Desuden var der om sommeren bedre mulighed for akkordarbejde, foruden naturligvis, at man kan have arbejdet flere timer om sommeren på grund af de længere dage.

Til sammenligning var det i 1907 lykkedes skibs-

tømrerne på Dolmers Værft få hundrede meter mod syd at få hævet deres løn til 35 øre i timen. Som tidligere nævnt fik strygeren i 1890'erne 1 kr. pr. 1000 sten. Han skulle rubbe neglene, hvis han skulle tjene det samme som en skibstømmer hos Dolmer.

Andre omkostninger

Der er også en række andre posteringer i Carlsens regnskabsbog, som kan være med til at kaste lidt lys over værket og dets virke.

Der er en post for stenforme, 7,00 kr, til Edvard Petersen. Stenformen, hvori der normalt kunne formes to sten, var strygerens vigtigste arbejdsredskab. Leret blev klasket ned i formen, trykket godt ud i siden, trykket sammen, og overkanten glattet af – strøget – med en våd pind, en ”strygespån”. Stenene blev vippet ud af formen og anbragt til tørring. Formen blev så dyppet i en balje med vand, og to nye sten kunne formes.

I april 1912 er der en post, der hedder *”Drengene for at sætte på hylde”* – det fik de i alt 7,66 kr. for, så det må havde været noget af et projekt, når en almindelig arbejdsmand kun fik 1,25 kr. om dagen. I et par tilfælde har der været kvinder inde til hjælp. Men i Carlsens bog har kvinderne ingen navne. I maj 1912 tjente Mads Trolles kone en krone ligeledes ved ”at sætte på hylde”.

At sætte på hylde var en vigtig, men mindre fysisk krævende proces end at grave leret og få det frem til strygeren. Når strygeren havde dannet sine to sten i formen, blev de slået ud til tørring i det fri. Her skulle de stå og tørre, indtil de kunne håndteres. Dette var også en kritisk fase, for der skulle meget nødtigt komme regn, mens stenene stod til tørring ude. Havde

man undgået regnen, og stenene var blevet så tørre, at de - med nogen forsigtighed - kunne håndteres, blev de sat ind på hylderne i tørreladerne til fortsat tørring under tag inden brænding. Dette arbejde kunne fint udføres af store drenge eller kvinder, men naturligvis har de mere faste teglværksarbejdere også udført den slags arbejde.

I august tjente ”en kone for stenskæring” hele tre kroner, så hun må have arbejdet i flere dage. Stenskæring var en operation, der fandt sted umiddelbart inden de lufttørrede sten kom i ovnen til brænding. Her blev alle kanter og grater skåret af, så stenen fremstod pæn og skarpkantet.

Interessant er det også, at der i foråret 1912 blev købt tagspåner hjem for i alt 95,63 kr. Dertil kom fragt på 10,50 kr. For det samme beløb kunne man få 4-6000 mursten alt afhængig af sorteringen. Det må betyde, at der har været brugt spån til taget, måske kun på tørreladerne. For det andet viser det, at værket antageligt ikke har været helt på toppen, hvad angår vedligeholdelse, da Carlsen og Christensen overtog det. Desuden blev der – måske ikke så overraskende – samtidigt hjemkøbt lægter og adskillige pakker søm.

Sammen med tagspånerne er der anført lønudgifter til Ole Peder Christensen⁴. Ole Peder arbejdede i første omgang 35 timer, lidt senere yderligere 25 timer. Han fik timeløn, nemlig 25 øre i timen. Det var lidt mere, end teglværksarbejderne fik, men Ole Peder var også tømrer. Til at hjælpe sig havde han Thomas og Tinus, som ikke er anført med noget efternavn. Det meste af et par uger må reparationen af taget have taget, at dømme efter timerne og lønudbetalingen. I juli måned lavede Ole Peder et hjul - måske til en trillebør – til værket. Det fik han 1,50 kr. for.

Typisk murstensform. Normalt var der plads til to mursten i formen. Der kunne godt fås forme til tre sten, men så blev formen tungere at håndtere. Foto stillet til rådighed af Verner Bjerger, Horsens.

Strygeren i arbejde. Fra pjese ”Bladstrup Teglværk, 1985”, i serien af småpjecer fra Den fynske Landsby, Odense.

P.C. Carlsens kompagnon var Jens Henrik Christensen, som var Carlsens svoger. Han havde ejendommen Eliseshvile i Byrum, i dag Doktorvejen 16. Det fremgår ikke tydeligt, hvilken rolle han havde, men da en del af posteringerne under hans navn er solsikkekager, havre og hø, er det nærliggende at antage, at det var hans heste, der var i brug. Hestefoder var ikke nogen helt lille post, i alt blev der brugt 49 kr. til hestefoder i løbet af foråret 1912. Og billigt var det heller ikke: Solsikkekager kostede 14,5 øre pr kg og havre 15,4 øre.

En enkelt dag i maj blev der lejet heste hos Erland

Dette billede er taget fra sydsydvest. Tørreladen med den store port ud mod sydvest er nu ved at skride ud over havskrænten. Grunden er i bogstaveligste forstand ved at skride væk under Vesterø Teglværk. Taget over ovnen ser ud til stadig at være intakt, men trænger til lidt reparation. Desværre vides ikke, hvornår billedet er taget, men produktionen på værket må være ophørt på dette tidspunkt. Foto: Læsø Museum

Billede fra et tidspunkt i 1940'erne. Man ser tyskerens lyttepost oppe på bakken, og til venstre, lige over bolværket, ser man ruinerne af teglværket. Det er resterne af ovnen, der har stået længst. Foto: Læsø Museum

Erlandsen. Det kostede 3 kr. Desværre fremgår det ikke, om der var en kusk med i prisen.

Der blev udbetalt temmelig mange penge – knap

700 kr – kontant til Jens Henrik Christensen i løbet af 1912. Det ser ud, som om ca. halvdelen deraf gik tilbage til værket som indskudt kapital. Det høje beløb kan næsten kun forklares med, at Jens Henrik Christensen stillede med sig selv og et par heste som arbejdskraft. Pengene passer nogenlunde, hvis et spand heste koster 3,00 kr om dagen, og kuskens eller teglværkarbejderens løn lægges dertil.

Slutningen

I Carlsens regnskabsbog er den sidste registrering fra november 1913. Om det er ensbetydende med, at værket standsede sin virksomhed i efteråret 1913 og aldrig kom i gang igen, er ikke helt klart. Værket kan have fortsat aktiviteten i 1914 eller en del af året. Og lang tid derefter kan man have solgt sten fra et færdigvarerelager.

Nogen god forretning har det ikke været. Lægger man alle posterne i bogen sammen for 1912 og 1913 og trækker udgifterne fra indtægterne, så vil man se, at udgifterne har været godt 800 kr. større end indtægterne i de to år. Eller sagt på en anden måde, hver gang man har solgt for 1 kr., har man sat 12-13 øre til. Selv hvis man holder engangsudgifter ude af regnestykket, bliver det ikke nogen god forretning. Det var ikke et godt grundlag at fortsætte en forretning på.

Carlsen overtog sin svoger Jens Henrik Christensens andel af teglværket i juni 1916. Skødets punkt 5 er interessant, heri hedder det nemlig: *"Vi attesterer på tro og love, at den solgte halvdel af Vesterø Teglværk på grund af forfald og ikke-drift ikke er mere end købesummen værd."*

Det vil med andre ord sige, at værket højst sandsynligt ikke har været i drift i 1916, og - da forfald

sædvanligvis strækker sig over en længere periode – har værket måske endda heller ikke været i drift i 1915. Forfaldet har dog ikke været større, end at matrikel 180i Vesterø By og Sogn i 1921 med *”..derpå stående teglværk med tilbehør af løst og fast..”* fortsat kunne bruges som del af en sikkerhedsstillelse for et lån i Læsø Spare- og Lånekasse

Der er mange årsager til, at produktionen ikke kunne fortsætte. Prisudviklingen på kul havde ikke været gunstig op til første verdenskrigs begyndelse og blev bare værre indtil et godt stykke ind i 1920’erne. I det hele taget kunne det være svært at få tilstrækkeligt kul under krigen. Det var der andre kulfyrede værker, der havde problemer med og derfor måtte ligge stille.

Cement var blevet mere tilgængeligt og forholdsvis billigere. Da Robert Wiis⁵ byggede Havnegården i Vesterø i perioden 1917 – 1928, var der ikke tale om at bruge sten fra Vesterø Teglværk. Der blev udelukkende brugt cementsten, som han selv støbte. Sandet hentede han i stranden. Konkurrencen fra de billigere cementsten kan også have været med til at lukke teglværket.

Desuden var der kommet en bedre kvalitet af brændte sten på markedet: Røde maskinstrøgne mursten, som kunne holde farven og var billigere, fordi de var fremstillet i moderne og langt mere energieffektive ringovne. Sådanne sten kunne man ikke producere på Vesterø Teglværk, hvor man kun kunne fremstille såkaldt gule sten. På grund af det høje kalkindhold i leret frostsprængtes læsøstenene også noget lettere. Frostsprængninger eller ej: De fleste af de huse, der blev bygget på Læsø med sten fra Vesterø Teglværk, står der endnu.

Vesterø Teglværk delte på denne måde skæbne

med tusindvis af andre små teglværker rundt om i landet, og værket på Læsø havde næsten på forhånd haft all odds imod sig: Brændsel fandtes ikke, de dyre kul skulle sejles over, leret var ikke af den allerbedste kvalitet med 20% kalkindhold, og det lokale marked var trods alt begrænset.

Men ruinerne fra teglværket stod i mange år. De forsvandt på et tidspunkt under eller kort efter anden verdenskrig. I slutningen af 1950’erne var de der ikke længere. Men der var masser af teglbrokker i græsset, så der var ingen tvivl om, hvor det havde ligget. Men græsset fortsatte med at gro, og en del af skrænten skred tid efter anden i havet, så efterhånden blev det svært at se, hvor der engang havde ligget et teglværk. I dag må man ned på stranden, hvis man vil prøve at finde spor efter teglværket. Og ser man godt efter mellem strandens sten, vil man omtrent 100 meter nord for havnens nordre mole stadig finde stumper – eller brokker, som de blev kaldt - af brændte mursten. Det vil sige, nu ligner de ikke længere hverken mursten eller brokker. De er snarere pænt runde – nu gennem årtier slidt af vind og vejr og vand.

Noter

- 1 Det fremgår ganske vist af tidens aviser, bl.a. Jyllands-Posten den 26. marts, 1904, at Vesterø Teglværk på Læsø med tilhørende gård ”Nordstjernen” i Vesterø Sogn var solgt til teglbrænder P.V. Poulsen af Vesterø for 16.000 kr. Dette stemmer imidlertid på ingen måde med oplysningerne i Læsø Skøde og Panteprotokol, hvoraf det fremgår, at det kun var Fabricius’s halvpart, Poulsen købte. Friis beholdt den anden halvpart, men da Friis var Poulsens svigerfar, blev det naturligvis i familien.
- 2 Fra udskrift fra en båndoptagelse, som Tage Jacobsen optog

med Hartvig Mortensen engang i 1960'erne eller 1970'erne. Det må huskes, at redningshuset, som det kendes i dag, først fik sin nuværende placering i 1918. Så hvad Hartvig Mortensen har ment, er lidt usikkert. Han var født i 1894, ernærede sig som murer og boede i en årrække i ejendommen Byrumvej 1, Vesterø, ikke langt fra Tage Jacobsens fødehjem. Udskriften venligt stillet til rådighed af Tage Jacobsens datter, Ann-Elisabeth Lose.

- 3 Vi ved ikke så meget om Niels Morten Nielsen. Oplysninger om teglmester Niels Morten Nielsens forsøg på at danne en "Fremskridtsforening" er fra et ikke-dateret og ikke-navngivet notat i Læsø Museums arkiv (notatet formentligt fra omkring 1992-93).
- 4 Ole Peder Christensen (1846 – 1936), sømand, husmand og tømrer, født på og boede i ejendommen Vesterø Havnegade 65. Han er min oldefar/AJW.
- 5 Robert Wiis (1891-1976). Han overtog sin kones fødehjem – Vesterø Havnegade 65 – rev det hele ned – til nogen fortrydelse for svigerfaderen Ole Peder Christensen -, og byggede en ny firlænget ejendom. Han er min bedstefar/AJW

Kilder

Aviser og dagblade fra perioden, fundet på

- Mediatream
- Nordjyske's historiske avisarkiv
- Levnedsbeskrivelser

- Niels Peter Friis
- Poul Winther Poulsen
- Peter Christian Carlsen
- Ole Peder Christensen

Fra Rigsarkivets hjemmeside, www.sa.dk (arkivalieronline):

- Læsø Skøde- og Panteprotokol fra perioden
- Folketællinger fra perioden
- Fra Rigsarkiver (Viborg):
- Læsø Birkedommer: Købmand Carl B. Sørensens Konkursbo
- Fra Læsø Museums arkiv:
- Diverse fotos, optegnelser og notater er meget venlig stillet til rådighed. Om Frederikshavn og kulbunkring, se Erik S. Christensen : "Gullaschbaroner, mytterister..." i *Vendsyssel Årbog* 2018.

Bladstrup Teglværk. 1985. Indgår i serien: Småpjecer fra Den Fynske Landsby. Odense.

Tak til

Verner Bjerger, Horsens, for oplysninger om praktisk teglværksdrift og billede af murstensform.

Hans Nielsen, Lokalsamlingen Skagen, for oplysninger om og billede af Christian Ibsen Fabricius.

Lili Jepsen, Læsø Museum, for informationer om og fotos af Vesterø Teglværk fra Læsø Museums arkiv.

Elly Brønnum og Rie Toftelund Ladefoged for lån af billeder af deres oldefædre.

Arnt Jerup Wiis bor i Farstrup ved Nibe, men er født i 1950 i Vesterø Havn på Læsø. Han flyttede fra Læsø i 1967 og blev student fra Viborg Katedralskole i 1970. Arnt er cand. merc. fra Aalborg Universitetscenter og har haft ansættelser i det private erhvervsliv i årene 1977-2017. Han har skrevet en række lokalhistoriske artikler, alle vedrørende Læsø.

Museumsforeningen for Læsø 2018

Oprettelse, formål og virke

Foreningen blev stiftet den 11. november 1982, og dens formål er at udbrede forståelsen og interessen for de natur- og kulturhistoriske værdier på Læsø. Foreningen virker som støttekreds for Læsø Museum, og foreningens bestyrelse er repræsenteret i bestyrelsen for Læsø Museum ved tre medlemmer.

Privatpersoner, firmaer og institutioner kan optages i foreningen som medlemmer.

Årligt kontingent er 70 kr. Medlemskab giver gratis adgang til museet, gratis årsskrift samt mulighed for at deltage i udvalgsarbejdet eller ved frivilligt arbejde for Læsø Museum.

Publikationsfonden

Fondens formål er bl.a. at støtte udgivelsen af publikationer om Læsø og gennem salg og formidling at sikre, at også "smalle" publikationer om Læsø-emner når ud til medlemmer og interesserede.

Adresse:

Museumsforeningen for
Læsøs publikationsfond ved
Birgit Stoklund

Hjemmeside:

www.laesoe-museumsforening.dk

Bestyrelsen

Jette Munk*, *formand*
Røllikevej 7
9940 Læsø
Tlf.: 61 86 33 34
jmunk35@gmail.com

Birgit Stoklund*, *kasserer*
Starbækvejen 10
9940 Læsø
Tlf. 29 72 30 89
birgit-stoklund@hotmail.com

Karin E. Jønsson, *næstformand*
Erik M. Sørensen*
Irmelin Stoklund, *sekretær*
John Andreassen
Jens Ydegård

* Medl. af Læsø Museums bestyrelse

Læsø Museum 2018

Oprettelse, formål og virke

Læsø Museum blev oprettet den 22. april 1938 og har siden 1. januar 1985 haft status som statsanerkendt, kulturhistorisk lokalmuseum. Museets formål er at indsamle, bevare og formidle genstande og oplysninger om Læsøs kultur- og naturhistorie.

Bestyrelsen

Jess Jessen Klixbüll, *formand*
Repr. for de kulturbærende foreninger på Læsø
Folmer Hjorth Kristensen, *repr. for Læsø Kommune*
Jette Strøm, *repr. for Læsø Kommune*
Jette Munk *repr. for Museumsforeningen*
Birgit Stoklund, *repr. for Museumsforeningen*
Erik Møller Sørensen, *repr. for Museumsforeningen*
Bertel Fog, *repr. for erhvervsforeningerne på Læsø*

Museumsinspektør:

Simon Kyhn-Madsen

Museumsassistenter:

Lili Jepsen
Niels Erik Nielsen

Sommerkustoder:

Elly Thomsen
Irene Stoklund Svendsen
Michael Nordstrøm Pedersen
Ida Tonsgaard Jakobsen

LÆSØ MUSEUM 2019

Museumsgården

Museumsvej 3, Byrum

Åbningstider:

Se: laesoe-museum.dk

Museumshuset

Byrum Hovedgade 68, Byrum

Åbningstider:

Se: laesoe-museum.dk

Entré:

13. februar - 16. april:

Voksne 60 kr. Børn og unge u/18 år fri entré

Turoperatorer 1000 kr. per bus

17. april - 19. oktober:

Voksne 80 kr. (billetten gælder som entré begge steder)

Børn og unge u/18 år fri entré

Turoperatorer 1500 kr. per bus. (Adgang begge steder)

20. oktober - 20. december:

Voksne 60 kr. Børn og unge u/18 år fri entré

Turoperatorer 1000 kr. per bus.

Rundvisning på Museumsgården og i Museumshuset
(kun efter aftale):

Billet + kr. 450,- (hverdage)

Billet + kr. 600,- (lør/søn- og helligdage)

*Halv pris på entré og rundvisning for firmamedarbejdere
og foreningsmedlemmer hjemmehørende på Læsø ved for-
udbestilling af rundvisning.*

Hedvigs Hus

Linievejen 36, Østerby Havn

Læsø Museum og Hedvigs Hus'

Laug afholder en række arrange-
menter i løbet af sæsonen.

FN 162 "Ellen"

Information vedrørende sejldage
og medlemskab kan fås via både-
laugets **facebookside** "Museums-
skibet ELLEN på Læsø".

Lokalhistorisk Arkiv

Byrum Hovedgade 68

10.01-28.11:

Torsdage kl. 10-14, dog ej Skær-
torsdag og Kristi Himmelfart.

Administration

Byrum Hovedgade 68

9940 Læsø

laesoe-museum@laesoe.dk

www.laesoe-museum.dk

ISBN 978-87-88683-56-1

ISSN 1903-8372